

ילקוט ווהלין

64 שנה למדינת ישראל

חס' 61

אב תשע"ב - אוגוסט 2012

ילקוט ווהלין

64 שנה למדינת ישראל

מס' 61

אב תשע"ב - אוגוסט 2012

בהוצאת: האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח' כורזין 10, גבעתיים 53583
טלפקס. 03-5717621

בשיתוף עם: **הפדרציה של יוצאי ווהלין, ניו-יורק, ארה"ב**
Federation of Wolinian Jews Inc
E, 7th Str., Brooklyn, N.Y. 1123, USA 2675
Tel. 8913323

ארגון יוצאי ווהלין, לוס אנג'לס, ארה"ב
Wolliner Society of Los Angeles
N. Palm Dr., Beverly Hills, CA 90210, USA 304

הפדרציה של יוצאי ווהלין, מונטריאול, קנדה
Federation of Wolinian Jews
Montreal, Que H3W2Z5

העורך הראשון: יהודה מרין ז"ל

חברי המערכת: יוסף גליצקי
ציפי קרליץ
בוריס בריק
אברהם ביבר ז"ל

עריכה: ציפי קרליץ

מאמרים, כתבות, שירים, דברי זכרון, רשמי מסע ותמונות
יתקבלו בברכה.
ניתן להעביר אל מזכירת המערכת גב' זהבה ויסברג:
wohlinorg@bezeqint.net

עיצוב: רויטל לוי-אביב
הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 052-5471060

משכן עניינים

- 5 דבר יו"ר האיגוד
- 6 בית לוחמי הגטאות
- 7 משואה לתקומה - טיול לאתרי מורשת / משה ירונסקי
- 8 דברי מר ראובן בן שחר בטקס הזיכרון לשואה ולגבורה בהיכל יהדות ווהלין
- 11 ערב יום השואה תשע"ב / בוריס בריק
- 13 בתי כנסת, בתי תפילה ובתי מדרש (חלק ב') / יעקב מור
- 26 על קבר האחים בלודביפול / אריה כ"ץ ז"ל
- 28 לחיות בצל השואה / זאב פורטנוי
- 34 דו"ח עד ראיה לאירועים ברוז'ישץ' / ארקדי קאלאפוסצ'ה
- 36 עדותו של ד"ר וינפריד מתאוס
- 38 אני בורח ואת באה איתי / חנה קרופ לבית שיינביין
- 48 פרשת ויניציה / אברהם אפלבוין
- שברי זיכרון
- 52 אורחים בלתי קרואים / אברהם אפלבוים
- 54 פרחי פרה / אברהם אפלבוים
- 55 נסים / בודיה פינקל
- 56 הבהובי זיכרון / חיה וקסלבוים-נען
- רשמי מסע בקהילות ווהלין
- 58 יום הסיור בקובל / נילי וינגרטן
- 60 היהודי האחרון באלכסנדריה / צבי צמרת
- 64 מסע לרוקיטנה, סרנה והסביבה / דפנה נחמיאס
- 66 קשה למצוא את המילים לתאר את החוויה / טלי טרוסמן
- 67 הייתי גאה להניף את דגל ישראל לזכר הקורבנות / גיורא זוסמן
- לזכר חברים
- 69 דברים לזכרו של אברהם ביבר ז"ל / בוריס בריק
- 70 יד לנספים

ארגונים וגופים שפועלים למען ניצולי שואה

ועידת התביעות

מנהלת משא ומתן לקבלת תשלומים מגרמניה, מאוסטריה, ממשלות נוספות וממספר תעשיות והשיגה רכוש יהודי שלא נתבע מגרמניה תוך מימון תוכניות לשם עזרה לקורבנות השואה הנזקקים. מפעילה קרן הסיוע הפועלת במסגרת ועידת התביעות - מאפשרת פיצוי ליהודים נזקקים שסבלו מנזק בריאותי ניכר כתוצאה מרדיפות הנאצים, שהם נזקקים ולא הגישו בקשה לפיצוי בגין סבלם, במסגרת חוק הפיצוי הגרמני.

תל אביב: רחוב הארבעה 8, ת.ד. 29254, מיקוד 65251
טל: 03-5194400, פקס: 03-6241056

כתובת אתר האינטרנט: www.claimscon.org

הלשכה לענייני פיצויים אישיים מחו"ל:

הלשכה לענייני פיצויים אישיים מחו"ל שייכת למשרד האוצר של מדינת ישראל, ומספקת שירותים לרשויות הפיצויים של מדינת גרמניה ולמוסדות הגרמניים לביטוח סוציאלי. השירותים קשורים בתביעות לפיצויים אישיים או לביטוח סוציאלי, וניתנים לפי פניה ישירה של רשויות גרמניה, לפי בקשת הזכאים מישראל.

תל-אביב: מגדל שלום, רחוב אחד העם 9, ת.ד. 29064
מיקוד: 61290, טל: 03-6234100, פקס: 03-6234111
הלשכה פועלת בימים א'-ה', בין השעות 8:00 ל-12:00.

מרכז המידע והשירות למיצוי זכויות הניצולים:

מרכז מידע מרכזי מופעל ע"י ממשלת ישראל בשיתוף ארגוני הסיוע לניצולי השואה.

- פנייה בטלפון 9444*
- פנייה באמצעות פקס שמספרו 03-6442572

החברה להשבת רכוש נספי השואה

החברה לאיתור ולהשבת נכסים של נספי השואה, המצויים בישראל, לגביהם יש יסוד סביר להניח שבעליהם נספו בשואה. החברה קוראת ליוזמי הנספים לשוב ולעין ברשימה המעודכנת באתר האינטרנט כדי לנסות לאתר רכוש השייך ליקיריהם. אדם הטוען לזכויות בנכס הנמצא בישראל אשר לגביו יש יסוד סביר להניח שהיה בבעלות נספה שואה - והנכס אינו מופיע ברשימה, מתבקש להגיש לחברה בקשה לאיתור הנכס באמצעות הטופס הנ"ל.

פרטים נוספים, מידע כללי, וסייע במילוי טופס הבקשה ניתן לקבל במוקד השרות הטלפוני: 03-5164117

כתובת אתר האינטרנט: <http://www.hashava.org.il>

מרכז הארגונים של ניצולי השואה בישראל

ארגון הגג של ניצולי השואה בישראל. פועל למען מתן ייצוג הולם והענקת סיוע לכל ניצולי השואה, וכן השגת פיצוי, לרבות קצבאות חודשיות לנרדפים יהודים שלא פוצו עד כה. בנוסף עוסק בהנצחת זיכרון השואה ולקחייה.

ירושלים: רח' אמיל בוטה 12

טלפון: 02-6231737

פקס: 02-6222743

מייל: merkaz11@gmail.com

כתובת אתר האינטרנט: www.survivors-holocaust.org

הקרן לרווחה לניצולי השואה

מסייעת לניצולי השואה שניצלו מן התופת הנוראית אך לא הצליחו להשתקם. מדובר בניצולים המתקשים לנהל אורח חיים תקין בכוחות עצמם. לחלקם אין האמצעים הדרושים לרכישת מוצרים בסיסים החיוניים למחייתם.

תל אביב: רחוב קפלן 17, ת.ד. 64734, טלפון: 03-6090866
פקס: 03-6968294

כתובת אתר האינטרנט: www.k-shoa.org

עמך

המרכז הישראלי לתמיכה נפשית וחברתית בניצולי שואה והדור השני, מתמודד באופן ייחודי עם צרכים נפשיים וחברתיים של ניצולי השואה ובני משפחותיהם באמצעות רשת מרכזים הפזורים בכל רחבי הארץ.

ירושלים: רח' הלל 23, ירושלים 94581, ת.ד. 2930, ירושלים 91029
טלפון: 02-6250745, פקס: 02-6250669

תל אביב: רח' מזא"ה 58, תל-אביב 65789, טלפון: 03-5665701-4
פקס: 03-5660817

כתובת אתר האינטרנט: www.amcha.org

הרשות לזכויות ניצולי השואה - משרד האוצר

ממונה על ביצוע חוק נכי רדיפות הנאצים וחוק נכי המלחמה בנאצים, ועל מתן מענקים והלוואות לכלל הזכאים בתנאים שונים.

תל אביב: רח' יצחק שדה 17, ת.ד. 57380, מיקוד 61572.

טלפון: 03-5682651 מענה בעברית

03-5682675, פקס: 03-5682621

כתובת אתר האינטרנט: <http://http://ozar.mof.gov.il/mishka>

מתוך: "מזכר" כתב את לענייני שואה, העם היהודי, אנטישמיות ואנטיסמיטיזם, האצלות מרכז האירגונים של ניצולי השואה בישראל. גיליון 33 אפריל 2012.

דבר יו"ר האיגוד ואיר אפא

התקיים בנובמבר 2011, השתתפו בו כמאה יוצאי ווהלין מקהילות שונות, אשר ביקרו יחד במוזיאון ההעפלה בעתלית, בבית לוחמי הגיטאות ובקיבוץ יחיעם. טיול לאתרי מורשת בדרום הארץ יתקיים בקרוב. פרטים על הטיול יפורסמו באתר האינטרנט של האיגוד.

בערב חג הפסח תשע"ב הלך לעולמו אברהם ביבר ז"ל. אברהם שמש בתפקיד סגן ומ"מ יו"ר האיגוד והיה אחד המנטורים החשובים שלי ושל בני הדור השני חברי הנהלת האיגוד. אברהם שימש כיו"ר ארגון הפרטיזנים היהודים בני פלך ווהלין והיה חבר במרכז האירגונים. אברהם אירגן בכל שנה, ביחד עם בוריס בריק יבדל"א, את טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה ואת טקס הנחת הזרים למרגלות האנדרטה לזכר הפרטיזנים המוצבת בקדמת היכל ווהלין. אברהם הגיע למפגשים, גייס כספים ולא חדל לחפש דרכים להנצחה. באופן קבוע היה מתייצב בהיכל ווהלין, בודק מה נעשה, מה צריך לעשות, מייעץ ומדריך. בישיבה האחרונה בה השתתף הוא ביקש להשתחרר השנה מארגון טקס יום השואה. הוא לא זכה להשתתף בטקס. יהי זכרו ברוך.

בעת האחרונה הולך ומתמעט מספרם של בני דור הניצולים.

דור הניצולים שהנחיל לנו את מורשת עמנו ושבזכותם אנו זוכרים ולמענם אנו מזכירים, הם שהטילו עלינו את החובה הקדושה לזכור ולא לשכוח, לנצור את זכר הקורבנות הקדושים ולהנחיל את ערך זיכרון השואה ומורשת גבורת עמנו לדורות הבאים.

אודים מוצלים מאש, שקמו והתנערו מאפר החורבן, היו שותפים להקמת

אחי, בני ווהלין היקרים, האנטישמיות באירופה עדיין מרימה ראש! מצבות נהרסות ומושחתות ע"י מכחישי שואה ושונאי יהודים, שליטי מדינות כמו אירן ודומות לה עדיין מחזיקות ברעיון להשמיד את העם היהודי ואת מדינת ישראל. אנו שנדרנו להנציח את זכר הקדושים שנרצחו בשואה ולשמר את המורשת המפוארת של קהילות ווהלין, מעלים לאוויר בימים אלו אתר אינטרנט חדש, כחלק ממערכת מולטימדיה שלמה, המתעד את הקהילות, מביא סיפורים אוטנטיים ותמונות מהימים שלפני החורבן. אפשר יהיה למצוא כאן מידע אודות הערים והעיירות, מפות ומיקומים, דפי זיכרון למשפחות ומידע אודות יהדות ווהלין כגון חיי התרבות בקהילה, אישים ורבנים מפורסמים.

באתר אפשר יהיה למצוא מידע אודות פעילות מתוכננת, אירועים, חדשות והודעות, קישורים לאתרים שימושיים ומידע עדכני על הקורה באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין.

חבר הנהלת האיגוד, מר רפי שפירא, התמקד השנה במפעל הגדול של סריקת כל גיליונות "ילקוט ווהלין", שהופיעו החל משנת 1945, והכנתם לשימוש במדיה דיגיטלית. באתר תינתן גישה לכל הגיליונות.

כתובת אתר האינטרנט:

www.wolyn.org.il

במסגרת פעולות ההנצחה ובמטרה ליצור קשר בין יוצאי הקהילות, קיים האיגוד טיול לאתרי מורשת בצפון הארץ. הטיול

לאזכרת הנרצחים, הגיעה העת לקיים החלטה זו ועלינו לערוך טכס אזכרה שנתי לכל קהילות ווהלן. האזכרה תתקיים השנה ביום ראשון, ט"ו באלול תשע"ב, 2 בספטמבר 2012. נא עקבו אחר הודעות באתר.

יוצאי הקהילות יוכלו כמובן להמשיך ולקיים בהיכל אזכרה גם ביום השנה לזכר יקיריהם, בני עיירתם.

שנה טובה ומועדים לשמחה,

יאיר אפל - יו"ר

מדינת ישראל, נלחמו במלחמותיה, נתנו לנו חיים ובנו דור חדש לתפארת העם היהודי, הולכים ונפרדים מהחיים ומאיתנו, לעולמים.

לפני 60 שנה, בשנת תשי"ב, 1952 החליטה הנהלת האיגוד לקיים טכס אזכרה שנתי לזכר **כל** קהילות ווהלן בתאריך י"ד באלול.

הנהלת האיגוד בישיבתה מיום 30 במאי 2012, קבעה, כי לצערנו, לנוכח העובדה שישנן קהילות שחדלו לקיים טכס

בית לוחמי הגטאות

ע"ש יצחק קצנלסון למורשת השואה והמרד

שלום רב,

ארכיון בית לוחמי הגטאות ממשיך לקלוט חומרים שישמשו למחקר היסטורי: מכתבים בכל השפות, יומנים וכתבי זיכרונות, אישורים על השתתפות בלחימה נגד הנאצים, תעודות שונות, תעודות זהות "אריות" מזויפות, מדליות, כלי נשק, כסף מגטאות, מפות, צילומים ואלבומים, ציורים, בגדים, כלים שונים וכל פריט אחר מתקופת השואה, מאירופה, אסיה וצפון אפריקה. אנו מעוניינים גם בחומרים ארכיוניים מכל קהילות העם היהודי בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ומהשנים הראשונות שלאחר תום המלחמה.

המוצגים והמידע שנקבל אודותיהם נועדו:

* להנצחת הסיפור האישי של מוסרי החומר * לקידום המחקר * למטרות חינוך * לאיתור קרובים ומכרים

להבהרות נוספות נא להתקשר:

ענת ברטמן אלהלל - 04-9958032, anatb@gfh.org.il

נעם רחמילביץ' - 04-9958031, noamr@gfh.org.il

צבי אורן - 04-9958025, zoren@gfh.org.il

גלינה סרגיינקו - 04-9958033, galinas@gfh.org.il

או לכתוב אלינו לבית לוחמי הגטאות (ד"נ גליל מערבי, 25220).

בברכה,

ענת ברטמן אלהלל, מנהלת הארכיון

משואה לתקומה – טיול לאתרי מורשת משה ירונסקי

שהביאו מעפילים. מדהים לראות את מימדי האוניה הקטנה, אשר הביאה כל כך הרבה מעפילים לארץ.

מרגש ומעניין לראות את ההיסטוריה של ההעפלה וללמוד על גיבוריה.

משם המשכנו למוזיאון השואה בקיבוץ לוחמי הגטאות, לראות את המוצגים, התמונות ולשמוע את ההסברים והסיפורים על גבורתם של הפרטיזנים היהודים ברחבי אירופה.

במוזיאון נחשפנו למלוא עוצמתה של השואה ברחבי אירופה.

לאחר ארוחת צהרים במסעדת הקיבוץ, המשכנו בדרכנו לאתר הגבורה לזכר לוחמי שיירת יחיעם. האתר מספר את סיפורה של שיירת חיילים, במלחמת העצמאות, אשר יצאה להביא אספקה לקיבוץ יחיעם ונתקלה במארב מתוכנן של הכנופיות הערביות שניסו בכל כוחם להלחם בנו מתוך כוונה להרוג את המתדיישים היהודים ולכבוש את ארץ ישראל.

היה יום עמוס חוויות שכלל היכרות ומפגשים מרגשים עם יוצאי ווהלין וצאצאיהם, לווה בהדרכה והסברים מאלפים למבוגרים ולצעירים ועורר בכולנו רצון להוסיף ולבקר יחד באתרי מורשת בארצנו, המעלים על נס את זיכרון השואה והתקומה.

בבוקר צח ונעים של אמצע חודש חשוון יצאנו - קבוצה גדולה של יוצאי ווהלין לדורותיהם - לטיול באתרי מורשת בצפון הארץ.

לאחר מפגש והיכרות עם המשתתפים, יוצאי העיירות השונות, יצאנו לנסיעה לאורך החוף ובדרך שמענו הסברים יפים ומדויקים על שפלת החוף, הרכב הקרקע, המתיישבים והערים השוכנות לאורך החוף.

האתר הראשון בו ביקרנו היה מוזיאון ההפעלה בעתלית. המוזיאון בנוי במקום בו היה המחנה אליו הביאו הבריטים מעפילים שנתפסו על ידם, בדרכם לארץ ישראל. בסרטוני הקולנוע שהוצגו בפנינו ראינו כיצד תפסו הבריטים את האוניות והביאו את המעפילים אל המחנה. ניתן לראות את תנאי החיים במחנה וללמוד על יחסם של הבריטים אל המעפילים, ניצולים מהתופת הנאצית.

המוזיאון מציג את סיפוריהם של אוניות המעפילים ושל האנשים שהגיעו בהן. שמענו את סיפורי גבורתם של העולים, שהפליגו באוניות רעועות אל ארץ ישראל, הארץ המובטחת להם מלפני כ-4000 שנה. האזנו לסיפורי הגבורה של אנשי העלייה שהפעילו את "צי" האוניות העלובות, שהובילו לארץ את "העולים החדשים", אודים מוצלים מאש, אשר הצליחו לשרוד את השואה.

בין רשימות שמות אוניות המעפילים והמקומות מהם הגיעו, חיפשתי בהתרגשות רבה פרטים לגבי הורי שגם הם הגיעו באחת מהאוניות הללו לארץ. במוזיאון מוצגת אוניה משוחזרת, שהיא העתק מדויק של אחת מהאוניות

טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ב, בהיכל יהדות ווהלין דברי מר ראובן בן שחר, ראש העיר גבעתיים

כאן באולם כרגע. אתם היהודים שראו את השחור בעיניים שלכם ממש... ויצאתם מהעבר האחר.

אני, ראובן בן גיזלה כהן ואפרים מורגנשטרן שבאו משם. מהתופת. אני בנם של ניצולים - שהמשפחות שלהם / שלנו באו מרומניה, מבסרביה וטראנסיסטריה, ועברו דרכים שונות וקשות בדרכי ההשרדות שלהם בשואה, עד שהגיעו לארץ ישראל וכאן נפגשו. והנה הם נפגשים כאן במפעל השיקום הענק הזה של היהודים, שנקרא מדינת ישראל וכך באתי לעולם.

והזמן בעיניי ילד... בנם של פליטי השואה, היה הזמן שלפני השואה והזמן של אחריה, בעיני הילד שלי... של שנות החמישים והשישים, היו חיים כאילו של שני עולמות. חיים שהיו עד לשואה והחיים שצמחו כאן בארץ הזאת אחרי השואה. זאת נקודת השקפה מרכזית בחיי.

ואני שואל את עצמי לא פעם בחיי מתי נודע לי לראשונה על השואה? ויש לי הפתעה עבורכם: מעולם לא נודע לי אודות השואה!!!!!!

כן, **מעולם לא נודע לי אודות השואה**, היא הייתה חלק בלתי נפרד של החיים שלנו... היא הייתה תמיד חלק מעולם הילדות שלי, מאז שאני זוכר את עצמי. היא הייתה חלק בלתי נפרד של החיים שלנו..

שלום לכם חברות וחברים, כמו בכל ערב יום השואה אנחנו נפגשים לערב התייחדות וזיכרון של השואה. כשחשבתי על דבריי הערב, חשבתי על עצמי והשואה: היכן אני ניצב ועומד, מול האירוע שהיה הקץ של עידן בחיי היהודים ובחיי העולם.

החיים של העם היהודי עד לשואה, הם עידן אחד - והחיים של היהודים של אחרי השואה היו לעידן אחר לגמרי.

וישנם גם כמובן היהודים שחיו בדיוק בתוך קווי התפר הזה: אלה היהודים שחיו בתוך התהום הזו ממש, היהודים שהיו שם. היו שם ושרדו. וכשרדו שם בתוך התופת, הם יצאו משם לעולם אחר מהעבר השני.

וזה אתם או לפחות חלק מן היושבים

הבית, כך היה אחרי מרד בר כוכבא וכך היה גם אחרי השואה. מעט יותר משלוש שנים אחרי הניסיון לחסל את היהודים, קמה המדינה.

שאלתי אנשים שבאו משם מהתופת: לו הייתם פוגשים את בן גוריון באמצע השואה והוא היה אומר לכם, כי עוד רגע קט תקום לנו היהודים מדינה, מה הייתם אומרים לו? הם ענו לי בצחוק גדול שהיו אומרים לו שהוא משוגע.

אבל המשוגעים האלה הקימו את המדינה ואתם הדור והאנשים שיותר מכולם, יכולים להעריך את גודל המעשה.

ואני בנם של גיזלה ואפרים, נעשיתי לראש העיר היפה הזאת ונשבעת כי זיכרון השואה, יהיה חלק בלתי נפרד של מעשיי בעיר. כך הפעלנו את פרויקט ניצולי השואה העירוני המבורך והמגוון בעיר... וכך הקמנו את "קפה אירופה" שנפתח למען הניצולים, אם זה בפעילויות, בכנסים או בטיולים אותם אנו מארגנים או אם זה כאמור גם בפעילות רווחה עניפה המתבצעת למענם ולמעננו.

בעוד מספר ימים תעלה קבוצה של ניצולי שואה "גבעתיים" על הסעה עירונית מיוחדת ובאיחור של שבעה עשורים, יעלו הניצולים לתורה ויחגגו את בר המצווה שהיו אמורים לחגוג בתקופת השואה.

ובשם המחשבה הזו אני רוצה לזעוק שוב את הזעקה הקשה, לנוכח המציאות שחלק מניצולי השואה במדינה, חיים בעוניים המרוד, בקשיי ומצוקת היום יום, קשיים שראוי שהחברה הישראלית

גדלתי כילד בצילה, ותמיד ידעתי את השואה. בגרתי בצילה ותמיד השואה ליוותה אותי, הלכתי לצה"ל ולקצונה ולתפקידי פיקוד והיא, השואה, תמיד הייתה שם. נישאתי ונולדו ילדיי- והיא, השואה, לעולם הייתה חלק מעולמי ומעולם ילדיי ומעולם החינוך שאני מנסה להעניק לילדי, צאצאי גיזלה ואפרים - הוריי.

המחשבות המתגלגלות שלי אודות השואה לאורך כל חיי, העמידו בפניי לא פעם את השאלה הקשה הבאה: ולו הייתי שם, בתופת, ההייתי שורד? האם הייתי ניצל?

התבוננתי לא פעם בהוריי והלב רעד בקרבי עם בוא המחשבות הללו: איך היו להם, ולכם!! הכוחות לשרוד. לשרוד את הפחד. לשרוד את הבריחה, לשרוד את הרעב והקור, לשרוד את הבדידות, לשרוד את העוינות והשנאה, איך היו לכם בקהל ולהם הוריי - איך היו לכם הכוחות.

האם לי היו הכוחות העצומים הללו?
!!!!!!!!!!!!!!

לימים נעשיתי ראש העיר הזו, שאנחנו מציינים את מלאת 90 השנים להולדתה. כשקמה העיר איש לא ידע כי העיר תהיה חלק מערי המקלט לשורדים בשואה, וכי העיר תהיה לאבן מאבני היסוד של הישוב היהודי בארץ, הישוב שעתיד לצמוח ולהיות המדינה שלנו: מדינת היהודים.

העם היהודי תכונה מוזרה יש לו: אחרי כל משבר גדול שפקד אותו, באה תקופת צמיחה ויצירה. כך היה אחרי חורבן

לא תניח להם להימשך כך.

מכאן אני רוצה לקרוא לממשלה ולשריה, לזכור את השואה כל ימות השנה. ולא רק ביום השואה. לזכור ולעשות.

בפרקי אבות נאמר:

"דע מאיין באת... ולאן אתה הולך... ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון?"
דע מאיין באנו? באנו מהשואה. ולאן אנחנו הלכנו? הלכנו לארץ ישראל. ולפני מי יינתן הדין וחשבון? הדין והחשבון יינתן בפנינו ובפני ילדינו. הדין וחשבון אודות היחס האמיתי אל שורדי השואה.

אמא ואבא המנוחים והיקרים שלי - ברור לי שהיה חשוב לכם מאוד, שלעולם לא נשכח את הימים ההם. אני יכול לומר לכם הערב, מעל גבי בימה זו, בערב יום הזיכרון לשואה, שאכן אני מממש את הצוו הזה שלכם. אנחנו זוכרים!

הציווי מספר דברים נדמה שנכתב במיוחד ליום זה קורא לכל אחד ואחת מאתנו:

"הישמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייד והודעתם לבניך ולבני בניך".

ערב יום השואה תשע"ב בוריס בריק

יהודי ווהלין ו-70 שנה להנפת נס המרד וההתקוממות של גטאות ווהלין נגד השלטון הנאצי. 70 שנה ליציאה ליערות כדי לשרוד וללחום נגד הצורר הנאצי ועוזריו האוקראינים יימח שמם.

חשוב לזכור כי המרד של יהודי ווהלין שהתחולל במהלך 1942, הקדים בעשרה חודשים את מרד גטו ווארשה. עוול היסטורי גדול נעשה לנו, ליהודי ווהלין וליהדות מזרח אירופה, שמרד זה לא זכה למקום הראוי לו בדפי ההיסטוריה, ואני בא לתקן כאן עוול זה.

לקראת חיסול הגטאות של חבל ווהלין במהלך שנת 1942 התארגנו גרעיני המחתרת היהודית הלוחמת. עם חיסול הגטאות בוהלין יצאו כ-30 אלף איש ואישה ליערות ולביצות. חשוב לזכור כי יצאנו ליערות ללא עורך תומך, בסביבה עוינת, שונאת יהודים ושמחה להשמידם. למעט הנוצרים הסבוטניקים-שומרי שבת, שהסתירו והצילו יהודים. סביבה שהעדיפה להסגיר יהודי תמורת קילו מלח. רובם נפלו תוך כדי לחימה או שנספו ברעב ובקור בחורף הקשה של 1942-43. רק מתי מעט הצליחו לשרוד ולחמו בעוז רוח נגד המרצחים הנאצים ומשתפי הפעולה מקרב האוכלוסייה האוקראינית המקומית.

אלה ששרדו נאלצו להתמודד עם אוכלוסייה אוקראינית עוינת ששיתפה פעולה עם הנאצים, עם הפרטיזנים שלא היו מוכנים לקבל יהודים אל שורותיהם ויותר מכך, כשיהודי בודד ביקש להצטרף אליהם הם לקחו את נשקו ורצחו אותו. רק קבוצות עם נשק הצליחו להתקבל

אחי ניצולי השואה ואורחים נכבדים, אני בוריס בריק, בנם של לאה ואליעזר, ניצול שואה יחיד מכל משפחתי הענפה. נולדתי ב-1926. עד גיל 15 חייתי עם משפחתי בעיירה קולקי בחבל ווהלין, עד פלישת הצבא הנאצי ב-22 ליוני 1941. אני מתכבד לשאת דברים לזכרם של יהודי ווהלין שנרצחו באכזריות בידי הצורר הנאצי ועוזריו האוקראינים. כמדי שנה התכנסנו כאן, ערב יום השואה והגבורה תשע"ב, 2012, לעצרת זיכרון, ברחבת היכל יהדות ווהלין, ולרגלי האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים מחבל ווהלין.

השנה זו השנה הראשונה, שחבר יקר וקרוב לליבי ולכולנו, אברהם ביבר ז"ל, יליד קמין-קושירסק, איננו איתנו. ביבר היה מחויב בכל נימי נפשו להנצחה של יהדות ווהלין. הוא עשה לילות כימים לשימור הזיכרון. ביבר היה ממקימי ההיכל ומיוזמי האנדרטה. הוא היה פרטיון וסגן אלוף בחיל האוויר. ביבר הלך מאתנו בערב פסח. יהי זכרו ברוך.

השנה אנו מציינים 71 שנה להשמדת

6 מיליון יהודים בהם מיליון ילדים, עדיין נשמעים קולות אנטישמיים, דוגמת גינטר גראס, דוגמת עלילות הדם של ימי הביניים החשוכים ודוגמת "הפרוטוקולים של זקני ציון". קולות הקוראים להשמידנו.

אני שניצלתי מן התופת, יחיד למשפחתי. אני שזכיתי לעלות ארצה לקחת חלק בהקמת המדינה ולתרום לפיתוחה. אני שזכיתי להקים משפחה ענפה, בנות, חתנים, נכדות, נכדים, נינות ונין, מבקש לסיים את דברי בבקשה אל הדור הצעיר שנמצא כאן, שימרו על המדינה, על המורשת, שימרו על המסורת היהודית ועל אהבת האדם. זה הבית שלנו ועליו הננו מצווים לשמור.

ולשרוד. זה היה המצב עד שהגיעה פקודה ממוסקבה לצרף את היהודים לשורותיהם. הפרטיזנים היהודים הצטיינו בקרבות, הם לא חסו על חייהם מתוך שהיו מונעים מתחושת נקם על המשפחות שלהם, שנרצחו באכזריות בבורות ההריגה.

כמיליון חיילים יהודים לחמו לא רק בשורות הפרטיזנים, הם לחמו גם בשורות הצבא האדום, ובשורות צבאות בעלות הברית. גם אני הייתי בין הלוחמים. לחמתי בשורות הצבא האדום. עד שנפצתי לקראת תום המלחמה בקרב בפאתי ברלין.

חשוב לזכור, כי ערב פלישת הנאצים לברית המועצות במבצע ברברוסה ב-22 ביוני 1941 חיו בוהלין כ-260 אלף יהודים במשך דורות רבים, מאות בשנים החל מהמאה ה-12. הם חיו בערים ובעיירות ווהלין. כמעט בכל כפר חייתה משפחה יהודית ביניהם רבנים, חסידים, ציונים, בונדיסטים, קומוניסטים, אנשי רוח ועמך ישראל. עם תום המלחמה שרדו כ-4000 איש ואישה פגועים בגוף ובנפש.

כ-254 אלף נרצחו בבורות ההריגה. הם הוצעדו אל הבורות, נאלצו להתפשט ובקבוצות של 50 נורו אל הבור. ואלה הן המשפחות שלנו. הורים, אחים ואחיות, סבים וסבתות, דודים, דודות, בני-דודים ובנות-דודה, חברים וחברות. אותם באנו להזכיר ולזכור תוך שאנו מקיימים את הנדר לזכור ולא לשכוח.

לצערי גם אחרי 73 שנה לפרוץ מלחמת העולם השנייה, 71 שנה לרצח יהודי ווהלין, 70 שנה ל"פתרון הסופי" שהביא להשמדת

בתי כנסת, בתי תפילה ובתי מדרש, מביניהם חוץ

ופנים, קהל מתפלליהם - חלק ב'

עפ"י ספרי הזכרון של הקהילות ליקט וערך: יעקב מור

(המשך מגיליון מס' 60)

בבית המדרש נערכו כל אסיפות הקהל ללא הבדל מטרה וצביון, אפילו תעמולה לבחירות ועוד.

הקלוזי היה מקום תפילה קטן שבו התפללו משלושה עד ארבעה מניינים וכן נערכה בו מדי שבת "סעודה שלישית". הקלוזי כלל עזרת נשים.

היה גם בית תפילה קטן שנהרס ע"י השלטונות ועל חורבותיו בנה אחד היהודים את ביתו.

"חדרים" רבים היו בעיירה עד שנדמה היה שמספרם עלה על מספר התלמידים. בכל פניה שפנית היה "חדר" לפניך. מקורו של מצב משונה זה נעוץ בעובדה שבעיירה נתקבצו תלמידים רבים מכפרי הסביבה. במרוצת מלחמת העולם השנייה חוללו בית הכנסת ובית המדרש ושימשו כמחסנים לתבואה ואילו הקלוזי נהפך לאורוות סוסים.

לודמיר - בית הכנסת הגדול היה במרכז העיר ובו מקום לכמה אלפי מתפללים. אחרי שהיו עוברים את הפרוזדור היו יורדים כמה מדרגות ונכנסים לבית הכנסת פנימה.

הבניה וצורתה הזכירו בתי כנסת קדומים. הבימה עמדה באמצע בית הכנסת מול ארון הקודש העשוי קישוטים נהדרים. אל ארון הקודש עלו במדרגות. בחלק העליון של גרם המדרגות היה מקום מרווח שהיה מוקף גדר ברזל מעוצבת. משענת ברזל באותו עיצוב של המעקה הייתה גם ליד המדרגות ועליה נשענו נערי המקהלה הקטנים שעמדו על המדרגות. היקף

האשט - שלושה בתי כנסת היו בהאשט:

בית הכנסת הגדול שנבנה לפני כ-200 שנה. מתפלליו היו רק בעלי מלאכה שהתפללו בו בשבתות ובחגים בלבד. בכל ימות השבוע היה בית הכנסת סגור.

רוב החופות הועמדו לפני בית הכנסת ולהבדיל, בהלוויות היו עוברים לידו לשם תפילת "אל מלא רחמים". מקום קדוש זה הטיל אימה ופחד והמבוגרים אשר האמינו, כי המתים באים להתפלל בבית הכנסת בלילה, נמנעו מלעבור על ידו בשעה לילה מאוחרת.

מקום תפילה נוסף היה בית המדרש שנבנה מחדש בשנת 1911. מרבית מתפלליו היו משכבת "בעלי הבתים". בית המדרש היה פתוח לכל ללא סייגים, וכל אחד יכול היה לקבוע בו את מקום תפילתו. את בית המדרש היו מסיידים וצובעים לעיתים מזומנות. המקום היה כל כך מפורסם עד שאפילו הפריץ נהג לבקר במקום ואף לנדב סכומים נכבדים לבדק הבית.

המתפללים היו יהודים בעלי תורה ויודעי ספר, וכן יהודים פשוטים: קצבים, חייטים, סנדלרים וזבנים שהשכימו קום לתפילה בציבור. בבית המדרש התקיימו מניינים עד חצות היום. לאחר מכן נתמלא בית המדרש בחורים ויהודים שלא היו עסוקים אחר הצהרים בעסקיהם וקבעו להם זמן לימוד. מאוחר יותר באו לתפילת מנחה יהודים שרוב השבוע נמצאו מחוץ לעיר, אלה הפוקדים את הכפרים בסביבה במרכולתם ומשתתפים בירידים בערים הסמוכות. בין תפילת מנחה למעריב האזינו המתפללים לסיפורי מעשיות על המלחמות בימי קדם או הקשיבו לדרשנים ולמגידי עוברי אורח. לאחר גמר תפילת מעריב התחיל בית המדרש להתרוקן, למעט חלקם של המתפללים שנשארו ישובים ליד שולחנות ומקשיבים לשיעור שאחד מתלמידי החכמים התנדב לתת שם ערב ערב.

כמו כן הייתה בעיר ישיבה בת 3 חדרים והתלמידים שהתקבלו ללמוד בה היו אך ורק כאלה שלמדו שיעורים בתלמוד לפחות שנתיים ימים. רב הישיבה היה מתגורר במקום. תלמידי הישיבה שכמעט כולם באו מן החוץ היו בחזקת "אוכלים ימים", דהיינו, היו סמוכים על שולחנות בעלי הבתים שבעה ימים בשבוע, כל בעל בית יום אחד. ראוי לציון כי הרבה בתים היו מחפשים בחור ישיבה לשבת והיו נוהגים לקבלם בסבר פנים יפות.

לנוביץ - שלושה בתי כנסת היו בעיירה, שלושתם נבנו בסמטה צדדית במורד ההר, נסתרים מעין רואים. הבולט שבהם היה בית הכנסת הגדול "די גרויסע שול", בנוי מלבנים אדומות, מקושט בפיתוחי לבנה ומסורג מעשה מקלע באריחי ארגמן. היה זה מבנה ארכיטקטוני עשוי מלאכת מחשבת, היכל מפואר, אקוסטי, ממוזג ומואר מאד בזכות חלונותיו הגדולים. בגובה עשרות מטרים נתלתה ועמדה עזרת

עמודי בית הכנסת היה ארבעה מטר כל אחד. בתוך העמוד שעל יד הבמה משמאל היה נתון ארון שבו נעלו את כל תשמישי הקדושה כגון: ה"כתרים", ידיות, שופרות, מגילות, מפות לכיסוי תיבת העמוד של "שליח הציבור" וכן מפיות לכיסוי שולחן הבימה ויתר השולחנות עליהן קראו במועדים ובחגים בספרי תורה.

אל הבימה הובילו מדרגות משני הצדדים. הבימה הייתה מוקפת מעקה של עץ, עליה עמד שולחן עץ עליו היה מונח תמיד כר של עור ופטיש עץ בהם השתמשו להשתיק את הציבור ולהודיע שהחזן מתחיל להתפלל. בבית הכנסת הגדול התפללו אנשים שלא היו שייכים לחסידים, אולם בשבת מברכין - אולם בשבת מברכין, ובשבת ראש חודש, בשלושה רגלים ולסליחות, היו באים לבית הכנסת הגדול גם מתפללי "החסידים - שטיבלך", אחרי גמר התפילות אצלם, בכדי ליהנות מזמירותיהם של החזן והמקהלה.

בית המדרש הגדול - במרחק של כמה עשרות מטרים עמד בית המדרש הגדול של לודמיר. עשוי מעץ שהכיל מצידו האחד בית מדרש קטן יותר. הכניסה לבית המדרש הקטן הייתה דרך פרוזדור של בית המדרש הגדול. והנכנסים נתקלו בבימה גדולה מוקפת מעקה של עץ שעמדה מול ארון הקודש.

בבית הכנסת הגדול ובבית המדרש אפשרו לתנועה הציונית לפעול בין כתליהם.

קמין קושירסקי - המוסד הציבורי המרכזי בעיירה היה בית המדרש. החמימות שנשבה מבית המדרש הישן בשעות בין הערביים, התחרתה עם כל אולם אחר, במיוחד אולמות של המפלגות ותנועות הנוער. בין מנחה למערב נמצא המועדון העירוני בבית המדרש. ליד שולחנות ארוכים וצרים לאור עששיות נפט גדולות ונרות של חלב ישבו יהודים ליד הגמרא. סביבם היה שאון והמולה של שיחות בעלי מלאכה וסוחרים, אנשי מפלגות מתנגדות והשקפות עולם שונות שהשמיעו איש איש לקבוצתו את טענותיהם ודעותיהם, אבל לומדי הגמרא לא שעו לרעש ולא שמו לב להמולה. הם היו שקועים אותה שעה בעולמות רחוקים ויפים. הם נמצאים עתה בין "תגרי לוד" ("סוחר לוד" תלמי בבלי בבא מציעא דף נ' ע"א) - מלפני אלפיים שנה, כאשר לוד הייתה אחת מערי מלכות ישראל. בבית המדרש מכונסים בשעות בין השמשות רוב הקשישים שבעיירה ויותר מכך, עקרות הבית היו עוזבות את המטבח ונכנסות להחליף את בעליהן בחנויות השונות כדי שילכו לבית המדרש.

בבית המדרש לא דנו ולא שוחחו על עניני העולם, אלא אך ורק בעניינים היהודיים, בבעיות המקום, במפלגות וההסתדרויות שבעיירה וברכילות על בני המקום. נעשתה במקום גם הקראת מכתבים של הבנים שעלו לארץ ישראל וכך נעשתה ארץ ישראל כל כך קרובה ללב. באמצעות המכתבים הכירו ההורים כל מקום בארץ ישראל.

בעיירה היו גם שני בתי כנסת וכמה "שטיבלך" - בתי כנסת של החצרות החסידיות ובהן הטריסקאר שטיבעל, הסטעפיני שטיבעל ולאחר מלחמת העולם הראשונה נוסף גם הקוברינער שטיבעל.

הנשים, כאילו מרחפת באוויר ותלויה על בלימה, מגודרת במעקה עץ מגולף עמודים גליליים מכודרים וגלילי ששר מעשה ידי אמן. בית כנסת זה שימש בית תפילה רק בשבתות ובחגים לפשוטי העם - חייטים, סנדלרים, נגרים בעלי מלאכה ודומיהם, שהיו אנשי עמל ומצוקה. מקום תפילה זה היה עבורם פיצוי על חיהם האפורים.

מיזוץ - שלושה בתי תפילה היו בעיירה:

בית הכנסת הגדול לידו היה קיים בית תפילה קטן המיועד לתפילת מנחה ומערב, בימות החול, למתפללי בית הכנסת הגדול.

בית המדרש והקלויז של חסידי טריסק. כל בתי התפילה היו מלאים תמיד מתפללים ובבית המדרש ובקלויז היו נערכים יום יום כמה מניינים. בחגים ובימים נוראים צר היה המקום מלהכיל את כולם ולכן הסדירו כמה בתי תפילה ארעיים, ראויים לציון הגדולים והקבועים במניינים, במיוחד בשמחת תורה "קרן קיימת לישראל" ו"קרן תל-חי".

לכל בית תפילה היה מלכתחילה מעמד מסויים של מתפללים. בבית הכנסת הגדול התפללו בעלי המלאכה והמוני "עמך", בבית המדרש רוב המתפללים היו השוחטים, הלמדנים ובעלי בתים מכובדים. בקלויז התרכזו החסידים והאדוקים. הקלויז שימש גם מקום ללימוד תורה. מצה שמורה לפסח היו אופים בקלויז.

בית הכנסת הגדול שופץ בעזרת נדבן. לאחר השיפוץ היה בית הכנסת מרווח, נוח מאוד ומקושט להפליא ורבים מבין צעירי העיירה החלו לרכוש מקומות ישיבה בבית הכנסת.

החיים הדתיים והחברתיים בעיירה התרכזו סביב בתי התפילה, כל שמחה פרטית וכל מאורע ציבורי קשורים היו עם בית הכנסת.

קוריץ - קוריץ הייתה משופעת בבתי

כנסת שהטביעו את חותמם על צביונה של העיר ושמרו על גחלת התורה ע"י בחורי ישיבה ולמדנים מופלגים.

רוב בתי הכנסת היו מרוכזים ברחוב בית הכנסת (שול גאס).

בבתי הכנסת היו מתכנסים תושבי העיר הן בשעת צרה והן בשעת שמחה. במקומות הקדושים האלו היו היהודים מתנים את צרותיהם.

ריבוי בתי הכנסת משקף נאמנה את ההווי הדתי של העיר.

בקוריץ היו 18 בתי כנסת שייצגו את החתך של תושבי העיר על פי מעמדות המתפללים.

די גרויסע שול - כאן התפללו ראשי הקהל וכל מיני יחסנים.

דאס קהלי'שע שולכן - בית המדרש של סבלים ובעלי כרכרות.

בית המדרש הגדול - בו התפללו רוב העשירים והסיטונאים.

רב אשר'ס שול - סוחרים ותגרנים.

קובילינסקי שול - יחסנים וראשי הקהל, "פני" העיר.

דאס רבס שולכן - בית המדרש הישן של הרב סרוליע נייטרמן.

החדר - לאחר הפרעות יזם יצחק פרידמן את חידוש לימוד התורה והציע לייסד תלמוד תורה לכל הילדים ולחייב את כל ההורים לשלוח את ילדיהם ללימוד בו. ילדי העיירה בני החמש קיבלו את ראשית חינוכם ב"חדר", בני השבע כבר למדו גמרא.

שלושה שולחנות ארוכים היו בחדר ולידם ניצבו שלוש קבוצות תלמידים שנבדלו ביניהן ברמת הלימודים. הילדים היהודיים בעיירה בתקופה מסוימת הלכו לבית הספר הפולני בבוקר, ובשעות הצהרים הלכו לחדר.

קן "השומר הצעיר" שכן בחדר שכור מול השטיבעל של חסידי טריסק ובלילות שבת התערבבו פיוטי החסידים וניגוניהם בשירי הילדים בקן "השומר הצעיר". בימי שישי הדליקו הילדים את עשיות הנפט ועוררו עליהם את כעסם של החסידים בגלל חילול שבת.

מתוך:

קמין קושירסקי - הוצאת ארגון יוצאי קמין קושירסקי והסביבה בישראל בסיועו הפעיל של הלנדסמנשפט הקמין קושירסקי בארצות הברית וארגנטינה - 1965

יהודים של יערות ואגמים - אברהם ביבר ביחד עם ד"ר ישראל בן דור - 2007

בית הכנסת בקוריץ

תורה" ובמרוצת הזמן סיפחה גם בית ספר שלמדו בו לימודי חול ושפות זרות תחת קורת גג אחת ושינו את שמה ל-בית אולפנה רבתי ותלמוד תורה. הישיבה עלתה ושגשגה והייתה לתפארתה של קהילת קוריץ והייתה לא רק מפורסמת בלימוד תורה, אלא גם בהקניית דרך ארץ. לכן אפשר היה למצוא בישיבה תלמידים בעלי השקפות שונות החל מ"אגודת ישראל" או פועלי ציון שמאל, שהיו בעלי ציונות. פלורליזם בהתגשמותו. מכאן אפשר להסיק כי בני הישיבה לא הסתגרו בד' אמות של הלכה הנשנית בתוכו, אלא היו מעורים ומתהלכים בתוך כל החוגים והמעמדות שבעיר. משום כך היה שונה מעמדה של "הישיבה" בעיר כמוסד חינוך והיה מיוחד במינו גם מעמדם של בני הישיבה בחברה היהודית בקוריץ. שיטת הלימוד בישיבה הייתה "ליטאית" מובהקת, יסודית ונוקבת. לימדו בה מה שלא לימדו בעולם "יורה דעה" וגם "חושן משפט" ועל כך ניצח ראש הישיבה

טריסקער קלויז - המתפללים בו היו מעשירי העיר.
מאקאראווער קלויז - התפללו בו חסידי מאקאריב.
טשרניבילער קלויז - חסידי הצדיק מטשרנוביל.
סקווירער שול - חסידי רבי אהרון מסקווירה, בנו של הרב מטריסק.
אוליקער שולכען - התפללו בו כובענים.
כלי זמר שולכען - המתפללים בו היו כליזמר.
שוסטר שול - בית המדרש של ארגון הסנדלרים.
שניידר שול - התפללו בו החייטים.
גארבארסקע שול - התפללו בו בורסקאים.
הורנשטיינס שול - בית הכנסת של יעקב הורנשטיין, התפללו בו תושבי אונטר די מיהלען - טחנת קמח.
די "ישיבה" שול - כאן התפללו הלמדנים הגדולים עם ראשי הישיבה.
די מיכעילס שול - כאן התפללו חסידי ברזנה.
ר' יענקעלס שול - כאן התפללו כל החסידים מפליטי זוהיל.
מתוך הרשימה הזאת אנו למדים פרק מעניין וחשוב על תושבי העיר. מלחמת המעמדות נתנה את אותותיה גם בשטח התורה והתפילה.
העשירים התפללו לחוד והעניים לחוד. הפיצול ניכר גם בתוך מעמד העשירים, שלא התפללו בצוותא. הסנדלרים לא דרו בכפיפה אחת עם החייטים, אלא כל אחד התפלל בבית כנסת משלו. הישיבה לכך הייתה שבתי כנסת שמשו גם כמועדונים, כל זרם בחסידות זכה לבית כנסת משלו וכן נוסח התפילה הקרוב לליבו.
ראויה לציון ישיבת קוריץ שעברה מנובוגרד ווהלינסקי (זוהיל) בעת שהוצב הגבול על יד קוריץ בין רוסיה ופולין. ישיבה זו התאכסנה ארעית ב"תלמוד

בית המדרש של ר' אלי ויטאלס.
 בית הכנסת הגדול היה מפואר והתבלט
 ביופיו מכל השאר. הארכיטקטורה
 המקורית הייתה מיוחדת במינה.
 בנוי כולו גבוה מאד, מעוטר כרכובים,
 פיתוחי יד נפלאים ויציעים מחוטבים.
 מדרגות מתפתלות הובילו לעזרת הנשים
 ומשם הלאה עד לאשנבי הצריחון
 המחוטב אשר על הגג. מעל הצריחון
 התרומם קימרון גדול, מעין כיפת קטיפה.
 בפנים על התקרה היו מצויירים שנים
 עשר המזלות והפסוקים "ההרים רקדו
 כאלים, גבעות כבני צאן", "ידינו פרושות
 כנשרי שמים ורגלינו קלות כאיילות",
 "סוס ורוכבו רמה בים" ועוד.

כמו הציורים כך גם הפסוקים עצמם
 היו מצויירים בצירופי צבעים נפלאים.
 האותיות גדולות, מעוטרת יפה. פסוקים
 נוספים צוירו על ארבעת הקירות של בית
 הכנסת.

למרות שהיה בנוי מעץ, בית הכנסת ניצל
 מהשריפה הגדולה בשנת 1883. בשריפה זו
 נשרפו כמעט כל בתי העיירה שהיו עשויים
 מעץ ופנימיותם הייתה מצופה בקש. כן
 נשרפו אף בתי אבן ומספר "קלויזים".

עדי ראייה סיפרו שראו במו עיניהם כי
 בשעת השתוללות השריפה הופיעו מכל
 ארבעת הצדדים להקות יונים לבנות,
 היונים התפזרו על גג בית הכנסת נופפו
 בכנפיהן ולא הניחו לאש להתקרב.

לזכר נס גדול זה של בית הכנסת שניצל
 מהשריפה החליטו פרנסי העיירה לעצב
 ארון קודש ולהכניס לתוכו את ספרי
 הקודש שנותרו שלמים מבתי המדרש
 והקלויזים שנשרפו. הוזמן אמן-חרט
 שיצר ארון קודש מפואר ועליו פיתוחי
 אריות ונמרים, צבאים, איילות, יונים,
 חיות גדולות וקטנות ופרחים למיניהם.
 בסיום עבודתו חרט האמן את שמו
 בשולי ארון הקודש למטה ואת הפסוק
 "מעשה ידי להתפאר".

בכבודו ובעצמו שהתנהג בשעת הסעודות
 המשותפות כאחד העם. ראשי הישיבה
 המחנכים סעדו בצוותא עם התלמידים.
 קורין התברכה גם ב"חדרים" ובמלמדים
 רבים שהרביצו תורה בילדים. שיטת
 הלימוד הייתה להקנות את התורה
 בזרוע. כל מלמד היה ברצועתו זורק מרה
 בתלמידיו. הלימודים היו נמשכים ב"חדר"
 עד הערב והתלמידים הו לומדים בחושך
 ומצפים לשעת ההליכה הביתה, כל אחד
 ופנסו בידו.

כל זה נעלם במלחמת העולם השנייה, בתי
 הכנסת היו לאפר. האותיות של גווילי
 התורה פרחו יחד עם נשמות הלומדים
 והלמדנים.

עלה הכורת ולא הבדיל בין בית כנסת
 לבית מדרש או ישיבה, טבח ולא חמל.

ראדזיווילוב - בראדזיווילוב היו
 כחמישה עשר בתי כנסיות ובתי מדרש
 שכונו על פי רוב על שמות רבנים
 ידועים ממקומות מסוימים, חוץ מבית
 הכנסת הגדול. לכל בית מדרש היה קהל
 מתפללים שלו, שאיחד אותם אם דרך
 מסוימת בחסידות ואם השתייכותם
 למקצוע כלכלי מסוים. ראשון לכולם היה
 בית הכנסת הגדול, אחריו באו לפי גודלם
 ומספר המתפללים בהם:

בית המדרש של רבי ר' לוי, שכונה "בית
 המדרש הגדול".

בית המדרש של רבי ר' איציקל.

בית המדרש של רבי ר' חיים, שכונה "בית
 המדרש הספרדי".

בית המדרש של רבי ר' דוד'ל.

בית המדרש האוליקי, שכונה "הקלויז של
 טריסק".

בית המדרש האוראזנאי.

בית המדרש זאמד, שכונה "בית הכנסת
 הקטן".

בית הכנסת של המגיד.

בית המדרש של זיסיא קאפף.

בית המדרש של החייטים.

דולר ובעזרת תרומות נוספות נבנה בית הכנסת החדש. כל הפאר הפנימי, הציורים והפסוקים נכחדו, לא נשאר זכר מכל הציורים על הכתלים. במקום הנברשות והמנורות הותקנו מנורות חשמליות.

החיים הדתיים של העיירה התרחשו בבתי הכנסת ובבתי המדרש, אך לא היו אלה חיים דתיים בלבד, כי אם חיים כלכליים, חברתיים ופוליטיים גם יחד. בית המדרש שימש מעין מועדון ליהודים שהיו מבליים בו את רוב זמנם במשך היום, בנוסף לכך, היו באים שלוש פעמים ביום להתפלל בציבור. היו גם כאלה שהיו בורחים מפני המצוקה בבית אל בית המדרש, כן היו סרים לבית המדרש סתם חנוונים ובעלי מלאכה "לחטוף" תפילת מנחה ומעריב ובינתיים להטות אוזן לחדשות.

ראוי לציון במיוחד המניין הציוני. בראשית המאה נהגו לקיים מניין לתפילה בציבור בימי שבת, חג ומועד. השתתפו בו בעיקר בני הדור הצעיר שרוח הציונות פעמה בליבותיהם. מניינים אלה היו משרים רוח טובה ומחדירים תקווה ותוכן לחיים האפורים של הרחוב היהודי בימים ההם. במניינים אלו תרמו גם לקק"ל. מניין זה חדל להתקיים רק אחרי שעלה הכורת על הישוב היהודי בעיירה.

רוזישץ' - בית הכנסת הגדול - עמד
במרכז העיר. היה זה בניין עץ גדול שנבנה במקום בית הכנסת שנשרף במלחמת העולם הראשונה. במשך שנים רבות הקיפו את בניין העץ בקירות מלבנים שרופות אך רק נדבכים מעטים, כיון שהמימון לבניית הקירות בא מכספי "הנדרים" שנדרו העולים לתורה בשבתות ובחגים ומתרומות של נדבנים. המלאכה לא הושלמה כי במלחמת העולם הראשונה פרקו האוקראינים את הקירות ולקחו את הלבנים.

המתפללים היו מכל שכבות העם ומכל קצות העיר. בית הכנסת היה גם מוקד

זית הכנסת הגדול הישן

זית הכנסת הגדול החדש

מסופר שלאחר כחמישה חודשים מסיום עבודתו, ניתך פתאום גשם שוטף, מלווה ברקים ורעמים, וברק אחד חצה את הכיפה שעל הגג, חדר לתוך בית הכנסת ושרף את שמו של האמן ואת הפסוק שהוסיף. לאחר זמן קצר נודע כי אותו אמן-חרט עשה עבודות דומות גם בכנסיה הקתולית וראו בכך מעין חילול הקודש. בית הכנסת הישן פוצץ בימי מלחמת העולם הראשונה בידי האוסטרים, מאחר והפריע לצבא להשקיף על יער ברודי. אחרי הפיצוץ לא נותר מבית הכנסת, אלא מקום ריק, למעט מנורות ונברשות שהיו תלויות מהתקרה. הנברשות והמנורות נלקחו ע"י התושבים הנוצרים שאף חפרו תכופות במגרש של בית הכנסת בהניחם כי היהודים הטמינו בו את רכושם.

בית הכנסת החדש הוקם בצריפי בית החולים הצבאי לשעבר ובנדיבותו של ר' משה גינצבורג הידוע כ-הברון מפורט ארתור, יליד העיירה, שהתעשר במלחמת רוסיה יפן. הוא תרם עשרת אלפים

קודש אחרים. היו יושבים ולומדים בבית המדרש שהיה מחומם ע"י תנור גדול עד שעה מאוחרת בלילה.

בית הכנסת של חסידי אוליק - היה זה הבניין החדש ביותר מכל יתר בתי הכנסת בו התפללו עשרות בעלי בתים שראו עצמם כחסידי הרבי מאוליק.

בתי כנסת נוספים ומניינים נוספים שונים - בית כנסת קטן "דאס קאשיקער שולכל" שבו התפללו רוב תושבי ה"בארג" (ההר) בקצה הצפוני של העיר. כמו כן התקיימו מספר מניינים בבתי פרטיים בשבתות ובחגים. בימים הנוראים ובשמחת תורה היו מתקיימים מניינים בבתי הספר "תרבות" וההכנסה מהנדרים היו קודש לקרן הקיימת.

הישיבה - המוסד החסידי הוותיק ביותר בעיר הייתה הישיבה. כאן למד הילד קריאה, כתיבה, חשבון, חומש, תפילה ונביאים ראשונים.

הלימודים התקיימו גם בשעות אחר הצהרים. בחורף היו חוזרים הביתה בחשכה, בקיץ היו באים גם בשבתות אחר הצהרים ללמוד פרקי אבות. תקופת הלימודים הייתה מאחרי סוכות עד פסח ולאחר הפסח עד ראש השנה.

למרות שיטת הלימוד המיושנת והציוד הדל קנו תלמידים רבים דעת בתורה ובמצוות, אהבה לעם היהודי ולתולדותיו, ללשון הקודש ולארץ ישראל. בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, עזבו תלמידים רבים את הישיבה ועברו לבית הספר "תרבות" שקסם בלשון העברית ובמורים שלימדו בשיטות חדשות. היו שעברו לתנועות הנוער הציוניות.

בתי הכנסת ששימשו בעיקר לתפילה וללימודים עמדו במרכז החיים היהודיים בעירה. הם שימשו מקום מפגש חברתי לוויכוחים, לחילופי דעות, לעזרה הדדית ולכל יוזמה בעלת אופי ציבורי. בהם

לעליה לרגל של דרשנים ומטיפים שבאו העירה, שליחי התנועה הציונית או נואמים בענייני בחירות היו מופיעים כאן ומתפללים וכן נמשכו לבית הכנסת לשמיעת הנואמים מתפללים מכל יתר בתי התפילה.

בית הכנסת של חסידי טריסק - הבניין היה חדש, הוא נבנה בשנות העשרים של המאה כאשר המימון נתקבל מחסיד טריסק שנפטר בארה"ב והקציב בצוואתו סכום מסוים לבניית בית הכנסת.

המתפללים היו רבים מתלמידי החכמים שבעיר ושררה בו אורה חברתית מיוחדת. הציבור היה ער לענייני רוח ולעניינים העומדים ברומו של עולם. היו בו ארונות מלאים של ספרי ש"ס, משניות ועוד. בימי שבת אחה"צ ולפעמים גם בימי חול היו לומדים גמרא, משנה, פרקי אגדה ופירושים שונים כמו "עין יעקב" והרמב"ם. לבית הכנסת היו באים גם צעירים רבים שהרבו להתווכח על הנעשה בתנועה הציונית.

בית המדרש - היה בנוי חצוי לבנים אדומות וחצוי קירות עץ וזאת מפני שלאחר מלחמת העולם הראשונה לא היו לבנים לתקן את הריסותיו, לכן השלימו את המחצית השנייה ההרוסה בקירות עץ מטויחים ומסוידים.

המתפללים היו בעלי הבתים מכל קצות העיר שלא השתייכו לקבוצת חסידים זו או אחרת. בית המדרש היה פתוח לכל יהודי ושררה בו אורה טובה. בימי חול התקיימו בו 3-4 מניינים בזה אחר זה. בימי יריד היו באים לכאן יהודים רבים מחוץ לעיר, סוחרי בקר וחנוונים, נוסעים מן הכפרים בסביבה ומן הערים הקרובות והרחוקות כמו מקובל, לוצק ומווארשה. הם היו נכנסים להתפלל בציבור טרם החלו במקח וממכר. בבית המדרש היה ארון ספרים מלא בכרכי ש"ס וספרי

בקיר המזרחי עמד ארון הקודש עשוי כולו קישוטים מגולפים בעץ. אל ארון הקודש עלו במדרגות ומעליו, ממש עד התקרה, היו מצויירים שלושת הכתרים: כתר תורה וכתר מלכות, מקושטים בקישוטים מושכי עין ומעליהם התנוסס כתר כהונה עם שתי ידיו של אהרון הכהן, הפרשות בברכת כוהנים. התקרה האליפטית הייתה ספונת עץ ומקושטת לכל אורכה ורוחבה בציורים נפלאים של כלי נגינה עתיקים, מאלה המוזכרים בתהילים ק"נ ד': שופר, תוף, כינור מנים ועוגב. מתחת להם היו מצויירים 12 המזלות של חודשי השנה. הקירות שהיו מעץ, היו צבועים לבן. מצידו האחד של ארון הקודש תוארה תמונת שור הבר עם קרניו הגדולות ומצידו השני הלוויתן עם שני סנפירים. בקירבת הבימה עמדו שני ארגזים מרובעים וגדולים, מלאים חול, בהם היו תוקעים את נרות השעווה הגדולים בימים הנוראים. מסביב לארגזי החול היו קבועים המושבים למתפללים. בקיר הדרומי הייתה תלויה במשך כל השנה שקית לבנה ובתוכה מצה, שהוחלפה אחת לשנה לפני הפסח "בעירוב חצרות".

בבית הכנסת היו שתי עזרות נשים האחת למעלה פתוחה אל החלל הגדול של פנים בית הכנסת והשנייה למטה והשקיפה על הגברים דרך חלונות ארוכים וצרים. מתחת למדרגות שהיו קבועות בצידו של בית הכנסת והוליכו אל בית מדרש ואל "עזרת הנשים" הייתה הגניזה: אוצר מלא של "שמות" וקרעי ספרים שהובאו לשם על ידי כל התושבים.

לבית הכנסת היה חזן שהיה מתפלל בשבתות, ב"ימים נוראים" וערבי חג בליווי מקהלה גדולה. ב"ימים נוראים" התפללו בבית הכנסת כמה מאות אנשים ונשים. בבית הכנסת לא היו אמצעי חימום ובימי החורף הקרים, נאלצו לשכור מניין

התקיימו גם הרצאות של שליחים מארץ ישראל, קונצרטים של חזנים, דרשות של מטיפים ודרשנים, וויכוחים בעת בחירות. בבתי הכנסת בעיירה שמשו עששיות נפט לתאורה והיו נזקקים ל"גוי של שבת" כדי לכבותן וכדי להסיק את התנורים בשבתות בימות החורף.

לא חסרו בהם גם מעשי ליצנות שנעשו על ידי אברכים שובבים.

בשמחת תורה למשל היו קושרים את הטליתות של המתפללים בעת תפילת שמונה עשרה וכאשר בעל התפילה לא היה מוצא חן בעיניהם, היו מרטיבים מגבת ומשליכים אותה לעבר בעל התפילה שמיהר לסיים תפילתו ולהסתלק מיד.

רטנה - בית הכנסת הגדול - על ארבע קומותיו ושני אגפיו, השתרע על רובע שלם והיה גבוה משאר בתי הכנסת והשטיבלך שמסביבו. בקומה העליונה היו קבועים חלונות רבים וגג הפח שלו היה צבוע ירוק. מחצר בית הכנסת היו מדרגות ארוכות ורחבות שהוליכו לתוך מעבר מפולש שבשני צדדיו היו שני בתי כנסת קטנים, בהם היו משכימים לתפילה ומשום כך כונו "השכמות". באחד מהם התפללו חסידי הרבי מסטובכוב ובשני חסידי הרבי מליבשווי. על השער הראשי של בית הכנסת התנוססה כתובת "מה נורא המקום הזה" באותיות נוצצות וכן היו ציורי אומנות וגילופי עץ מדהימים ביופיים.

אל בית הכנסת גופו ירדו בכמה מדרגות שהוליכו לבימה. במרכז, מעל הבימה, הייתה תלויה נברשת מגולפת עץ בת 386 קנים בצורת פרחים חיים. הנברשת הייתה צבועה כחול לבן. את כל נורותיה היו מדליקים בשני מועדים:

בשבת של פרשת ב"העלותך" מספר דברים, וביום השנה לפטירתו של דוד המלך בחג השבועות.

מתייצב בשוק ומכריז בקול גדול "שאבס" ומקפיד שהחנוונים יסגרו את חנויותיהם. בכל יום ששי היה השמש שומר על "ערוב השבת", ובודק שחוט העירוב אינו קרוע.

בית המדרש התקיים מתרומות שהרימו המתפללים בערב יום כיפור ומנדבות שנאספו ב"קערות". כאשר לא הספיקו התרומות אפילו כדי הסקת התנור בימי הכפור, היה השמש עולה לבימה לאחר קריאת התורה בשבת ומצווה על המתפללים להשאיר את הטליתות בבית המדרש, כדי לפדות אותן בכסף מלא בבוקר יום ראשון.

השטיבל של נסכיו - היה של סטפאן, אחרי מות הרבי מנסכיו, שלא השאיר יורש, הרבי שהחליפו היה מסטפאן - אחיינו של הרבי מנסכיו.

חסידי סטפטן היו ציבור מגוון של עניים ועשירים, למדנים ועמי ארצות. השטיבל של טריסק - על חסידיו נמנו כל המלמדים, השוחטים והסופרים של העיירה. הם הצטיינו בנוסח התפילה שלהם שהיה לבבי, מלא תחנונים, התרגשות וחדר לעמקי לבבות.

השטיבל של סטולין (קרלין) - זו הייתה חצר "דמוקרטית" ומעורה בהווית העולם. השטיבל עמד בקרבת בית המדרש ובו התפללו הגבירים של העיירה. נוסח התפילה שלהם היה שמרני יותר, וכמו נוסח התפילה היו גם הם עצמם שמרנים ולחמו בשצף קצף בכל מחשבה ותנועה חדשה. הרבי מסטולין אהב נגינה והקים תזמורת בחצרו.

השטיבל של ריזין - שמם של חסידים אלה בא להם משם העיר ריזין שבאוסטריה, ששמה הוסב אחר כך לסדיגור. חסידי ריזין היו מעטים, כמניין יהודים בסך הכל.

כדי שלא להפסיק את מסורת התפילה בציבור. בית הכנסת שימש גם מקום עריכת חופות נישואין ולהבדיל הובילו אליו את מיטת המת.

בית הכנסת נשרף כאשר הצבא הרוסי נסוג במלחמת העולם הראשונה בשנת 1915.

גבאי בית הכנסת רב' יעקב לייב קמפר השליך את נפשו מנגד והציל מן השריפה את כל חמישה עשר ספרי התורה.

בית המדרש הגדול - היה מקום תפילה של כולם ואפילו החסידים היו מתפללים בו בימי החול. התפילות החלו עוד לפני שהאיר היום והמתפללים התפללו לאור מנורות גז. המניינים התקיימו בזה אחר זה, משהסתיים אחד מיד היה מתחיל המניין הבא, מעולם לא חסרו אנשים למניין, תמיד נמצאו לומדים מסביב לשולחנות הארוכים, זקנים וצעירים כאחד. לתפילת מנחה ומעריב היה בית המדרש מתמלא יהודים שבאו לשמוע את דברי המגיד או השליח של ישיבה שהיה מזדמן לעיירה. בשעות הבוקר היו באים לשם אמירת תהילים בהמרצת שמש העיירה שהיה עובר על פני הבתים בטרם שחר, דופק על התריסים ומעיר את האנשים. לתפילה בערב שבת היה

מסוגגנת וארון הקודש היה מרשים. מיקומו מאחורי שורת הבתים ברחוב הראשי והיחיד, בזמן הקמתו, בקרבת בית המרחץ וההקדש, גרע מעט מתפארתו.

בית הכנסת בעיר החדשה נבנה בשנות ה' 20 של המאה ה' 20 ליד ככר השוק, ששימשה אחר כך כמקום המפקדים של יהודי הגטו וממנה נשלחו היהודים בי"ד אלול תש"ב לבורות ההריגה בסרני. מבחוץ קשה היה לזהות מקום קדוש, פרט לגודלו. לעזרת הנשים, בקומה השנייה הייתה כניסה נפרדת מהרחוב. האולם בפנים היה רחב וגבוה וקירותיו מעוטרים בסמלי השבטים. ספסלי הישיבה היו מעץ עם משענות וליד כל מושב היה מעמד (סטנד), אף הוא מעץ, עליו אפשר היה להישען ובתוכו להניח את שקית התפילין והטלית ואת הסידור או המחזור. מקומות הישיבה בשני בתי הכנסת היו קבועים ומסומנים. רב העיר התפלל בבית הכנסת הישן שהיה סמוך לביתו.

היו גם, כנראה, מקומות תפילה מאולתרים, לימים הנוראים. לי מוכר מקום התפילה בבית הספר "תרבות", שפעל בימים הנוראים ואולי גם בימי חג אחרים אם זכרוני אינו מטעני, ושרת את האוכלוסייה הציונית מסורתית, שעזימה נמנה גם אבי ז"ל.

ליד בית הכנסת הישן ברוקייטנה

השטיבל שלהם עמד מעבר לשלולית גדולה של מי גשמים שנקראה "נילוס" על שם הרחוב הסמוך - רחוב מצריים. בשמחת תורה כאשר השלולית הייתה רחבה, היו הילדים משיטים בה קרשים ועליהם נרות דולקים.

השטיבל של לייבישי - חסידי לייבישי וסטובוכוב היו כולם בעלי מלאכה, חייטים, סנדלרים וכדומה. תחילה היו מתפללים יחד בפרוזדור בית הכנסת הגדול, אך לאחר זמן מה בנו להם החייטים שטיבל משלהם לצידו של השטיבל של ריזין. ראוי לציין כי בשנים קדמוניות לא היו לבעלי המלאכה לא רבי ולא שטיבל משלהם. נוהגים היו לבוא לרבי שהזדמן לעיירה, הרבי מטריסק או הרבי מריזין. במרוצת הימים הקימו להם מניינים לעצמם ככל הבריות, ובעלי תפילה משלהם.

בעיירה היו "חדרים" - בית בן חדר אחד ששימש לכל הצרכים. בימות החורף שהו התלמידים ב"חדר" עד הערב ואילו בקיץ השתחררו בשעות בין הערביים, אך לא לפני שהתפללו "מנחה". בחדרים למדו תלמוד ומפרשים. בעיירה היו גם חדרים לבנות שבהם למדו להתפלל.

רוקייטנה מאת: יעקב שוורץ

שני בתי כנסת היו בעיירתנו: בית הכנסת הישן בעיר העתיקה, שלמעשה היה רחוב אחד בלבד. ובית הכנסת בעיר החדשה, ששרת את מרבית האוכלוסייה היהודית.

שני בתי הכנסת נבדלו בחיצוניותם, אם כי נבנו במרחקי זמן לא כל כך ארוכים זה מזה. רוקייטנה עצמה הייתה עיירה חדשה למדי, שכן הוקמה בסוף המאה התשע עשרה, לאחר הנחת מסילת הברזל קייב-קובל-ורשה.

בחלונותיו של בית הכנסת הישן היו קבועים ויטראזים, הבמה הייתה

התמלאו השולחנות המרכזיים במתרימים ליד קערות צדקה למיניהן והקהל שבא לתפילת מנחה היה נענה כפי יכולתו.

הקפות שניות היו נערכות בשני בתי הכנסת במוצאי שמחת תורה. הילדים עם הדגלים והנרות הדולקים בתוך התפוחים ובני משפחותיהם, מלאו את בתי הכנסת ונטלו חלק פעיל מאד בשמחת ההקפות והעיר רוקיטנה צהלה ושמחה.

היו בעירנו יהודים דתיים בעלי זקן, אך אינני זוכר יהודים בעלי פאות מסולסלות המתעופפות ברוח, או בלבוש חרדי מובהק. העיירה הייתה חסידית ברובה, שנחלקו לפי השתייכותם לחצרות "הצדיקים" השונים, בעיקר של הרבי מסטולין והרבי מברזנא, שהיו מבקרים אחת לשנה בעירנו. גם "בעלי הבתים" שלא היו חסידים במופגן, אבי למשל, מצאו לנכון לבקר אצל הרבי ולתרום לקופתו.

ההילולות של ליווי הרבי מתחנת הרכבת לבית האירוח, השתוללות החסידים, במובן הטוב של המילה, ה"טיש" והתפילות ההמוניות בבית הכנסת, מראות להם נחשפתי, שכן הרבי מסטולין התארח בבית אחד מידידי ילדוטי ונעורי, מלוות אותי עד לימינו אלה.

בבתי הכנסת הופיעו מפעם לפעם "מגידים" שאת הטפותיהם אהבנו לשמוע, שכן היו משולבים בהם אגדות, מעשיות והומור. קונצרטים של חזנים אף הם לא היו כל כך נדירים. אפילו החזן המפורסם סירוטה מוורשה הופיע פעם בבית הכנסת בעיר החדשה וזכה לקהל מאזינים רב, על אף יוקר הכרטיסים. פוליטיקה מקומית וחיצונית, רכילות ולהבדיל השמצות, אף הם היו חלק מהווי בתי הכנסת. בחירת גבאים גרמה לא אחת לשלהוב יצרים ולהתפרצות קולנית, שלא לפי כבוד המקום. ניתן לומר, ללא צל של ספק, שהחיים הרוחניים והציבוריים התנהלו

בית הכנסת הישן היה מרכז החיים הרוחניים והציבוריים של העיירה הישנה, כשם שבית הכנסת בעיר החדשה היווה בית וועד ליהודים שגרו בה. הם שקקו חיים כל השנה. בימי חול התקיימו מניינים לשחרית, מנחה ומעריב, ובשעות בין הערביים והערב התקיימו בו לימודים ושעורים בתורה, משניות וגמרא עם תוספות.

בשבתות ובחגים התמלאו בתי הכנסת מתפללים, כולל אלה שלא היו מבאי בית הכנסת הקבועים בימי חול. אורח כי יזדמן לעיר ואין ידו משגת לשכור חדר באחד מבתי האירוח, מצא לו ספסל ללינת לילה בבית הכנסת, ליד התנור.

רב העיר היה רבי אהרון שאמעס, שגר בעיר העתיקה והתפלל בבית הכנסת הישן "מגן אברהם". הסמכות הדתית העליונה בבית הכנסת בעיר החדשה היה השות"ב ר' יששכר טריגון.

בשבתות ובחגים, לאחר הקריאה בתורה, עלו לבמה נציגי המוסדות הציבוריים השונים כגון: גמילות חסדים, קק"ל, קרן היסוד, חברה קדישא, לינת הצדק וכדומה, שהודיעו את הודעותיהם או מסרו דין וחשבון על פעולותיהם שהיה בהם עניין לציבור.

חגיגות הבר מצווה ולהבדיל ימי ה"יארצייט" הסתיימו תמיד ב"קידוש". דהיינו, כיבוד הקהל באוכל ושתייה, כיד עקרות הבית הטובה עליהן. מי המרבה ומי הממעט, אך פטור בלא כלום אי אפשר.

בימים הנוראים ובשמחת תורה היו בתי הכנסת מתמלאים עד אפס מקום. ר' אהרון שאמעס הרעיד את הקהל בבית הכנסת הישן בתפילת "כל נדרי".

מבין בעלי התפילה בבית הכנסת בעיר החדשה הצטיין המורה מרדכי גנדלמן, בעל הקול הערב. בערב יום הכיפורים

המאה ועשרים.

בית הכנסת שנבנה מאבן התנשא לגובה. למרות שלא היה רב של בית הכנסת, כולם ביקרו בו בשבתות, במועדי ישראל ובימים הנוראים. למרות האיסורים של השלטונות על שמירת השבת והמועדים היו יהודים שהשליכו את נפשם מנגד ותמורת שלמונים לגוי "מודיע" היו מצליחים להערים על השלטונות. בית הכנסת שימש גם לשמיעת "מגיד", או שליח של ישיבה ולעיתים נואם ציוני.

בעירה היו גם שני "חדרים" שהמלמדים לימדו בהם קריאה וחומש בתרגום ליידיש וכתובה ביידיש ורוסית. בגיל 7 התחילו ללמוד גם גמרא.

בתקופת הצאר ב"תחום המושב" כל אנשי העיירה, זקנים וצעירים, שמרו על השבת ועל חגי ישראל וכולם כאחד באו לבית הכנסת לתפילות.

סביב בתי הכנסת ובתוכם.

כאמור, התקיים בימים הנוראים ובימי סוכות "מניין" ציוני בביה"ס "תרבות". האווירה בו הייתה הרבה יותר סובלנית וחופשית ומספר הנהנים משרותיו גדל משנה לשנה והקל על קליטת המתפללים הרבים בחגים הנ"ל. שמחת תורה וה"קידוש" לאחר התפילה היו לשם דבר, ארכו שעות רבות והסתיימו רק לאחר שכולם הרגישו בצורך למנוחה מרעננת. סופו של ה"מניין" היה בראשית שלטון הסובייטים (אוקטובר 1939) כאשר איש המליציה המקומית הגיע בזמן התפילה והביא צו האוסר על קיומו.

בית הכנסת "מגן אברהם" פעל גם בתקופת הגיטו. עם חיסול היהודים בשואה בא גם הקץ לשני מוסדות הדת העיקריים בעירנתנו.

רפאלובקה הישנה - בעירה היו ארבעה בתי כנסת:

בית הכנסת הגדול - די גרויסע שול. בבית הכנסת הגדול לא היה תנור ואסור היה לחמם. בית הכנסת נשרף ולא היה מי שיקים אותו מחדש. כדי להנציחו היו עורכים על מגרשו הריק חופות. כיום עומד במקומו בית דואר.

בית הכנסת של חסידי לובישי שם היו רבי וחסידים. כיום עומד במקומו בית פרטי.

בית הכנסת של חסידי סטעפאן, גם שם היה רבי וחסידים. גם בית כנסת זה עלה באש.

בית כנסת נוסף שימש את פשוטי העם, "עמך", שבנו לעצמם בית כנסת בשכונה שגרו בה נפחים והוא כונה "בית הכנסת של הנפחים", די קאוואלסקע שול.

רפאלובקה החדשה - נקראה גם סטנציה, הוקמה בעקבות סלילת מסילת הברזל קייב-בריסק-קובל, בראשית

מקורות למחקר על בתי כנסת

בוהלין

רפאלובקה-ישנה-חדשה, הוצאת ארגון יוצאי רפאלובקה הישנה, החדשה, אוליוורקה, זלוצק והסביבה - תל אביב 1996

האשטש, הוצאת עולי האשטש בישראל ובסיוע קרן משפחת אברהם מזר באמריקה תשי"ח לנוביץ, ארגון עולי לנוביץ התש"ל - יד החמישה

לודמיר, הוצאת ארגון יוצאי לודמיר בישראל ת"א - תשכ"ב

מיזוך, הוצאת ארגון יוצאי מיזוך בישראל ת"א - תשכ"א

רטנה, הוצאת ארגון יוצאי רטנה בישראל תל אביב 1983

רוזישץ, הוצאת ארגון יוצאי רוזישץ בישראל והארגונים בארצות הברית, קנדה, ברזיל וארגנטינה, תל אביב 1976

קוריץ, הוצאת יוצאי קוריץ בישראל, תל אביב, תשי"ט - 1959

ראדזיווילוב, הוצאת יוצאי ראדזיווילוב בישראל תל-אביב, תשכ"ז-1966

על קבר האחים בלודניפול

הספד שנכתב והוקרא על ידי אריה כ"ץ ז"ל בגילוי המצבה על קבר האחים בלודניפול בתאריך י"ד באב תשנ"ג 1 באוגוסט 1998

מקום בעולם האכזר. אף זכות ולו הקטנה ביותר לא עמדה להם.

השמים שנתכסו עבים קודרים לא הורידו אף דמעה על הרצח, השוד והשבר של עוללינו לעיני העולם כולו. כל שערי הרחמים נסגרו וננעלו על מנעול ובריה. וכך פרחו נשמותיהם הזכות של יקירנו שנרצחו על לא עוול בכפם.

ינקום ד' לנגד עינינו נקמת דם עבדיו השפוף ונקם ישיב לצריו.

אנו, צאצאיהם של הקדושים, מרכינים ראשינו לזכרם הקדוש לנו לעדי עד. תהא מנוחתם עדן וינוחו בשלום על משכבם אמן ואמן.

נשתדל בכל מאודינו שהלפיד לזכרם לא יכבה. נמסרהו במו ידינו לדורות העומדים בשער וגאים לשאתו לדורות הבאים ולבני דורות אחריהם.

בהמשך להספד אותו קרא אריה לייבל כ"ץ, בטקס הסרת הלוח מעל המצבה, הוא כתב את הדברים הבאים:

הרוצחים, תושבי המקום השתמשו גם בכלי עבודה, פטישים אתי חפירה, קלשוניים, חרמשים וגרזנים, כדי להרוג את שכניהם היהודים.

מעדי ראיה שמענו על ילדים רבים שניסו להימלט על נפשם מפני האוקראינים הרוצחים ונסו לכל עבר וכפי הנראה נפלו לידיהם של האוקראינים שאגפו מסביב את כל שטח העיירה וארבו לילדים ורצחו אותם בכלי עבודת השדה.

המוות שגזרו הגרמנים על קדושינו החפים מפשע בוצע באכזריות ולנצח נישא בליבנו את בכיינו המר.

ימיה האחרונים של העיירה לודניפול שבפלך ווהלין בפולין קרבו ובאו. הגרמנים, הרוצחים השפלים הידועים לשימצה, ששו לעשות את מלאכת ההרג האכזרית ביותר עלי אדמות, במו ידיהם מבלי להניד עפעף.

קדושינו הובאו ברגל ליעד אשר נבחר מראש על ידי הרוצחים ונשמר בסוד מפני קורבנותיהם. היה זה מעבר לגשר מעל הנהר סלוטש, בניצב לפניה שמאלה, כארבעים וחמש מעלות צפון-מערבה, בואכה מחנה צבאי פולני לשעבר, במרחק של קילומטר מהנהר סלוטש.

קדושינו נצטוו לחפור שלושה בורות ענקיים שישמשו קברי אחים לכל יהודי העיירה ויהודי הסביבה שהובאו לגטו.

הימים רביעי וחמישי י"ג-י"ד באלול תש"ב, עשרים וששה ועשרים ושבעה לאוגוסט 1942, נרשמו בלבנו כימים הטרגיים והמרים ביותר בהיסטוריה של אנשי לודניפול והסביבה אשר חדלו להתקיים על מפת העולם.

ההשמדה הייתה טוטאלית, אכזרית ובלתי נתפשת.

אנשים, נשים, זקנים וטף נרצחו, נטבחו ונקברו לעיני כל העולם. חלקם נזרקו חיים לתוך הבורות שנחפרו על ידי אבותיהם רגעים מספר קודם לכן. זעקותיהם ושוועתם לא עמדו להם, לא נקלטו בשום

לבעלי אחוזות שלא גרו במקום. מי שגרו בכל המרחב הזה היו המזורים. לא היו להם אדמות משלהם, כיוון שבעלי האחוזות היו מעוניינים שהכפריים יהיו תלויים בהם אבל היו להם הרבה מאוד זכויות יתר שלא היו כתובות בשום מסמך. כך השתמשו המזורים כל השנים בתנובת היער כמו תותים, פטריות, בשר חיות בר ופרוותיהן, מרעה ללא הגבלה לעדריהם, חציר בשפע, עצים להסקה ולבניה לרוב. המזורים היו זקוקים לשווקי מכירה ומובן שכל הסחר עבר דרך יהודי העיירה לודביפול והיחסים בין היהודים למזורים היו תמיד תקינים וידידותיים. המזורים שמרו אמונים ליהודים שהצליחו להגיע לאזור. הם הדריכו אותם בשטח, וככל שעלה בידם סיפקו להם מזון, ביגוד ונעלים. הם דאגו להעביר להם ידיעות ולהזהירם מפני סריקות של האוקראינים שבאו לחפש אחר יהודים נמלטים. הם הדריכו יהודים כיצד להכין מחפורות באדמה ולהסתתר בהן לפי כללי הטבע, כיצד לחיות עם חיות הבר למיניהן ולהתנהג עמן בהתאם. הודות לחסדם העל אנושי של אנשים טובים אלה, כל היהודים שהגיעו אליהם וגם שני האחים יוסף ואברהם שמש נותרו בחיים.

אברהם, השתתף בטקס הצבת המצבה בלודביפול. הוא מצא את קירילו בביתו והזכיר לו את מעשיו הנפשעים.

אחד מהם, לאזער סיציק שהתגורר מאחורי בתיים של יצחק וביילע יאסנובולקה ז"ל ושל יאנקל שמירגולד בן מיכלייע ז"ל. אותו אוקראיני ובניו גררו את יאנקל שמירגולד ואת בנו בן השש לגן הירקות שלהם והרגו אותם באתי חפירה וקברו אותם בגן הירקות. הם חזרו לבית הנרצחים ושדדו את כל אשר היה בבית. על התרחשות זו סיפר, בשנת 1946 האוקראיני אדם אוגורודניק, אחד מיחידי הסגולה שהיו במקום.

האוקראינים קירילו אברמצ'יק ואחיו אנדרי, גרו ליד חזאקל אייזנמן, בעל בית הבד, שהתגורר יחד עם בתו שרה וחתנו שאכנע שמש ושני ילדיהם. הם התקיפו בקלשונים את שני הילדים יוסף בן השלוש עשרה ואברהם בן העשר, בדרישה שיגלו להם את מקום המחבוא של הכסף של הוריהם שאכנע ושרה שמש. הילדים, בקור רוח, ובסימן מוסכם מראש, זינקו כחץ מקשת ורצו אל מאחורי הבית ובית הבד ודרך השדות של סבם חזקאל, צפונה לכיוון הנהר סלוטש. למזלם הייתה זו שעת שקיעת החמה והם הצליחו, בריצה עקלקלה בתוך הקמה הגבוהה, לחצות את הנהר ולהגיע אל האזור הסמוך לגדת הנהר, בו שכן עד שנת 1939 מחנה צבא פולני, ששימש משמר הגבול בין פולניה לרוסיה. השטח היה בחלקו מישור פראי, מוקף יערות עבותים, שהשתרעו על עשרות קילומטרים ובתוכם כפרים מפוזרים ומרוחקים זה מזה, ובחלקו בקעות עם צמחיה שיד אדם לא נגעה בה. בבקעות שררה לחות גבוהה והיו מפוזרים בהן אגמים וכפרים קטנים.

בכפרים אלה חיו מזורים.

חבל הארץ היה ידוע בשם "מאחורי הנהר סלוטש". השטחים בו שהיו מחולקים עם גבולות, היו מכוסים, כאמור, ביערות עבותים של עצים עתיקי יומין, השתייכו

לחיות בצל השואה – 1941-1945

סיפור ההישרדות של זאב פורטנוי

כחייט עצמאי, אלא בקואופרטיב שנוסד בביתו של הרב גלזר.

אחיותיי ואני המשכנו את הלימודים בבית ספר שהוקם על ידי הסובייטים בבניין בית החולים לשעבר. שפות הלימוד היו: אוקראינית ורוסית.

ביוני 1941 פלשו הגרמנים. הצבא הסובייטי העמיד תותחים מעל הגבעה שליד הכנסייה הקתולית. לא היה להם שימוש רב משום שהסובייטים נסוגו מהעיר כעבור ימים ספורים. יהודי העיירה היו אובדי עצות ולא ידעו מה יילד יום. משפחות צעירות לא רבות, ביניהם צעירים בודדים, אולי עשרות, ברחו מזרחה אל פנים רוסיה.

המבוגרים ובעלי משפחות עם ילדים קטנים חששו לצאת לקראת הבלתי נודע. הגישה הייתה, הגרמנים והאוקראינים ייקחו מהיהודים את הרכוש, אבל את הנפש ישאירו ואם חלילה נגזר למות אז בכבוד בבית.

מובן שאף אחד לא העלה בדעתו את הצפוי. בכל זאת אבי הרחיב את המרתף, בנה קיר מלוחות והסווה אותו בעצי הסקה וקש. המקום נועד לשמש מסתור בשעות קשות. ציפינו לעבור איכשהו בין הטיפין.

לאחר צאת הרוסים, עוד לפני כניסת הגרמנים התחילו האוקראינים "לסגור חשבונות" עם יהודים שלפי דעתם קיפחו אותם בעבר.

בתחילת יולי 1941 נכנסו הגרמנים לטוצ'ין, קם שלטון מקומי של אוקראינים ובראשו קומנדאנט גרמני. מייד יצא צו

נולדתי בטוצ'ין להורי בתיה ופנחס פורטנוי. כל שנות מלחמת העולם השנייה וזוועות השואה עברו עלי בילדותי.

היו לי שלוש אחיות: גיטל, מניה ואטל. בביתנו גרה גם הסבתא איטה. האחיות למדו בבית הספר ואני מגיל ארבע התחלתי ללכת לחדר. בשנת 1938 עברתי לבית הספר הממלכתי הדתי שהוקם בביתה של גיטל שץ.

לאחר כניסת הסובייטים לעירנו, בשנת 1939, המשיך אבי במקצועו, אבל לא

ולא ידעתי מה לעשות, בסך הכל הייתי בן תשע. בין הבורחים הייתה דודתי שרה שקראה לי להצטרף, אבל מילאתי את הוראות אבי ונשארתי בביתו של טדוס, רעיתי את פרותיו.

עוד באותו היום הוא בא לשדה לקחת אותי לביתו, הושיב אותי על התנור כדי שאתחמם, אימו הרגיעה אותי שהם יגנו עלי. אותו טדוס ואחיו היו שוטרים. בעת כניסת הגרמנים ואחרי ששדדו הרבה רכוש יהודי, עזבו את העבודה במשטרה, בתיהם היו מלאים חפצי ערך של יהודים. באחת הפעמים קרא לי טדוס לעזור לו לפרוק רהיטים וחפצים שונים של יהודים והבטיח שאחר כך יביא אותי אל אבי המחכה לי ליד בית הכנסת, הוא הסיע אותי בעגלה לטוצ'ין והוריד אותי ליד הכניסה לפארק סמוך לז'אנדרמריה.

הוא צעק עלי ואמר לי שזה מקומי. ידעתי שסופי קרב והתחלתי לרוץ בכל כוחותיי לכיוון בית העלמין, להתרחק מהעיירה. מרוב עייפות נרדמתי בשדה.

לפנות בוקר הגעתי לכפר וורנוב, לביתו של אוקראיני בשם סטפאן שהכיר את אבי. אבא נתן לו חלק מהרכוש. על כל צרה שתבוא. סטפאן קיבל אותי, נתן לי אוכל חם והלבישני בגדי איכר. הוא מילא בד עם מזון והביא אותי בעגלתו ליער פוסטומיט. פגשתי שם יהודים רבים מטוצ'ין. איש מהם לא ידע מה עלה בגורל משפחתי, משפחות התפזרו, הורים לא ידעו אם ילדיהם חיים. אלה שהתקבצו ביער פוסטומיט ניסו להתארגן. המבוגרים שלחו את הילדים לבקש אוכל מהכפריים. האוקראינים הסגירו יהודים לז'אנדרמים וקיבלו תמורתם רכוש של יהודים, אבל היו גם יוצאים מהכלל בני הכתות השונות: הבאפטיסטים, הסובוטניקים. אלה האכילו את הנרדפים ונתנו להם מחסה, לפחות לימים ספורים. אבל גם הם נאלצו להיזהר מפני שכניהם שבלאו

לענוד על השרוול סרט לבן עם מגן דוד. מאוחר יותר הוחלף הסרט בטלאי צהוב על החזה והגב. הוקם יודנראט שחויב למלא את דרישות הגרמנים, למסור להם כל רכוש השייך ליהודים, אחר כך לקחו יהודים לכאורה לעבודה.

אבי מצא עבודה אצל גרמני שהתיישב במשקו של פולני בכפר שובקוב הסמוך לטוצ'ין. הוא הזמין את אבי לעבוד אצלו בחייטות. כל יום היה מביא את אבא מהבית אליו לעבודה ומחזיר אותו וכך כל השבוע. אבא היה מביא הביתה מצרכי מזון.

בשבילנו הייתה זו תקופה קלה יחסית, אבל היא לא ארכה.

כשנודע בטוצ'ין כי בעיירות הסביבה היו אקציות ובאחדות מהן הושמדו כל היהודים, התחילו בעלי האמצעים לחפש מקומות מקלט מחוץ לעיירה, למשפחותיהם או לפחות לאחד מבני המשפחה.

אבי מסר לאוקראיני בשם טדוס מכונת תפירה ורהיטים ובלבד שיסכים לקבל אותי לעבודה במשקו. הייתי רועה את הבקר של האיכר וחוזר בערב הביתה.

לפני ראש השנה ב-1942 גדרו הגרמנים מספר רחובות בטוצ'ין, השטח היה מיועד לגטו.

בערב יום הכיפורים ניתן צו ליהודים לעבור לגטו.

אבי אמר לי שלא אוסיף לחזור הביתה ממשקו של האיכר. הגרמני שהעסיק את אבא פיטר אותו וייעץ לו לברוח מהעיירה. באותו יום התחילו לרכז את היהודים בגטו.

עשיתי כמצוות אבי, לא חזרתי לגטו, נשארתי אצל האיכר טדוס.

מרחוק ראיתי את העיירה עולה באש, היו צעקות ובכי, שמעתי יריות בכל עבר ויהודים התחילו להגיע לשדהו של טדוס. רבים עברו לידי, קראו לי להצטרף אליהם

בן חיים גיטלמן. בביתו של הרשל מצאתי מספר יהודים תשושים במצב של אפיסת כוחות.

היו שם: ברל ולדמן (שמש בקלוז), ברל פונטיק ועוד.

הם שכבו על הרצפה בלי הכרה, היחיד שהיה מסוגל לשוחח היה המורה בארון, הוא סיפר לי שהגיע יום קודם לכן מהכפר מווסקודאב ואיך הורי נרצחו לנגד עיניו.

יותר מאוחר בנדודי ביערות, נודע לי מפי יהודים שהצליחו ביום המרד 24 בספטמבר 1942 להימלט מהגטו הבוער, על הגורל המר של בני משפחתי.

סבתא ושתי אחיותיי נהרגו ונשרפו בלהבות הגטו. אבא נפצע בפריצת הגדר של הגטו ובשארית כוחותיו, יחד עם אמא ואחותו הגדולה, נמלטו על נפשם לשדות בכפרי האזור. אבא הכיר את האזור מהרבה שנות עבודה בחייטות ויחסי גומלין עם גויים כפריים. הם הגיעו לכפר מווסקודאב על יד העיירה הושצ', הזכור לשמצה, בשל אכזריות האוקראינים הלאומנים כלפי היהודים הנמלטים.

הורי ואחיותיי הומתו במקום הארור הזה בידי רוצחים זדוניים פראי אדם.

למרות כל הלקחים שהתנסיתי בחודשים האחרונים, לא עלה על דעתי שטדוס עלול להסגיר אותי שוב לז'אנדרמריה. באחת הפעמים כשחזרתי עם הבקר מהמרעה נתפסתי בידי ז'אנדרמים, הם לקחו אותי לתחנת המשטרה ונעלו אותי בחדרון שהיו בו חלון עם סורגים ודלת למשרד. ימים אחדים העסיקו אותי בחטיבת עצים. גם כאן עלה בידי לברוח, כי תמיד הייתי דרוך וחوشي מחודדים לנעשה בסביבתי.

לאחר טלטולים בשדות וביערות הגעתי למשק בקרבת יער, לא הרחק מקוסטופול. היה זה כפר אוזידקי. בעל הבית היה סנדלר והיה לו משק חקלאי. אף כי הבחין שיהודי אני, הסכים לקבל אותי לעבודה והייתי עוזר לו במשק ובסנדלרות.

הכי התייחסו אליהם בחשדנות.

באותו זמן פגשתי חבר מבוגר ממני הערשל אוקסנגורן. בטוצ'ין גרה משפחתו בשכנות עם בית הורי. שנינו מצאנו מדי פעם עבודה אצל אחד האיכרים, שנתן לנו מחסה במתבן. היינו ישנים ביום ודשים את התבואה בלילה.

יום אחד הודיע לנו האיכר שעלינו לעזוב את משקו, כי דבר קיומנו נודע לשכנו וחיינו בסכנה. בלית ברירה חזרנו ליער למקום שהיינו קודם לכן, הזדעזענו לגלות שכל היהודים שהיו מוסתרים בבורות נרצחו. הלכנו משם ללא מטרה מוגדרת. בדרך פגשנו קבוצת יהודים מטוצ'ין. לפתע התגלינו בידי שוטרים אוקראינים שרכבו על אופניים.

הם פתחו ביריות עלינו. אני וחברי הערשל הצלחנו לקפוץ לתעלה ולברוח שוב לכפר וורונוב. הגענו לביתה של איכרה מכת השטונדיסטים. היא יעצה לנו ללכת לכפר ליפקי ליד מז'ריטש. לדבריה, מצויים שם שטונדיסטים רבים שירשו לנו להישאר אצלם לעבוד ואכן הסתדרנו שם בעבודה. קיווינו לנוח קצת מהטלטולים.

ערב אחד הגישו לנו ארוחת ערב והערשל, שהיה שומר מסורת ויצא לחצר להתפלל, נורה בידי שוטר. בראותי זאת ברחתי מהמקום והגעתי לכפר וורונוב אל מכרי סטפאן, שסידר לי עבודה אצל שכנו בבית בד. הייתי יושב על גלגל שיניים עשוי עץ שהניע את אבני בית הבד ומזרז את הסוסים. קיוויתי להישאר במקום זמן מה, אבל הדברים התגלגלו אחרת.

יום אחד הגיעו טדוס ואחיו להפיק שמן. טדוס נדהם לראות אותי, הוא היה בטוח שמזמן הרגו אותי.

הוא סיפר לי שהיהודים חוזרים לטוצ'ין והחיים חוזרים למסלולם, הוא הזמין אותי לבוא אליו עד שהעניינים יתבהרו. האמנתי לו. הוא הסיע אותי לטוצ'ין והציע לי ללכת לביתו של החייט הרשל

אותי למרפאה לבדיקה מתוך דאגה לבריאותי ואז גם התעורר בי חשד שלא בטובתי הם רוצים. נזכרתי בסיפורים על ילדי יהודים שהובאו למרפאה ונתגלה שהם נימולים. מאותו הרגע התחלתי לחשוב על הברחה. כשנכנסנו למרפאה הסתכלתי סביבי וחיפשתי הזדמנות לחמוק החוצה. ברחתי ושוב נדדתי על פני כפרים, עד שהגעתי לבקתה עלובה של זוג זקנים בקצה הכפר. הם האכילו אותי ולא שאלו מי אני. הם סיפרו שאין להם ילדים והיא "פולקסדוטשה". לא הבנתי מה זה. אחר כך סיפרו שהם עתידים לקבל משק מבוסס של צ'כי שגורש ואם אסכים להצטרף למשפחתם יהיו מוכנים לרשום אותי כבנם. כל הסיפור על הכפר אוזירקי ירד מהפרק ולא הוזכר יותר. מאותו יום הפכתי להיות אוקראיני בשם קיריליוק. עברתי עימהם לקוואסילוב, שם קיבלו משק מסודר. עזרתי להם בעבודות המשק, את התוצרת היו מוסרים לגרמנים.

כעבור זמן קצר הופיע גרמני ורשם את הילדים לבית הספר ואני בתוכם. לפעמים הייתי מתלווה אל אשת האיכר בנסיעתה לרובנו כדי למכור תוצרת חקלאית ולקבל מצרכים לבית ולמשק.

באחת הפעמים ראיתי קבוצת יהודים מובלים כנראה להשמדה. רוב תושבי הגטו חוסלו מזמן ונשארו רק בעלי מקצוע מבוקשים שהגרמנים השאירו ועכשיו הגיעו גם הם לקצה הדרך. זה היה בקיץ 1943. בכל פעם שהיה נדמה לי שהסתדרתי איכשהו, בא אירוע שטלטל אותי טלטלה עזה ונאלצתי להתחיל הכל מחדש וכך קרה גם הפעם. חלק מילדי בית הספר קבלו הוראה להיפרד מהמשפחות ואני בתוכם, כי מעבירים אותנו לבית ילדים בקלוואן. כשבאתי להיפרד מהאיכר שלי, הוא התרגז ואמר, שאימץ אותי כדי שאעבוד במשקו ולא כדי לשרת את הגרמנים. אחרי צעקות גירש אותי מביתו

עברו ימים ספורים ולכפר הגיעו גרמנים לגבות מהכפריים את מכסת המזון שהיו חייבים לספק. התושבים לא ששו למסור את מיטב יבולם וקמה סערת רוחות. בתוך המהומה התארגנו מספר תושבים והרגו את הגרמנים. למחרת היום הגיעו אנשי גסטאפו מרובנו ושרפו את הכפר על תושביו.

רק מעטים הצליחו להימלט. אני ברחתי עם משפחת הסנדלר ליער. הסתבר שהגרמנים גמרו את מלאכתם ושוב לרובנו. על כן חזר מיטיבי ומשפחתו לביתו ולמשקו שלא ניזוק. הוא הציע לי לאמץ את שמו של נער פולני בן גילי שנהרג בעת פעולת העוונשין. בעת העבודה היה משגן באוזני את הפרטים האישיים של הנער בשם וולדק, שם אביו אלכסנדר ושם האם הלנה. הכל הלך למישרין חוץ משם המשפחה קרישצ'ינסקי KRISCINCKI שהתקשיתי לבטא. הסנדלר שרצה בטובתי והיה מעוניין שאלמד מהר כל האפשר את שמי החדש, כשלא ביטאתי נכון את שם המשפחה היה דוקר בידי במרצע. מאז השם נחרט לא רק בזיכרוני, אלא גם השאיר צלקת על ידי עד היום.

כעבור מספר ימים ארז לי הסנדלר קצת מזון ובגדים, הביא אותי בעגלה לקצה השני של העיר בקרבת פוסטומיט ועזב אותי לנפשי.

התחלתי שוב לפקוד בתי איכרים בכפרים ולבקש שיעסיקו אותי תמורת אוכל.

השתמשתי בסיפורי, בפעם המי יודע כמה, שעלה בגורלי להינצל מהכפר אוזירקי, שנחרב בידי הגסטאפו. הסיפור נגע לליבם של זוג איכרים חשוכי ילדים שהסכימו לקחת אותי לביתם ולאמץ אותי כבנם. הם דאגו לכל מחסורי וכבר התעורר בי זיק של תקווה שהנה בא הקץ לכל הטלטולים והמתחים, אבל הימים הטובים לא ארכו.

התעורר בהם הספק לזהותי, הם לקחו

מנקה דודים, קולף תפוחי אדמה ועושה כל עבודה אחרת.

איכשהו נקלעתי לחיל הקשר. החיילים שהכירו אותי מזמן קיבלוני מרצון, עבר זמן מה והיחידה קיבלה הוראה לעבור מזרחה ואני איתם. בקיץ 1943 העבירו את המחלקה מקלוון למירופול (על יד ברדיצ'ב). במירופול אימץ אותי קצין בכיר של אספקה.

יום אחד התקבלה פקודה לסגת בגלל התקרבות החזית. עד שהתמקמו לחנייה בכפר הסמוך לסטאניסלאב, האזור שרץ באנדרובצים וקציניהם הזמינו את הקצינים ההונגרים למסיבה. בעת המסיבה החזיק אותי הקפיטן על ברכיו. אחד הבנדרובצים שהתעכב לידינו העיר שאני נראה כיהודי ואני משום מה פרצתי בבכי. האמת נתגלתה והקפיטן, חמתו בערה בו להשחית, איך העזתי להוליכו שולל ולגרום לו בושות כאלה. להפתעתי "הגן" עלי דווקא הקצין האוקראיני שעורר את חשד יהדותי. הוא אמר שאם הצלחתי לשרוד עד עתה מן הראוי שאוסיף לחיות נע ונד ככלב גם להבא.

הסתלקתי משם מהר. לפחות חיי היו לי לשלל. שוב שוטטתי אנה ואנה עד שפגשתי בכומר מקומי, ששמע על סיפורי שאני מהכפר "אוזירקי", הסתבר שגם הכומר היה מאוזירקי. הוא ידע על חיסול הכפר על ידי הגרמנים ואמר לקצינים שאנחנו שנינו מאותו הכפר ושהורי היו שכניו. לא הייתה לו סיבה שלא להאמין, שאני באמת אותו הנער הפולני וולדק קרישצ'ינסקי שאת שמו נשאתי, וכך המשכתי להימצא בקרב החיילים ההונגרים, שהיו בנסיגה מתמדת, משום שהצבא האדום התקדם במהירות.

כל הזמן היו הפצצות ואז גם החליטו להיפטר ממני. כשהגענו למשקולף ציווה הקצין למסור אותי לזקן הכפר, והפעם שמעו אותי מדבר אוקראינית. הם

ושוב הייתי ילד בלי בית.

בבית הילדים במקום החדש היו ילדים פולנים, אוקראינים ורוסים ונדמה היה לי שהסיפור על הכפר האוזירקי שהגרמנים שרפו על תושביו, דרמטי יותר מהסיפור על הפולקסדויטשים. הייתי שוב "קרישצ'ינסקי" היתום, שהוריו נרצחו בפעולת עונשין.

פעמיים בשבוע היו מופיעים בבית הילדים כומר פראבוסלאבי וכומר קתולי ללמד שיעורי דת ותפילה. היו עורכים שם בחינות והמצטיינים היו מקבלים כפרס צלב, מדליון או דמויות של קדושים. אני השתתפתי בכל השיעורים כד שלא יחשדו בי. למדתי את התפילות בעל פה והתפרסמתי כתלמיד מצטיין, זה עזר לי בהרבה מצוקות שהייתי נתון בהן. שרתי במקהלת הכנסייה ואפילו נעשיתי יד ימינו של הכומר. כל באי בית התפילה הכירו אותי, לפעמים חשבתי שללא כל כוונה הרחקתי לכת, אבל לא הייתה לי דרך נסיגה.

מול בית הילדים היה פעם בית ספר תיכון, בימי המלחמה שוכנו בו חיילים הונגרים ששרתו את הצבא הגרמני. כשהיה לי זמן פנוי הייתי מסתכל בסקרנות בחיילים ההונגרים.

יום אחד ניגש אלי חייל ובידו מסטינג ושתי קופסאות גפרורים, החייל לא ידע פולנית רק אמר לי מילה אחת "חלב" בפולנית. היה ברור שהוא רוצה חלב תמורת גפרורים. באותו זמן מצרכים כמו גפרורים, סבון, היו יקרי המציאות. רצתי דרך הפרצה שבגדר לכפר הסמוך ותמורת הגפרורים קבלתי חלב וביצים.

כשנודע לחיילים ההונגרים שיש אפשרות לעשות סחר חליפין נהייתי לספק שלהם. הייתי רץ מההונגרים לכפר וחזרה וכולם היו מרוצים משרותיי, כך הגעתי למטבח שלהם. הטבח שידע קצת אוקראינית, הציע לי לעבוד במטבח. הסכמתי. הייתי

התעניינו איפה למדתי שפה זו, אמרתי שאני יליד אוקראינה וטולטלתי בעת המלחמה כפליט במקומות שונים.

המציאות לימדה אותי להיות פעם אוקראיני ופעם פולני. כמה מוזר שלא עלה בדעתי לספר להם שאני יהודי. חייתי בהרגשה שעלי להסתיר את זהותי. לברוח מעברי הקשה.

בית הורי כאילו נמחק מזיכרוני, הכל היה מעורפל אצלי עם חוסר וודאות למחר, למרות השחרור עוד לא הייתי אדם חופשי. עברו עלי שבועות של נסיעה ברכבת איטית לצ'רנוביץ' דרך רומניה. בכל מקום הצהרתי שמוצאי מרובנו ואכן שלחו אותי לרובנו. בדרך עברתי את שפטובקה, לא הרחק מכאן נמצאת העיר נובוגרד וולנסק ואז נזכרתי שלאמי היה אח שחי עם משפחתו בעיר הזאת. החלטתי לנסוע לשם. לא ידעתי את הכתובת ולא שם המשפחה, ידעתי רק שדודי היה כובען. אחרי חיפושים רבים מצאתי את ביתו של הכובען. זה היה באמת ביתו של הדוד שלא זיהה אותי. כשהחלנו לשוחח וסיפרתי לו שאני מטוצ'ין "הבן של בתיה" התעלף הדוד מהתרגשות. זה היה ב-11 לאפריל 1945. לפי עצת בני המשפחה נשארתי זמנית אצל הדוד והתחלתי לעבוד איתו. קשה היה להיכנס לשגרת החיים החדשה. לא יכולתי לישון בלילות, כל הזוועות שראיתי במשך שלוש השנים עברו לנגד עיני כמו בסרט. חלמתי חלומות אימים, הייתי צועק בשנתי, חשתי שלא אוכל להמשיך. מקץ ארבעה שבועות הודעתי שאני נוסע לטוצ'ין לראות במו עיני מה נשאר שם. אולי אמצא קרוב משפחה, אולי מישהו יספר לי פרטים על משפחתי. בהגיעי לעיירתי טוצ'ין מצאתיה חרבה ושוממה. הסתובבתי ליד המועצה של השלטון המקומי ולא היה בי כוח להתקרב למרכז העיירה, המקום שהיו בו המוני יהודים ורק לשאת את המחשבה

שכולם נרצחו באכזריות. הובא גם לידיעתי שהבאנדרובצים התנפלו על אנשי השלטון החוקי בטוצ'ין ורצחו.

המצב היה מסוכן ליהודים מהשתוללות כנופיות הבאנדרובצים הזכורים לשמצה. הדודה דאגה לי שלא אשאר באזור הפורענות והיא לקחה אותי חזרה לנובוגרד וולנסק ללמוד ולעבוד עם הדוד. זאת עשיתי עד 1952. במשך שלוש שנים למדתי בבית ספר למסחר בעיר לנינגרד. כאן פגשתי את בן דודי שסיפר לי על קרובי משפחה וידידים ששמעו על קיומם. ילידי פולין יכלו אז לחזור לפולין, יצאתי לפולין ותוך זמן קצר הגעתי לישראל. זיכרונות העבר מלווים אותי עד היום בכל מראותיהם והיו ימים שלא מצאתי לעצמי מרגוע, עד שנתתי ביטוי פיוטי לרגשותיי. רגשותיו של ילד יתום ועזוב מטוצ'ין, ניצול שואה ששרד את התופת הנאצית. העליתי זאת על הנייר בשפת אימי ואבי בידיש, שהייתה גם שפת ילדותי. אני רואה בשורות אלה חלק בלתי נפרד מעדותי.

דו"ח עד ראיה לאירועים ב 22 - באוגוסט 1942

ברוז'ישץ' / ווליניה *

מאת: ארקדי קאלאפוסצ'ה, רוז'ישץ'

* תרגום לגרמנית: אולגרד י. ינקובסקי

* תרגום לעברית: יובל מזור

מוקדש באהבה רבה לזכרה של סבתי יהודית מזור (רוזנבאום) ז"ל (המתרגם יובל מזור)

ביום ראשון, 22 באוגוסט, ב-5:00 בבוקר, הובלתי את פרתנו במרעה ליד נהר הסטיר. זמן קצר מאוחר יותר התמלא הגטו ברעש לא ייאמן של צווחות אנושיות. לאחר פרק זמן של 10 או 15 דקות השתרר פתאום שקט מוחלט. קצת לאחר מכן, כאשר הפרות רעו, שמענו רעשי מנוע.

(מאוחר יותר גיליתי שהשקט הפתאומי השתרר לאחר שהרבי קרא למאמיניו: "באם ימיתנו לבושים, הרי זו שנאת האנושות. אם ימיתנו ערומים, הרי שעלינו לראות זאת כרצונו של האל". דבר זה סיפרו מאוחר יותר תושבים שגרו בקרבת הגטו).

בסביבות השעה 11:00 בבוקר לקחתי את הפרות הביתה והתחלתי לאכול ארוחת בוקר. פתאום הגיע שוטר לדירתנו ופקד עליי להגיע עם את חפירה לנקודת איסוף בפינת הרחוב, שם כבר היו 14 גברים שנשמרו על ידי שוטר. השוטר הראשון הוסיף עוד 6. כך הובלנו תחת משמר למחצבה מקוללת זו.

תוך כדי ההליכה למחצבת החצץ עקפו אותנו שוב ושוב כלי רכב, כל אחד שמור על ידי 4 שוטרים. בתוך כלי הרכב היו היהודים, ישובים על רצפת כלי הרכב, מובלים לאתר ההוצאה להורג.

מתוך אתר האינטרנט של רוז'ישץ':

<http://www.rozyszcze.org>
CategoryID=244&ArticleID=125?
&sng=1

"התוכנית לחיסול היהודים תוכננה ובוצעה בדקדקנות. כל התושבים היהודים נאספו בגטו, שהיה בקרבת בית הקברות היהודי. לכאן הובאו גם כל היהודים מהעיירות השכנות. הגטו היה מגודר בחוטי תייל ונשמר על ידי שוטרים אוקראינים. היהודים עבדו בתחומי העיר רוז'ישץ'.

כבר ביוני 1942 נודע כי באזור רוז'ישץ' תתבצע השמדה מתוכננת של כל היהודים.

מ-20 באוגוסט 1942 כבר לא נשלחו יותר יהודים לעבודה. באותו יום היו בתורנות בעיר רוז'ישץ' שתי מחלקות משטרה.

במקביל הועבר מספר גברים מהעיירה הסמוכה שלבאו (Shalbow) לצורכי עבודות קרקע למחצבת החצץ הסמוכה ל-Kopat Schuwka, דרך הכביש של רוז'ישץ'. לכולם נאמר שבימים הקרובים תתבצע השמדת היהודים. ברוז'ישץ' השתררה דממה מטילת אימים. האנשים נעו ברחובות בפחד רב.

עלינו הוטל לטלטל את גופות המתים. כפיצוי על עבודה זו, ניתנה לכל אחד מאיתנו חבילת Mecherka.

מה קרה לחפצים שהוצאו אינני יודע, מכיוון שהתרחקתי מהמקום במהירות מרוב פחד.

באותו 22 באוגוסט 1942 הומתו במחצבת החצץ הזו 3,870 אנשים ממוצא יהודי. מחזה מבעית זה לא ניתן להוציא מהזיכרון.

העדות לקוחה מתוך חוברת הזיכרון "ווהלין הייתה פעם ביתנו", שכתב אולגרד י.נקובסקי, גרמני תושב רוז'ישץ' בילדותו. כתב היד המקורי נמצא על ידי שרה וישראל צוקרמן בארכיון השואה בברלין, הובא לישראל, ותורגם על ידי יובל מזור.

* נותן העדות הוא תושב העיירה רוז'ישץ', אוקראיני שבעל כורחו היה עד ראייה לטבח יהודי רוז'ישץ'.

* המתרגם לגרמנית הוא כותב החוברת, א.י.נקובסקי. ינקובסקי הוא גרמני תושב ווהלין לשעבר, שהתגורר עם אמו ברוז'ישץ' עד לתחילת המלחמה. אחר כך עזב לגרמניה.

* המתרגם לעברית הוא דור שלישי לניצולת רוז'ישץ'.

לאחר שהובאנו למחצבת החצץ, נדרשנו להתיישב ביחד עם הגברים שכבר הובאו מרוז'ישץ' ושלבאו במרחק של כ-5 מטרים מקצה המחצבה, ויכולנו לראות כל מה שהתרחש במחצבה עצמה. אף אחד לא הורשה להתרחק מהאזור.

לעינינו התגלה מחזה מחריד. במחצבה עצמה הושמד כל גידול של צמחייה, מכיוון שמקירותיה הוצאו סוללות קטנות, ובמרווחים של 2 מטרים נחפרו קברים קטנים בקוטר של 50-60 ס"מ, ועומק של כ-70 ס"מ.

בכניסה למחצבה עמדו שני שולחנות, מספר כיסאות וחבית בירה. על השולחן נחו מקלעים.

בין ההפסקות חיכו על הכיסאות 8-9 גברים במדי ה-Waffen SS למקצה הבא. המחצבה כבר הייתה חצייה מלאה באנשים מתים.

המשאיות הביאו עוד ועוד אנשים, הורידו אותם במרחק של כ-25 מטרים מזירת האירוע, והכריחו אותם להתפשט.

השוטרים (האוקראינים) דרשו מהאנשים להסתדר בשורות של 6, הובילו אותם במכות אל אלו שהיו כבר מתים, והכריחו אותם לשכב על המתים.

ההורים סחבו את הילדים על הידיים,

והמבוגרים אחזו ידיים. תוך כדי ששכבו ירו בהם אנשי ה-SS עם המקלעים בעורף. לאחר שסיימו לירות בכל הקבוצה, חזרו אלה אל השולחן, הניחו את המקלעים, שתו בירה, וחיכו לקבוצה הבאה.

אם הייתה תזוזה או אף צעקה ממישהו בתוך המחצבה, ירו בו השוטרים ברוביהם.

בסביבות השעה 13:00 בצהריים פסק זרם האנשים, ואנשי ה-SS עלו על שתי משאיות ועזבו את המקום.

עדותו של ד"ר וינפריד מתאוס

ברלין 15.8.1988

בפני הנוטריון הח"מ בברלין - בירת
גרמניה המזרחית (D.D.R.) ד"ר וינפריד
מתאוס, שכתובתו: וילהלם פיק 11, ברלין
1054 הופיע היום:

מר ד"ר לאו שוואר, נולד 17.8.1909, נשוי,
גר בשד' קרובר 217, ברלין 1115, בעל
תעודת אזרח (PA) של גרמניה המזרחית
מס' A 0567783, והוא ביקש אישור רשמי
להצהרתו כדלקמן:

מחודש פברואר 1940 עד אוקטובר 1942
עבדתי כרופא בורקוביטשי, נפת רובנו,
אזור רובנו: בתחילה בבית חולים, וכרופא
- בית הספר בוורקוביטשי, והכפרים
בסביבה ואח"כ כרופא במרפאה. יחד
איתי עבדו מנהל בית החולים ד"ר בטי,
יהודי אוקראיני, וכן פלדשר שמוצאו
מקאוקס, בשם טגרן אלקסיביץ ולגוב,
שניהם מקומיים מזה שנים. בנוסף להם
הייתה שם רופאת שיניים, שתי אחיות
ורוקחת אחת - כולן יהודיות.

בתחילת המלחמה נשארתי באזור הקרבות
יחד עם פצועים. לאחר שדאגתי לכולם
והם הוצאו מהשטח, ניסיתי גם להביא
את עצמי לאזור בטוח, אולם הבריחה
לא הצליחה. ביום 26 או 27.6.41 חזרתי
לוורקוביטשי. באותו היום היו במקום גם
היחידות הגרמניות הראשונות ובמהרה
פנו בקריאה לאיכרים האוקראינים
להשתחרר מהעול היהודי - הבולשביקי.

בעת המעבר של יחידות צבא רבות קרו
התעללויות ביהודים, אונס של בחורות
יהודיות, בזיזת בתים יהודיים...

בתור רופא יהודי שימשתי כבן-ערובה
ולעיתים בסכנה להיהרג ע"י חיילים
גאוותנים. בתחילת יולי נעצרתי ובחצר

של M.T.S הוכרחתי - תוך צחוק ציני של
חיילים מיחידת אספקה - לחפור קבר
לעצמי ולבני ערובה יהודים אחרים. רק
על סמך כתב-פנייה של התושבים למפקד
היחידה, סגן בצבא, שוחררתי. מנהלי
לשעבר, ד"ר בטי, נכשל בניסיון בריחה,
עונה באכזריות ונורה.

הצוות הרפואי היהודי הועמד תחת פיקוד
של מינהל האזור האוקראיני בדובנו
וכמנהל החדש מונה ס.א. ולגוב הנ"ל,
שהקים מרפאה בביתו הנטוש של ד"ר
בטי.

בשנת 1942 אורגן הגטו. רחובות הכפר
שאוכלסו בעיקר ע"י יהודים, בודדו מיתר
האוכלוסייה ע"י גדר-עצים גבוהה ויהודי
ורקוביטשי וכן אוז'רני - בערך 2,000 נפש,
רוכזו בשטח זה.

שמירת הגטו בוצעה ע"י המשטרה
האוקראינית, ובקורת ההוראות בוצעה
ע"י KREISLANDWIRT שנמצא בבית
החולים לשעבר. על מועצת היהודים
ולצערם, הוטלה גביית "מס גולגולת" וכן
גיוס כוחות עבודה. אלה נאספו בקבוצות
על ידי "שרות הסדר היהודי", נמסרו
בשער הגטו למשטרה האוקראינית והובלו
לעבודות פרך: תיקונים בכביש דובנו -
רובנו, במסילת הברזל דובנו - זדלבונוב
וכן לבניית שדה תעופה לא רחוק מרובנו.
העבודות נעשו תחת פיקוח שומרים של
הארגון "TODT", אשר אוכסנו בבניין בית
הספר לשעבר. לעיתים ראיתי תוצאות
"הפיקוח" הזה: בדרך כלל שברי-עצמות
ע"י קתות רובים. פעם הביאו אלי עובד
בן 70 עם אצבע לגמרי מעוכה, מסה של
בשר ועצמות. הישיש עסק בריסוק אבנים.
פתאום הוציא ממנו פקח את הפטיש ובלי

לעת עתה, לצאת בלילות מהמעצר, מאחר שיחידה אוקראינית מצופה טרם הגיעה. ביום 28.10 הצלחתי לעזוב את המרפאה ולעבור ברחוב הכפר בלי שיזהו אותי. עוד מקודם הבטחתי לי עזרתו של חולה מוכר בשם מיכאל מלניטשוק. ברשותו הייתה במרחק של כ-3 ק"מ ממרכז הכפר אחוזה, ולשם הוביל אותי ממקום המפגש שקבענו בכביש למולדבו.

בהתחשב בעובדה, שהייתה צפויה לו ענישה במוות עבור הצלת יהודי, הסכמתי שיקבור אותי בתעלה צרה תת-קרקעית, שחפרנו כחלק לא מושלם מהבית לשטח הסמוך, זחלתי פנימה ולאחר מכן שפך מלניטשוק אדמה על הכניסה כך שלא יכירו כלום. בתנוחה כורעת ובמחסור מציק של אוויר ומזון שהגיעו אלי ע"י חריץ בקיר החיצוני של הבית - שהיתי שם מעל 15 חודשים.

ביום 9.2.44, בעת פעולות מלחמה באזור הזה, מצאו אותי חיילים של יחידה סובייטית ושחררתי. כל התיאורים הנ"ל מבוססים על החוויות של עצמי.

ברצוני להוסיף עוד:

כאשר חזרתי לורקוביטשי מהיער, שלשם ברחתי לאחר ההרג ההמוני באוקטובר 42 סיפרו לי העמיתים שלי שעדיין היו בחיים, שמבצע ההשמדה נעשה ע"י קומנדו ס.ס. של קרוב ל-80 איש מהעיר לובלין, ובתמיכת המשטרה האוקראינית. הכתב הנ"ל הוקרא בפני המופיע, אושר על ידו ובאנו על החתום:

ד"ר לאו שויאר

ד"ר וינפריד מתאוס

כל סיבה התחיל להלום על ידו. לעובדים ניתנו מרק כרוב עם מעט לחם, בו בזמן שהחולים והנכים שנשארו בגטו, דינם היה רעב מוחלט. כל הבאת חומרי מזון הייתה אסורה. ניסיונות העובדים, להכניס לפעמים לגטו פירות מהשדה, סוכלו ע"י המשטרה האוקראינית ונענשו קשות. תוצאות של שיטת ההרעבה הזאת היו צורות חמורות ביותר של תת-תזונה וכן דלקות עור ומעיים והם התפשטו כאפידמיה בגלל צפיפות הדיור שלא תתואר והמצב הלא הגייני. כל זה הביא לתמותה גבוהה. לכך נוצרה אפטיה כזאת, שמנעה התנגדות כלשהיא.

במחצית השנייה של ספטמבר חפרו שבויי - מלחמה על גבעה מיוערת ליד ורקוביטשי חפירה גדולה. באחד מימי תחילת אוקטובר כותר הגטו ע"י יחידה חזקה של ס.ס. ומשטרה אוקראינית, אסירי הגטו הוטענו - תוך התעללויות - על משאיות ובתוך החפירה נורו. לעת - עתה לא פגעו בסגל הרפואי.

במבצע - ההשמדה השתתף גם ה-KREISLANDWIRT, תוך יריות ביהודים בורחים, הוא גם חיפש אותי, לאחר שברחתי, ותוך כדי כך ערך חיפוש בארונות ובמרתפים של המרפאה.

נכסי השוד - מסודר לפי טיב - חולקו בין גרמנים ואוקראינים, הגטו נשדד והבתים נהרסו.

המשטרה האוקראינית לקחה על עצמה את השמדת אותם היהודים שניצלו מההרג ההמוני וביום 24 או 25.10.1942 אסרו והרגו גם את הצוות הרפואי היהודי. רק הרוקחת עם משפחתה ואנוכי הורשנו,

אני בורח ואת באה איתי עדותה של חנה קרופ לבית שיינבין

אמנו, חנה קרופ ז"ל הלכה לעולמה בי"ט בחשוון תשע"ב, שלושה חודשים בדיוק לאחר פטירתו של אבא מרדכי קרופ ז"ל.

באוגוסט 2008 הסכימה אמא לתעד את סיפורה במסגרת המפעל "עדות מהשואה" של יד ושם. לזכרה של אמא, סבתא וסבתא רבתא מופלאה ואהובה, ולזכר הקדושים, בני המשפחה ובני העיר שנרצחו, מובאים קטעים מתוך עדותה:

בקץ, אמא, שסבלה מראומטיזם, הייתה נוסעת לחופשה. פעם אחת ההורים שלחו אותי לבדי למקום הבראה.

בעיירה היו תנועות כמו בית"ר, שהייתה תנועה גדולה, "הנוער הציוני" ו"הציונים הכלליים", שאבא עמד בראשם. לא כל כך התעניינתי בכך אבל ידעתי שאבא עסוק בעניינים של התנועה. הוא היה ציוני ובעצם כל משפחתנו הייתה ציונית.

ביתנו היה כמובן בית דתי. כמעט כולם בעיירה היו דתיים, כולם היו הולכים לבית כנסת בבוקר ובערב ובשבת בוודאי, גם הילדים הלכו.

ביום שישי אמא הייתה עסוקה במטבח, מכינה מאכלים שונים, אופה ומטגנת לביבות מסוגים שונים, מתפוחי אדמה מגורדים, מתפוחי אדמה מבושלים וגם מקמח מיוחד ממנו גם היו אופים.

לאמא לא הייתה שום עזרה בבית מלבד אישה מהכפר שהייתה באה לעזור לה בכביסה. אמא הייתה משכימה לקום ועושה את עבודות הבית לבד. היא פינקה אותנו מאוד ולא הרשתה לנו לעבוד קשה בבית. גם כשרציתי לעזור בשטיפת הרצפה למשל, אמא לא הרשתה לי.

היא תמיד הייתה אומרת: "בחורה לא צריכה לעשות שום דבר". בערב שבת אבא היה הולך לבית כנסת,

נולדתי בוורקוביץ בשנת 1920 להורי מנחם וצפורה (פייגע) שיינבין. אחיותי מלכה ושרה (סוניה) היו צעירות ממני.

אבי התייתם מהוריו כשהיה בן תשע. אביו נפטר בגיל שלושים ושתיים, לאחר שחלה בדלקת ריאות, כשיצא בליל כפור לרדוף אחרי גנבים שפרצו למחסן העורות בהם סחר. חדשיים לאחר מכן נפטרה אמו, משברון לב. מנחם אבי, אחותו רחל בת השבע ואחיו זלמן בן החמש גדלו בבית דודתם. אבי נשא לאישה את צפורה לבית שיינבין, שהייתה בת דודתו. גרנו בבית גדול שהיה מחולק לשתי דירות. בדירה הצמודה אלינו גרה רחל, אחותו של אבא עם משפחתה. בין המטבחים של שתי הדירות הפרידה דלת, דרכה יכולנו לעבור אל בית הדודה. זלמן אחיו של אבא עלה לארץ ישראל בגיל צעיר והקים כאן משפחה.

וורקוביץ הייתה עיירה של אלף ושלוש מאות משפחות. לרובן היו חנויות בהן מכרו כל מיני דברי מכולת, גלנטריה וכדומה. היו משפחות שהיו להן בוסתנים אותם חכרו מהגויים והם סחרו בפירות אותם קטפו האיכרים.

לאבי הייתה חנות נעליים ומצבנו הכלכלי היה סביר. לא חסר לנו מאומה וההורים נהגו לעזור לנזקקים.

פעם אחת ארגנו ב"נוער הציוני" הצגה. בערב, כשאנשים כבר ישבו באולם וכמעט יצאו לבמה הגיעו פתאום, חיילים פולנים שבדיוק נכנסו לעיירה שלנו. הם נכנסו לאולם והתחילו לצעוק "יהודים". כולם ברחו, ולא הספקנו להעלות את ההצגה. לפני 1939 לא הרגשתי אנטישמיות. לא הייתי כל כך בקשר עם גויים ולא הייתי מודעת לכך.

הייתי חברה ב"נוער הציוני". אבא שלי שהיה ראש "הציונים הכלליים", ארגן את ה"נוער הציוני" בעיירה. היינו מתאספים וכל מי שיכול, היה מרצה, לפעמים עשו איזו מסיבה קטנה. מאוד אהבתי ללכת לתנועה. היינו רוקדים הורה, והיה שמח. בשנת 1935 יכלו ההורים והאחיות שלי לקבל סרטיפיקט משפחתי כדי לעלות לארץ ישראל. אבל עבורי, שהייתי קצת יותר מבוגרת, לא הסכימו לתת סרטיפיקט. ההורים לא הסכימו בשום אופן לנסוע ולהשאיר אותי לבד. הם נספו ואני נשארת בחיים.

בספטמבר 1939 פרצה המלחמה ובהסכם ריבנטרופ-מולוטוב, וורקוביץ עברה לידי רוסיה. באותו זמן עבדתי עם ההורים בחנות ושתי אחיותי שלמדו ברובנה, חזרו הביתה.

פחדתי מאוד מהרוסים.

עם כניסתם הם הורו לפתוח את כל החנויות. כשנכנסו לחנות שלנו לקחו מה שבא ליד, נעל ימנית, נעל שמאלית, מה שהיה. היה לנו מרתף, שהיו בו נעליים חדשות שיצאו מהאופנה לפני שנים, הם בזזו את הכל. תוך שלושה ימים הכל נעלם. הדבר כאב לי מאוד. עשרים שנה של עבודה של אבא שלי ירדו לטמיון.

אבא היה הולך אל משפחה שהיה להם רדיו בבית כדי לשמוע מה קורה, כל פעם היה מנסה להרגיע אותי "תראי, יהיה טוב, העולם ידע ויעזרו לנו, ותראי שיהיה

שנת 1939, חוצה לפני כרול האלמנה

כשהיה חוזר וכולנו מחכות לו ליד השולחן, היה שר זמירות ואחר כך עשה קידוש. למדנו בבית הספר היסודי הפולני בוורקוביץ ובמקביל, דאגו ההורים שנקבל חינוך יהודי. מורה פרטי (מאיר גלמן ז"ל) היה בא אלינו הביתה והוא לימד אותנו עברית, תנ"ך וספרות. בבית דיברו יידיש. פולנית למדתי בבית ספר. בבית היו ספרי קודש. אבל לא היו ספרים בפולנית. קראתי ספרים בעברית אותם הייתי שואלת מהספרייה בבית"ר, במקום בו התאספנו. הייתה שם ספרייה גדולה, ואני קראתי עברית.

שלושה עיתונים היו מגיעים הביתה ואבא שלי היה קורא את שלושתם: "היינט", "מומנט" ו"בדרך".

תיאטרון לא היה בעיירה. אבל פעם בשנה היה מגיע תיאטרון ויכולנו לראות הצגה.

טוב". אני בכיתי, פחדתי מאוד. לא יכולתי להירגע ולהפסיק לבכות. הייתי חולה כמה חודשים.

הרגשתי שמשוהו רע עומד לקרות. בבית הספר העממי הכרתי את מרדכי וכשהגיעו הרוסים היינו חברים כבר יותר משנה. כעבור כמה זמן נוכחנו שהחיים תחת שלטון הרוסים אינם כה רעים, למרות שהיו משפחות אותם שלחו לסיביר. אחר כך התברר שאלה שנשלחו לסיביר ניצלו מהגרמנים ונשארו בחיים. התחילו להגיע אלינו פליטים מפולניה, מאזור הכיבוש הגרמני ומסיפוריהם היה ברור לנו שעדיף לחיות תחת השלטון הרוסי מאשר תחת השלטון הגרמני. היו פליטים שגרו אצלנו בבית. כל משפחה השתדלה לעזור לפליטים שהגיעו.

הפליטים מאוד פחדו. בוקר אחד קמנו וראינו שהם אינם. לא נשאר מהם אף אחד בעיירה. התברר, שבילילה באו ולקחו את כולם ושלחו אותם לרוסיה, לסיביר כנראה. יכול להיות, שבזה הצילו את חייהם. למרות שהיה שם קשה והם סבלו רעב.

הרוסים פתחו בית ספר. אני ואחיותי, מרדכי וכל בני הנוער חזרנו שוב ללימודים.

אמא שלי הייתה אומרת "נו, עכשיו כשאתן צריכות כבר להתחתן אני שוב מכינה לכן סנדוויצ'ים לבית הספר". שנה וחצי למדתי שם רוסית, אוקראינית, פיזיקה, מתימטיקה.

פלישת הגרמנים ביוני 1941 הייתה מפתיעה מאוד.

יום אחד שמענו שהגרמנים באים. חשבנו שיעבור כמה זמן עד שיגיעו, אבל פתאום הם היו בעיירה. הרוסים ברחו וגם כמה יהודים הצליחו לברוח עם הצבא שנסוג. כבר ביום הראשון לכניסתם, החלו הגרמנים להרוג יהודים כשהאוקראינים מהכפרים עוזרים להם. הם דיווחו להם, מי

היה עשיר, מי היה עני ומי היה קומוניסט. הגרמנים חיפשו קודם כל קומוניסטים. הם הגיעו לכל אחד שהאוקראינים הלשינו עליו והרגו אותו.

ערב אחד דפקו אצלנו בדלת. נכנסו חמישה חיילים גרמנים, צעירים ויפים, ואוקראיני אחד, ילד בן שלוש עשרה או משהו כזה ואמרו: "יהודים, הייתה לכם חנות נעליים ואנחנו רוצים חמשה זוגות מגפיים".

מגפים היו מאוד יקרות ואצלנו בחנות לא היו מגפיים למכירה. רק למי שהזמין היו מביאים מגפיים במיוחד. אבא אמר להם: "אין לי מגפיים, אני יכול לתת לכם את המגפיים שלי". ולא הועילו כל טענותינו שפשוט "אין לנו מגפיים". הם פתחו את הדלת שחיברה את המטבח שלנו עם המטבח של רחל, אחותו של אבא ונכנסו למטבח שלה. בבית היו איתה שכנים, ופליטים, הם אספו את כולנו במטבח, שלא היה כל כך גדול, והיה מאוד צפוף לכל כך הרבה אנשים.

הגרמנים התיישבו על כסאות ואמרו לי: "או שאת מביאה לנו חמשה זוגות מגפיים או שאנחנו הורגים את אמא שלך". נבהלתי מאוד, התחלתי לבכות ולהתחנן לפנייהם "לו היה לנו, היינו נותנים לכם, אבל אין לנו".

אמא שלי הייתה אשה מאוד יפה. באותו ערב אמא הייתה עטופה בשאל לבן והייתה יפה במיוחד. היא ישבה, ככה מסכנה, עטופה בשאל הלבן והסתכלה עליהם.

עמדתי ליד דלת ממנה אפשר היה לצאת החוצה. רגע אחד כשלא הסתכלו אלי, רצתי החוצה.

כשפתחתי את הדלת נשמעה צעקה "Halt!" וצעקות באוקראינית. בחוץ, מסביב לבית, עמדו חיילים גרמנים. לא הייתה לי ברירה, חזרתי פנימה. לחיילים הגרמנים אסור היה להיכנס לבתים שלנו, לא כדי להגן עלינו,

הוא רק חיפש איך לעזור לאחרים. בעיירה היו שני רופאים, אחד יהודי ואחד רוסי, אחר כך הגיע פליט שהיה רופא.

למשפחה של מרדכי, בנוסף לעסק של הפירות היו גם שדות, קצת רחוק מהעיירה. ביום שישי אחד מרדכי ואני ועוד כמה בנות מהמשפחה יצאנו לשדות כדי לא להיות בעיירה, רצינו, שמה שלא יהיה, שלא נהיה שם. באמצע הדרך תפסו אותנו הגרמנים ואמרו לנו להיכנס לחצר של בית הפריץ העשיר. לבנים אמרו, לחפור בור, ולבנות הם הביאו כביסה כדי שנכבס להם. הייתה שמש יוקדת כזאת וככה עמדנו כל היום וכיבסנו... היינו בטוחים שעומדים להרוג אותנו.

הגרמנים תפסו את הרופא היהודי, העלו אותו על קומביין, העמידו אותו עם הידיים למעלה. זה היה בדיוק מול המקום שעמדנו וכיבסנו את הכביסה המלוכלכת שלהם. היה בלתי אפשרי להסתכל על העינוי הזה. אצלנו הרופא היה אלוקים. הוא היה חבר של אבא שלי, היינו מיודדים, היינו מבקרים אצלם והם אצלנו. השתדלתי, לא להסתכל, הרגשתי שלא אחזיק מעמד מול ההתעללות הזאת. בכל פעם שהוא הוריד את הידיים, כי כמה זמן אפשר להחזיק אותן ככה למעלה, הם צעקו: "תרים". אחר כך הם הביאו שני בקבוקים ונתנו לו להחזיק בכל יד בקבוק למעלה. כשנמאס להם מההתעללות הם לקחו אותו ליער הסמוך והרגו אותו. בלילה הרשו לאבא ולעוד מישהו מהגברים ללכת ליער ולקבור אותו.

היה יום שישי בערב, נשמתנו פרוחה עד שאבא חזר.

מובן שלא יכלו להתפלל בבית הכנסת ואבא התפלל בבית. שום פרנסה לא הייתה והמזון היה רק בצמצום.

יום אחד יצאה פקודה, שעלינו לעבור באופן מידי לגטו. לא בנו גטו, אלא נאלצנו לעזוב את בתינו ולעבור לגור

אלא מחשש שמישהו יפגע בהם. ברגע שהחמישה שמעו את הקריאה: "Halt!", הם קמו והלכו.

התמונה הזאת לא יוצאת לי מהראש, אמא כל כך יפה, יושבת מסכנה, ככה עם השאל הלבן הזה וכולם מסביב ואני היחידה, קפצתי ורצתי. חשבתי, שאני ארוץ למקום היכן שנמצאים אוקראינים, לא רחוק מהבית שלנו, חשבתי ששם אמצא מישהו, שיעזור לנו.

למרות שלא קרה כלום, הם הפחידו אותנו מאוד וזמן רב לא יכולתי להירגע.

כל יום היו צרות חדשות.

קודם כל היינו כמובן צריכים לענוד טלאי צהוב על הבגד.

האוקראינים קראו לאבא שלי ולעוד חמישה שישה אנשים מכובדים והודיעו להם: "אתם תהיו אחראים ומה שאנחנו נצטרך נפנה אליכם, ואתם תעשו, מה שאנחנו נגיד לכם"... ככה הם פשוט הכריחו אותם להיות יודנראט ולספק לגרמנים את דרישותיהם.

יום אחד הם רצו שיתנו להם זהב. הם שמו באמצע העיר שולחן וכל אחד הביא, מה שהיה לו להביא. נאלצנו למסור את טבעות הזהב שהיו לנו, הורדתי את עגילי הזהב שלי ונתתי אותם.

נשארו לי רק חורים בתנוכי האוזניים.

יום אחד הם דרשו בגדים טובים, במיוחד מעילים עם פרווה.

יום אחד דרשו שנביא להם פסנתרים. בכל העיירה היה פסנתר אחד אצל הרופא שלנו שאותו הם הרגו בין הראשונים.

לילה אחד הם באו ודרשו בחורות, בשביל החיילים. נו, אבא שלי יתן בנות שלנו? מרדכי הציע לבקש אצל הפולניות. ובאמת כמה פולניות הסכימו, תמורת תשלום כמובן, ללכת עם החיילים, וזהו, לא שלחו יהודיות.

למילה יודנראט יש כביכול קונוטציה שלילית, אבל אבא שלי היה בן אדם טוב,

בחלק הקטן יותר של העיירה. כשעזבנו את ביתנו לא הבנו מה עומד לקרות ולא חשבנו אם נחזור לכאן או לא. אחר כך גיליתי שאת הבית שלנו הפכו למתפרה. עברנו לבית של ההורים של מרדכי. היה להם בית גדול ולארק המשפחה שלנו עברה לביתם, היו שם עוד שתי משפחות. היה צפוף מאוד. כולם הסתובבו בבית מחדר לחדר, מדברים, מפחדים, לא יודעים מה לעשות. היינו ביחד כל המשפחה בחדר אחד, המשפחה של מרדכי בחדר אחר ושתי המשפחות האחרות הסתובבו בסלון...

אחת הדרישות הייתה לשלוח אנשים לעבודה. אנשים עבדו בכביש והיודנראט ארגן את ההחלפה ביניהם: יום אחד קבוצה אחת של עובדים ולמחרת קבוצה אחרת.

בעיירה לא היה כביש, הייתה דרך עפר שהפרידה בין שני חלקי העיירה והם סללו שם כביש.

אחיותיי ואני עבדנו יחד עם כולם בסלילת הכביש. סללו כביש באמצע העיירה, עם הידיים שלנו.

מאיזשהו מקום היודנראט לקח לחם והיו מחלקים בין האנשים.

אנשים הלכו לעבודת הכפייה בלא התנגדות, לא שאלו שאלות, כולם ידעו שזה היה גורל.

בזמן עבודת הכפייה הגרמנים שמרו עלינו ודרשו שנעבוד מהר ובמרץ. במהלך העבודה היו מכות וצעקות "תעשה את זה יותר מהר, תעשה יותר מהר, תעשי ככה, תעשי ככה". פעם השומר הכה את מרדכי על הגב עם אלה.

מלבד סלילת הכביש העבידו אותנו גם בשדה תעופה שהיה בסביבה. את הבנות הכריחו לכבס להם. אני הייתי הכי מבוגרת והייתי מבשלת לכולם.

בינתיים נעשה עוד יותר צפוף בגטו, כי הגיעו אלינו גם כל היהודים מאוזיראן,

שגורשו מבתייהם.

האווירה בבית הייתה מאוד קשה. כמעט ולא דיברו אחד עם השני, כל אחד היה מפוחד, כל אחד שמר בלבו את מה שחש. זה היה מאוד משונה, אפילו כשיצאנו, אנחנו הצעירים. החברה הצעירים כל הזמן רק חיפשו היכן אפשר לקנות נשק, כולם חיפשו נשק.

למרדכי יש ידיים של זהב והוא ממציא כל מיני המצאות. הוא וחבריו החליטו להכין תעודות מזויפות למקרה הצורך. פעם אחת עבר באזור חייל הונגרי, חולה. איכשהו הכניסו אותו לגטו, לקחו את תעודת הזהות שלו, כדי ללמוד כיצד להכין את התעודות. בעצם הם הקימו ככה בשקט קבוצה מחתרתית, הכינו תעודות, צילומים וחותמות. את הכול עשו בשקט כדי שהמבוגרים, לא ידעו, כי כולם פחדו. המחשבה הייתה שאם יוכלו לברוח יהיו להם תעודות איתם.

מרדכי הכין מסתור במרתף הבית והכין בו מזון ומים לעשרה ימים, למקרה שנאלץ להסתתר.

בביתם של הבית, שהיה מוסווה ולא ידעו על קיומו, הוא הסתיר בתוך יריעת ברזנט בגדי חורף חמים, מעילים ומגפים.

לילה אחד, כרינו בור עמוק ליד אחד מעמודי הבית וטמנו בתוכו קומקום נחושת גדול. בתוך הקומקום היו כלי כסף אחדים: גביעי יין לקידוש, כוס של אליהו הנביא, שעון כיס גדול של אבא, קופסת הסיגריות שלו וכמה מטבעות אותם הצלחנו להסתיר ולא למסור לגרמנים. קיווינו שיום אחד נזכה להשתמש שוב בכלים שלנו.

אחרי המלחמה חזרתי למקום ובעזרת חייל רוסי שהשתמש במגלה מוקשים מצאנו את הקומקום.

באחד מגביעי הכסף, שהיו טמונים בקומקום הנחושת בתוך האדמה, אנו מקדשים על היין בכל יום שישי ובסדר

פסח כלי הכסף ובהם הגביע של אליהו הנביא והגביע האישי של סבא שלי שמעון שיינבין ז"ל ניצבים במרכז השולחן.

את שעון הכיס של אבא ואת קופסת הסיגריות שלו אני שומרת במגירה ליד המיטה.

ידענו שכל יהודי פולין נרדפים ע"י הנאצים. פליטים שהגיעו סיפרו לנו על גטו ורשה ועל גטו לודז', אבל לא ידענו כלל על מחנות הריכוז ועל המשרפות. על כך שמענו רק מאוחר יותר, בדרך לארץ ישראל.

מי שאומר "הלכו כצאן לטבח" אינו יודע מה הוא שח. מי שלא היה שם לא מסוגל להבין את המציאות בתוכה היינו.

לקראת החגים של שנת 1942 התחלנו לשמוע שמסביב קורים דברים נוראים. שמענו שהרגו את היהודים ברובנו, בדובנו ובכל הסביבה. שמענו שהם אוספים את כל האנשים ויורים בהם לתוך בורות מוכנים.

ערב אחד בחול המועד סוכות מרדכי אמר לי "אני בורח ואת הולכת איתי".

אחותי הצעירה סוניה ורחל אחותו של מרדכי יצאו מהגטו והלכו יחד לאחד הצ'כים שעבד עם אבא שלהם. אחר כך נודע לי שאחותי מלכה ברחה יחד עם חנה'לה, בת דודה שלנו ועם אמא שלה ואחיה הקטן. עם השלג הראשון גילו אותם ולקחו אותה למשטרה. היא הכירה את המיליציה הזאת, האוקראינית, והיא הייתה שם כמה ימים. אני מתארת לי שהם לא ריחמו עליה. היא הייתה מאוד יפה, בלונדינית עם צמות ארוכות. יום אחד הם החליטו, שהיא תלך. הם לא הרגו אותה. סיפרו לי שאחד מהם אמר לה: "תלכי, תמצאי לך מקום, זה המזל שלך", והיא יצאה משם. באותו רגע הגיע אוקראיני אחד ואמר: "מה זה, אתה משחק איתה?" וירה בה והרג אותה שם על המדרכה ברחוב בוורקוביץ.

ואני הלכתי עם מרדכי.

אני לא זוכרת אפילו אם אמרתי "שלום" להורים, או לא אמרתי, הלכתי איתו.

לילה אחד, לפני שמחת תורה, חמקנו מהגטו והלכנו לכפר הסמוך דומברובקה בו חיו איכרים צ'כים. אחד מהם, סטניו זומר עבר כמה ימים קודם ליד הגטו. הוא הכיר את מרדכי והם החליפו ביניהם כמה משפטים. סטניו שאל את מרדכי "אולי אתה יודע מי מעוניין לעבוד? אני צריך כמה אנשים לעבודה". ומרדכי אמר לו "אני מוכן לבוא". למרות שלא היינו נשואים הוא שאל: "אני יכול גם להביא את האישה שלי?" סטניו הסכים. ככה מרדכי הכין את בריחתנו ורק אחר כך הודיע לי שבורחים. הגענו אליהם בלילה. בבוקר מרדכי עזר לסטניו בשדה ואני עזרתי לאשתו לבשל במטבח. "שיכנעת" אותה שכדי שהבשר יהיה יותר טעים כדאי להמליח אותו לפני הבישול. ככה לפחות הבשר שאכלנו היה קצת "כשר".

היינו שם רק ימים ספורים. זה היה ארבעה ימים אחרי שמחת תורה כשאשתו של סטניו חלתה והם נסעו אל הרופא בוורקוביץ. הוא חזר וסיפר מה ששמעו: "הרגו את כולם" ואמר לנו: "אני מצטער מאוד, כולם ראו אתכם אצלי, יחפשו אתכם, אתם חייבים לעזוב".

שמענו את דבריו בכאב גדול. בכינו כל היום. הבנו שאנחנו ברחנו ברגע האחרון וכל מי שנשאר בגטו נרצח. עזבנו את המקום ויצאנו בלי לדעת לאן נלך.

ידענו שמעתה אנחנו נרדפים ואם ניתפש יהרגו גם אותנו.

מרדכי הכיר את כל הכפריים. הם הכירו אותו ואת אביו ומאוד העריכו אותם. לא הלכנו אליהם הביתה. בלילה היינו נכנסים לתוך מתבן שם היו מחזיקים את התבואה. בתוך התבואה עשינו חור, ושם ישבנו, ישנו. בערב מרדכי היה יוצא לחפש לחם. בכל מקום אליו הגיע ואמר:

"אני הבן של אברום", היו נותנים לו לחם או איזה דבר מאכל. ערב אחד מרדכי הגיע לאחד הציצים, שגם הוא קיבל אותו יפה מאוד, הזמין אותו הביתה ונתן לו ארוחת ערב. הוא הפציר בו שישאר ללון אבל מרדכי אמר לו: "תראה, אשתי נמצאת בשדה". אשתו מיד הכינה שקית עם אוכל בשבילי והוא אמר: "לך, תביא את האישה, תכנסו למתבן שלי", מרדכי ביקש ממנו שלא יסגור את השער כי הוא צריך לצאת לחפש אוכל. והציץ ענה לו: "אל תדאג לזה, האישה שלי כבר תביא לכם אוכל". ובאמת כל הזמן שהסתתרנו במתבן שלהם, האישה הייתה מביאה לנו סל מלא עם אוכל מכל טוב. אבל היינו שם רק כמה ימים, כי לא רצינו להכביד עליהם. היה מסוכן להישאר זמן רב באותו מקום. היה מסוכן לנו וגם לציצים אצלם התחבאנו והיינו עוברים ממתבן למתבן. השיער שלי היה מאוד יפה, שחור וארוך ונהגתי לקלוע אותו לשתי צמות ארוכות או לצמה אחת עבה. במתבנים, בתוך הקש והתבן לא יכולתי לטפל בשיער שלי ומהר מאוד הוא התמלא בכינים. מרדכי בתושייה שלו, הצליח לקבל מאחת הציציות זוג מספריים וגזר את שתי הצמות.

לא הצטערתי על אבדן הצמות. איבדתי דברים הרבה יותר יקרים מזוג צמות שחורות שגידלתי כל חיי.

במעברים בין המתבנים פגשנו את רחל אחותו של מרדכי. היו ימים שהתחבאנו יחד ולפעמים היינו מתחבאים במקומות נפרדים כדי לא להיות ביחד שמא נתפס. שנה וחצי חיינו כך במקומות מסתור שונים. יום ועוד יום לילה ועוד לילה שנה וחצי. מעבירים את הזמן בדקלום שירים ופואמות שלמדנו בבית-הספר, סיפורים שקראנו. מדברים בלחש בלחש או לא מדברים כלל.

היינו צעירים, אוהבים, דיברנו על חתונה,

אבל לא הספקנו להתחתן. המשכתי להאמין בבורא עולם אבל כבר לא התפללתי בבוקר. אפילו "מודה אני" הפסקתי לומר.

יום אחד נודע לנו שההורים של מרדכי הצליחו לברוח מהגטו. מצאנו אותם מסתתרים אצל אחד הציצים שהכירו. ההורים של מרדכי ניצלו כי הם הצליחו לרדת למסתור שמרדכי הכין במרתף של הבית. הם הסתתרו שם עשרה ימים, עד שיצאו ועברו לדומברובקה.

הם סיפרו לנו איך הכריחו את כולם לצאת מהבתים ולעלות למשאיות שלקחו אותם ליער. ההורים שלי היו ביניהם. הם לא ירדו למסתור. דיברתי עם אמא של מרדכי ואמרתי לה: "מה יהיה, אנחנו לא התחתנו", היא הבינה אותי ואמרה לי "אל תדאגי, הכול יהיה בסדר, זה לא נורא, זאת מלחמה, ואל תחשבי על כך". היא גם אמרה לי "תראי, המלחמה תיגמר, תתחתנו, הכול יהיה בסדר".

דרכיהן של רחל וסוניה נפרדו לאחר שזיהו אותן כיהודיות וכל אחת ברחה למקום אחר. יום אחד הגיעה סוניה אחותי למתבן בו התחבאנו. איך נודע לה, איפה אני? עד היום אני שוברת את הראש, מי סיפר לה? שמחתי כל כך שאחותי בחיים. התחבקנו, התנשקנו בכינו יחד משמחה וכששמענו את הסיפור שלה בכינו עליה ועל הדברים הקשים שעברה. אחרי שנאלצה להיפרד מרחל היא הלכה בין הכפרים והציעה את עצמה כעוזרת בית אצל משפחה אוקראינית. סוניה שהייתה נערה צעירה, ילדה רכה ומפונקת עברה השפלה והתעללות.

בימים שהתחבאנו במתבנים חיינו מנדבות, מחתיכת לחם שמרדכי היה מוצא, זה הכול. מלבד אותם ימים בהם היינו מתחבאים במתבן של הציץ שאישתו הייתה מביאה לנו את האוכל הטעים. האיכרים גידלו חזירים ובלילה היו

לעבוד כי היו לבנים לפרק ומסמרים לשלוף ופתאום אני שומעת, שהולכים, מדברים, אוקראינים. שרטתי את הדלת והם הפסיקו לעבוד. ואני עומדת ככה מאחורי הדלת, עד שהאנשים הסתלקו. הם המשיכו לעבוד עד שהצליחו להגיע אל הבגדים בתוך הברזנט. היו שם מעילים עם פרווה, היו נעליים גבוהות כאלה בשבילנו והיו נעלים של אבא שלי עם פרווה בתוכם ועוד בגדים וחפצים שהצטרנו. לבשנו את הבגדים החמים, את היתר אספנו בתוך הברזנט והלכנו חזרה למתבן בכפר. בדרך כמובן היה צריך לחצות כביש בו נסעו לכל כיוון מכוניות עם גרמנים. כמה פעמים נשכבנו בשולי הדרך כדי שלא יראו אותנו ואיכשהו חצינו את הכביש.

הלכנו קילומטרים רבים עד שהגענו לפנות בוקר חזרה למקום המחבוא בדומברובקה.

היה לנו קצת יותר קל, כי לפחות לא סבלנו מהקור העז. חלק מהדברים שהבאנו מסרנו במתנה לציצים אצלם התחבאנו. גם את מעיל הפרווה של מרדכי נתנו להם במתנה.

כל הימים נזהרנו מאוד לא להתחבא ביער, כי שמענו, שהרבה אנשים נתפסו כשהתחבאו ביער.

כמה חודשים לפני סוף המלחמה לא היה לנו היכן להסתתר. היה קיץ והאיכרים עבדו בשדות והייתה תנועה במתבנים.

פגשנו משפחה מהעיירה שלנו, שגם להם לא היכן להתחבא. הבן שלהם בנצי, שהיה איתם, היה חבר שלנו והוא שכנע אותנו להכין לעצמנו מסתור בחורשת יער.

פחדתי. לא רציתי להסתתר ביער, אבל בסוף ויתרתי, לא הייתה לי ברירה.

מרדכי ובנצי הכינו בונקר בתוך החורשה. חיינו בחורשה כמה שבועות בלי להתחבא בתוך הבונקר.

היינו שלושה: סוניה אחותי, מרדכי ואני והם היו שלושה: זוג ההורים ובנצי.

מבשלים להם תפוחי אדמה ושמים להם בחוץ סירים גדולים עם תפוחי אדמה. מרדכי היה יוצא לחצרות של הציצים שהכירו אותו והיה לוקח מהאוכל של החזירים. היו פעמים שהיה רק תפוח אחד, היינו חוסכים אותו, אוכלים ממנו קצת בבוקר, קצת בצהריים, קצת בערב, תפוח אחד.

ככה סחבנו מפה ומשם. אני לא הייתי הולכת לחפש אוכל. הייתי נשארת לבד, תמיד עם בקבוק קטן עם מים, ככה הייתי נשארת לשכב בתוך התבן. לפעמים זה לקח שעות, עד שמרדכי חזר. הייתי לבד, סגורה לבדי בתוך התבן, חושך מצרים, לא יכולה לזוז, התבן דוקר בעיניים.

לפעמים היו עוברים שבועיים, עד שהייתי הולכת לעשות פיפי.

גם מים להתרחץ לא היו לנו.

אנחנו שגדלנו בבתים שלא חסר בהם כלום, שההורים שלנו פינקו אותנו ועטפו אותנו בחום ובאהבה, היינו רעבים, מלוכלכים, מפוחדים.

והיה לנו קר.

היה חורף, היינו חסרי כל וללא בגדים מתאימים לקור ולשלג.

יום אחד מרדכי החליט ללכת לבית בוורקוביץ כדי לנסות להוציא את הבגדים שהסתיר במחבוא בבזידס. הוא הכין כל מיני כלים שלקח מהאיכרים, ללא ידיעתם כמובן. אחרי שאסף את כל הכלים אותם היה צריך, יצאנו שלושתנו, מרדכי רחל ואני למשימה. לא הייתה לנו ברירה, לא היו לנו נעלים, לא בגד חם ללבוש.

קפאנו מקור. הלכנו בלילה.

איכשהו עברנו את הדרך הארוכה מהכפר עד לוורקוביץ והגענו לבית. היה פחד אימים, חושך, שקט, הכל פתוח ופרוץ. הייתי צריכה לעמוד מאחורי הדלת ומרדכי ורחל עלו למעלה.

סיכמנו שאם אשמע מישהו, אתן להם סימן בשריטה על הדלת. הם התחילו

בכל זאת הצלחתי להגיע למקום שנדברנו להיפגש בו.

עמדתי רועדת ופתאום אני רואה שמולי הולך מישהו. חשבתי, "שיהרגו אותי ודי" כבר לא היה איכפת לי.

הוא התקרב אלי, ואני עמדתי במקום, פחדתי לזוז.

ואני רואה, שזה מרדכי, מתקרב אלי, יחף.

גם הוא לא ידע מה בדיוק התרחש. הוא התעורר מהדחיפה שלי, שמע את היריות וקפץ לשיחים.

החלטנו לחזור ליער לראות מה עם ההורים ואחותי. הגענו למקום שם ישנו.

אבא היה מת, אחותי הייתה מתה.

אמא עדיין חיה, אבל הייתה פצועה מאוד ואיבדה דם רב.

מרדכי לקח את אמא על הגב. כרכתי את הידיים שלה סביב הצוואר שלו כך שתחזיק את עצמה ולא תיפול. היא הייתה קטנה ורזה, אבל כשחבנו אותה היא הייתה כל כך כבדה.

הגענו שוב לאותו מקום ליד המתבן של הציכי שם נפגשנו קודם. שמנו אותה על תבן שמצאנו במקום והיא לחשה: "תלכו, ילדים, תלכו, תלכו, אני כבר לא חיה, תלכו, אני כבר לא חיה, תלכו."

אין לי מושג מהיכן היה לי ביד איזה בקבוק עם חלב, נתתי לה ואמרתי: "אמא, זה מה שאני יכולה לתת לך, אין לי שום דבר", והיא המשיכה "תלכו, תלכו, תלכו".

בכפר הכלבים התחילו לנבוח.

פתאום כל הכפר התעורר ואנשים התחילו לצאת מהבתים. פחדנו שהם ירדפו אחרינו, אבל מרדכי השתמש בטריק שלו, הוא שם את היד בכיס כאילו יש לו אקדח ואמר: "תעמדו במקומכם, תיכנסו לבתים, אחרת אני יורה", אני לא יודעת, איך הוא העז לדבר ככה, אבל נהיה שקט, ואנחנו

רחל הייתה אצל אחד הציכים וההורים התחבאו אצל איכר ציכי אחר, שהיה ידיד טוב שלהם.

יום אחד פתאום ההורים הגיעו אלינו ליער.

יום לפני כן, מישהו עבר ביער, רחוק מאיתנו. כל הזמן אף אחד לא עבר שם.

פתאום ראינו בן אדם.

באותו יום, שכבנו בערב לישון תחת כיפת השמים. שכבנו ככה ליד קבוצה של שיחים, אבא, אמא, אחותי, אני לידה ומרדכי ליד. המשפחה השנייה שכבה לישון בצד השני.

אני פחדתי מאוד, כנראה הרגשתי שמשוה רע עומד לקרות ולא ישנתי.

באמצע הלילה, פתאום שמעתי צעדים.

פתאום נשמעה צעקה, "יהודים", ומטחי יריות עלינו.

עם הירייה הראשונה נתתי דחיפה חזקה מצד אחד לאחותי ומצד שני למרדכי כדי שיתעוררו וקמתי והתחלתי לרוץ כדי לצאת מהיער.

אנחנו חושבים שאלה היו אוקראינים אבל אנחנו לא יודעים מי באמת בא להרוג אותנו אותו לילה.

באחד הימים נדברנו שאם חס וחלילה משהו יקרה וניאלץ להיפרד, מי שישאר... אנחנו נפגשים ליד המתבן של אחד הגויים שהכרנו.

לא הייתה בעיה לצאת מהיער, אחריו היה שם שדה, ואני רצתי, למרות שלא הכרתי את הדרכים.

רצתי.

לא הייתה אדמה מתחת לרגליים שלי, רצתי כאילו שאני עפה באוויר.

זאת הייתה תקופה שהוציאו את תפוחי האדמה והאדמה הייתה ככה מחוספסת ודוקרנית.

הייתי יחפה, היה חושך, לא ראיתי שום דבר ורעדתי כולי.

לאט, לאט התקרבו לבית של זומר, הצ'כי, שהיינו אצלו כשברחנו מהגטו. לא נכנסו אליו הביתה, ידענו, שיהודים מסתתרים אצלו בתקרה מעל הדיר. עלינו אליהם וביקשנו, "אנחנו רוצים להיות איתכם, עד הערב. אחר כך נלך". הם היו כחמישה אנשים שם, בני עיר וגם מהסביבה. הם נתנו לנו להיכנס ונתנו לנו לשתות ולאכול. בבוקר זומר עלה למעלה, כנראה הביא להם אוכל ואמר להם: "חנה ומרדכי כבר אינם", והם אמרו: "מה קרה?", "הרגו אותם בלילה", הוא לא ידע שאנחנו יושבים שם על התקרה מעל הדיר שלו. נשארנו עד הערב. בערב הלכנו שוב לחורשה אבל לא מצאנו את מתינו.

היינו במצב נפשי קשה מאוד. במיוחד אני, אחרי שראיתי שאחותי וההורים של מרדכי נרצחו והבנתי שהם נרצחו ככה לידינו ולנו לשנינו לא קרה כלום.

יכולנו רק לשמוח שרחל לא הייתה איתנו וככה גם היא נשארה בחיים.

יום יום, לילה לילה, אפילו בשמחות של הילדים שלי, של הנכדים שלי, של הנינים שלי, אני לא שוכחת שום דבר, תמיד אני מוצאת משהו שמזכיר לי אותם ואת מה שעברנו.

בפברואר 44 הרוסים הגיעו ושחררו את האזור שלנו.

הגענו לרובנו וסביבתו התקבצו בני עיר שהצליחו כמונו לשרוד.

אחרי שלושה שבועות, הרוסים שלחו למרדכי ולצעירים נוספים שהיו איתנו צו גיוס לצבא.

נשארתי ברובנו עם רחל. היינו כמה בנות, חברות וקרובות משפחה וכולנו התחלנו לעבוד כמזכירות אצל נוטריון. כמה חודשים אחר כך התחילה הנהירה לפולין, כי פחדו שהרוסים יסגרו את הגבולות. הנוטריון וכל האנשים מסביב וגם רחל נסעו.

אני נשארת.

מרדכי היה בצבא האדום ואני רציתי לחכות לו עד שישתחרר ונשארת ברובנו. נהיה מסוכן להישאר בעיר שהייתה בשליטת הרוסים.

התחברתי שם לחבורה, שנסעה לישראל. אמרתי להם: "גם אני רוצה לנסוע, אבל מה אני עושה, מרדכי בצבא?" והם שכנעו אותי לנסוע איתם "והוא יבוא אחריך" וכך היה.

עברתי ערים רבות באירופה וכל מיני סיבוכים, עד שהגעתי למחנה פליטים במודנה באיטליה.

ובלי שנדברנו מראש, גם מרדכי הגיע בסופו של דבר לאותו מקום.

הוא הגיע בערב יום כיפור 1945 ובחול המועד סוכות התחתנו.

למרות שלא עורכים קידושין בחול המועד, כדי לא לערב שמחה בשמחה, הרב אמר שבעת כזאת כשאין שמחה לעם ישראל מותר להעמיד חופה.

שלוש שנים חיינו באיטליה. ציפי נולדה שם באוגוסט 1946.

עלינו לארץ ב 14 בדצמבר 1948.

הגעתי לארץ חולה, היו לי בעיות רבות, סבלתי מכאבים ומעצבים רופפים ולא יכולתי לצאת לעבוד. טובה נולדה בשנת 1952.

הבנות שלי ידעו כמעט הכל. אלה שנשארו בחיים, ואלה שהגיעו לארץ לפני המלחמה היו באים אלינו. היו מתאספים אצלנו, מדברים ומדברים. עד כמה שלא רציתי שישמעו, הן שמעו והבינו.

אבל אני עדיין לא מבינה.

איך יכולתי לעמוד בכל מה שעברנו? הייתי ילדה מפונקת. אמא לא הרשתה לי לעבוד קשה.

הייתי בררנית באוכל ואמא הייתה רצה אחרי ומתחננת שאוכל.

איך עברתי את הכל ונשארת בחיים?

פרשת ויניצה אברהם אפלבוים

**מוקדש לזכרם של: סנדר בק, אברהם גולדברג, אשר שניידר
בני העיירה רפאלובקה הישנה, שנספו בוויניצה, בשנת תש"ב**

גיוס עובדי כפייה לוויניצה

בסוף שנת 1941, נדרשו שלושה בחורים יהודים מרפאלובקה הישנה לצאת לעיר ויניצה, כ 400 ק"מ מזרחה מן העיירה, לעבודת כפייה באזור. הדרישה באה מן הממונה על המחוז-הגביטסקומיסר הגרמני, שישב בעיר סרני.

הוועד היהודי ברפאלובקה קבע את המועמדים לשילוח לוויניצה:

אברהם גולדברג בן 18, נפח, סנדר ביק בן 18, נגר ואשר שניידר בן 16, נגר.

גם אני הייתי בין המועמדים, כשוליית נגר עם וותק של כ 3 חודשים בעבודה זו אצל הנגרים ב. רזניק וי. קושניר. למזלי קרה כך שלא יצאתי למסע זה.

את הידיעה בעניין ויניצה, קיבלתי ביום שבת אחר הצהריים, יום חורפי מושלג. אחי הצעיר לייבל, הגיע אלי ברגל לביילסקו ווליה, מרחק 10 ק"מ, שם עבדנו במנסרה קבוצת יהודים מן העיירה. הוא נשלח במיוחד לקרוא לי לשוב מיד הביתה, כדי להיות מוכן ליציאה, למחרת היום, למקום שקוראים לו ויניצה, יחד עם עוד כמה בחורים מרפאלובקה. חזרתי יחד עימו ברגל, בשלג טובעני ובכפור והגענו הביתה בערב.

כאמור, נקבעו לשילוח בני העיירה אברהם גולדברג, סנדר ביק ואשר שניידר. אלה עזבו את העיירה למחרת היום ולא שבו אליה יותר. כמו כן לא נתקבלה מהם כל ידיעה משך קיום הקהילה עד לחיסולה בסוף אוגוסט 1942. בדיעבד, ידוע על

גיוס אלפי אנשים לעבודות כפייה באזור ויניצה, ביניהם שבויי מלחמה רוסים. כולם חוסלו ע"י הגרמנים אחרי השלמת העבודות שם.

המסופר כאן ובהמשך בא לשפוך אור על אירוע, שנשכח, בחיי הקהילה הקטנה של יהודי רפאלובקה הישנה, תחת הכיבוש הנאצי, בסוף שנת 1941, טרם נעקרו ממקומם ונכלאו בגטו.

שנים רבות חלפו מאז ורק בעשור האחרון נחשפו לציבור הרחב, מסמכים וספרות צבאית המעידים על הקשר של גיוס צעירים יהודים בעלי-מלאכה, מעיירות וגטאות באוקראינה, לעבודות כפייה בתכנית בנייה אדירת ממדים של הכובש הגרמני, בקרבת העיר ויניצה, 400 ק"מ דרום מערב מהעיר קייב.

אוטריאד הפרטיזנים של מדבדיב ("מדבידובציי")

בתחילת שנת 1942 הוצנחה ביערות אוקראינה, קבוצת לוחמים מובחרים, בפיקודו של המפקד האגדי, גיבור ברית המועצות, היהודי, דימיטרי ניקולייביץ מדבדיב, לביצוע משימות מודיעין וחבלה.

בחודש יוני 1942, הגיע אוטריאד (פלוגת) הפרטיזנים שמנתה כ 100 לוחמים לאזור יערות סרני, המרוחקת כ 120 ק"מ מעיר המחוז רובנו.

העיר רובנו נקבעה כמקום מושבו של הרייכסקומיסר-"אוקראינה". כאן שוכנו

על שפת נהר ה"בוג הדרומי", בין הכפרים קולו-מיכילובקה וסטריזיבקה, כ-10 קילומטר מן העיר ויניצה, מפתחים שרותי ההנדסה של הנאצים בנייה ענקית מאז הקיץ של שנת 1942.

מריה פורטוס, הממונה על המודיעין הצבאי של אוטריאד (פלוגת) הפרטיזנים "המנצחים", הייתה סורקת בהקפדה את העיתונים הגרמניים ואת העיתונים בשפה האוקראינית שהוצאו לאור ע"י משתפי הפעולה המקומיים ברובנו, כל ידיעה בה הזכרה העיר ויניצה נרשמה לפניה. התברר כי במשך חודש ינואר 1943, ביקרו בוויניצה אריך קוך (הגאולייטר של אוקראינה), קייטל, גרמן גרינג והרייכספיר אס.אס. הימלר.

ביום 7.2.43, בוצע מארב מוצלח, בפיקודו של הסייר האמיץ ניקולאי קוזנייצוב, על כביש רובנו קייב בקרבת העיר קוריץ וכתוצאה מכך, נהרסה מירי של כדורים משוריינים, לימוזינה גדולה בצבע שחור. מאחורי מחיצה משורינת נתגלו שני קצינים של הוורמכט, בלי הכרה, כן נתפסו תיקים עם מסמכים. אחד מן השבויים, קולונל-אינג' רייס, שתוחקר ע"י נ. קוזנייצוב ומריה פורטוס, סיפר כי באזור סטריזיבקה-יקושינצי וקולו-מיכילובקה, בקרבת ויניצה הסתיימה לפני מספר חודשים, הקמת המפקדה המזרחית הקדמית ביותר של היטלר ושם הקוד שלה "ווהרוולף" (ברוסית "אובורטיין").

שבויי המלחמה הסובייטים שעסקו במלאכת הבנייה ושנורו לאחר מכן, הקימו ביער, תחת השגחת קצינים גרמניים ואנשי גסטאפו, בונקר רחב ידיים מבטון מזויין: התקרה וקירות הבונקר היו בעובי של יותר מ-3 מטר. במקביל הוקמו תחנת רדיוטלגרף, תחנת כח חשמל, שדה תעופה והאנגרים בשביל מטוסים ומתקנים

מפקדות הכיבוש, מפקדות הוורמאכט בדרגים שונים, שירותי הריגול ופלוגות עונשין.

בסתיו 1941, חוסלה מרבית האוכלוסייה היהודית של רובנו ע"י הנאצים ועוזריהם ומרכז העיר פונו משפחות אוקראיניות רבות.

מפקדת אוטריאד הפרטיזנים, בסיוע סיירים וקשרים מקומיים, הצליחו ליצור קשר עם אנשי מחתרת שפעלו באזור ועם מנהיגי המחתרת שפעלו במחוז רובנו. כך נוצרה רשת ריגול מסועפת לאיסוף מידע שאפשרה לעמוד על כוונות הפיקוד הצבאי הגרמני ומוסדות שלטון הכיבוש.

אנשי "מדבדיב", חדרו למשרדי המינהל בעיר רובנו וסרני וכן למשטרת רובנו למועצות הערים והכפרים.

הלוחמים של מדבדיב שהתמקמו ביערות סרני, חייבים היו לעבור כ-120 ק"מ עד העיר רובנו, משכן הרייכסקומיסר של אוקראינה אריך קוך. למרות זאת, הם השיגו מידע ונתונים על מיקום המפקדות של גנרל האויריה קיטצינגר, המטה של מפקד "הצבאות המזרחיים", הגנרל אילגן וכן של שרותי הריגול של כוחות הכיבוש. שמועות על הימצאות פרטיזנים סובייטים ביערות סרני התפשטו מהר והגיעו לגטאות שבסביבה. קבוצות יהודים שנמלטו מגטאות רובנו, קוריץ, רוקיטנה ועיירות אחרות הגיעו ליער כדי לחבור לפרטיזנים. חלקם הצטרפו כלוחמים לאוטריאד "פובידיטלי" (המנצחים), מאוחר יותר הוקם גם מחנה משפחתי ביערות צומאן, בחסות הפרטיזנים של מדבדיב.

בתחילת שנת 1943, ביער שליד ויניצה פגשו סיירי פלוגת פרטיזנים בנער בן 12, היה זה וולודיה, בנו של איוון בבזה ממנהיגי המחתרת בוויניצה. אביו שלח אותו דרך המחסומים של צבא הכיבוש הגרמני כדי לדווח פרטים אלה:

מתוך הספר "אמיצים ברוחם" (סילנייה רוכום) מאת דימיטרי מדבדייב, - תרגום ותמצית ע"י שמואל אפרת, אחי:

"... גולת הכותרת של יחידת הפרטיזנים הייתה הפעלה של יחידת סיור ומודיעין בעיר רובנו עצמה. המדובר בקבוצה קטנה של לוחמים שמנתה בין 10 - 8 אנשים אך שלוחותיה בעיר הקיפו כ 200 אנשי מחתרת שפעלו בהשראתם ובהכוונתם. היו ביניהם שבויי מלחמה שברחו מן השבי הגרמני, פעילים ונאמנים של המשטר הסובייטי ואחרים. רובם נספו עוד בטרם שוחררה רובנו על ידי הצבא הסובייטי, אולם לשיא ההעזה והגבורה הגיע אחד מלוחמי מדבדייב, איש שירותי הריגול הסובייטי, שהתחזה לקצין גרמני ופעל ברובנו, ליד מטהו של אריך קוד הרייכסקומיסר והגאולייטר (הנציב) של אוקראינה.

שמו של הלוחם הוא ניקולאי קוזנייצוב וכשהתגייס ל"אוטריאד" של מדבדייב במוסקבה היה כבן 30. שמו הבדוי היה לויטננט פאוול זיברט. עפ"י סיפור הכיסוי שהוכן עבורו, מוצאו היה מפרוסיה המזרחית, בן למשפחת אצולה שלחם בחזית הרוסית ליד העיר קורסק (בלב רוסיה), נפצע פעמיים והוכתר באותות הצטיינות של צבא הגרמני. הוא אף נשא על דש בגדו את סמלה של המפלגה הנציונל סוציאליסטית שהיה חבר בה, כביכול.

במשך פעולתו בעיר רובנו הצליח קוזנייצוב להרוג את סגנו של אריך קוד בדרגת גנרל וכן את דר' פונק ששימש כשופט עליון מטעם השלטון הגרמני באוקראינה (ידוע בכינויו "התליין של אוקראינה"), הוא גם פצע קולונל מן הצבא הגרמני.

ניקולאי קוזנייצוב המשיך בפעילותו המחתרתית גם לאחר שחרורה של רובנו. הוא עבר לעיר לבוב בהיותו מנותק

אחרים. כן הונח כבל רב שכבתי ישיר, "ברלין - ווהרוולף", דרכו הועברו שיחות שלא ניתנות לציתות ולהאזנה. כל המבנים הוסוו ע"י כיסוי צפוף בנטיעות יער ועצים שנחפרו והובלו מן היערות בסביבה.

כל אותן ידיעות נמסרו לשירות הריגול והמודיעין הצבאי ולמטה הפיקוד העליון של הצבא הסובייטי. המידע של פלוגת הפרטיזנים "המנצחים" אישר את הידיעות שהגיעו מלוחמי המחתרת ופרטיזנים מויניצה עוד בשנת 1942.

הפרטים על ה"מדבידוביצים" והאיזכורים הרשומים כאן מובאים מתוך הספר: "יהודים - גיבורי ההתנגדות" של הסופרים ל. ברנשטיין וס. אליסטבטסקי. הוצאה לאור 1998, בשפה הרוסית.

בספר "מבצע ברברוסה", בפרק הדן בלחימה על סטלינגרד, רושם ההיסטוריון אלן קלרק: "ב-25.8.42, עקרו הפיהרר ופמלייתו מראסטנבורג (מזרח פרוסיה) אל ויניצה, מקום בו עתידה הייתה מפקדתו להשאר כל שנת 1942".

במקרה זה, מדובר על תכנונים והתייעצויות בדרגים הגבוהים ביותר של זרועות הפיקוד העליון בקשר לכיבוש סטלינגרד, הפריצה למרחבים הדרומיים מזרחיים של הדון ובכיוון לקווקז ומקורות הנפט באזור הים הכספי.

הלוחם האגדי - ניקולאי קוזנייצוב

- גיבור ברית המועצות

הלוחם ניקולאי קוזנייצוב הוזכר כאן ברשימה בהקשר למארב על יד העיר קוריץ בו נשבו שני קצינים בכירים גרמניים וגילוי מסמכים הקשורים בתכנית הבנייה של המפקדה המזרחית של הפיקוד העליון הגרמני- "ווהרוולף", ליד ויניצה.

מן הראוי שיוצאי ווהלין יכירו מעט את מבצעיו של הלוחם האגדי הזה שפעל ברובנו ובלבוב. פרטים אלה מובאים

לתפוש אותו לא ברובנו ולא בלבוב.
לרוע המזל הוא נספה בהיתקלות עם
"בנדרובצים" אוקראינים בנסותו לעבור
את קווי החזית יחד עם שני חבריו
ולהצטרף לצבא הסובייטי שהתקדם לנהר
בוג.

קוזנייצוב הוכתר לאחר מותו בתואר
גיבור ברית המועצות, לזכרו הוקם פסל
מברונזה בעיר רובנו.

העיר קוזנייצובסק שנבנתה על יד הנהר
סטיר במקום שהיו הכפרים וואראש,
פולונוב, וצירטוריסקי-התחנה, נקראת על
שמו של ניקולאי קוזנייצוב. כאן הוקמה
תחנת כח גרעינית המספקת חשמל
לכל האזור, וגרים בה היום כ 40,000
תושבים.

לחלוטין מן "האוטריאד" של מדבדיב
ששימש לו כבסיס.

בלבוב הוא הצליח לחסל את סגן
הגוברנטור של מחוז גאליציה, ד"ר באואר
ואת ראש מטהו הד"ר שניידר. הוא גם
הצליח לחסל כמה אישים בלבוב שתמכו
במשטר הנאצי ואף מאיור אחד מן הצבא
הגרמני.

ניקולאי קוזנייצוב היה מעביר מידע חיוני
שאסף מידידיו הקצינים על תנועות הצבא
הגרמני, בסיסיו ותכניותיו....

כבר בימי השלטון הגרמני התהלכו
שמועות במחוזות ווהלין בדבר גיבור
אגדי רוסי במדי קצין גרמני, אשר נוקם
את דמם של קורבנות הנאצים ויורה
בגנרלים גרמניים בלב העיר רובנו. על
אף כל המאמצים לא עלה בידי הגרמנים

שברי זיכרון... שברי זיכרון... שברי זיכרון...

אורחים בלתי קרואים אברהם אפלבוים

מכאן. בין רגע זיהינו את האורחים הלא קרואים, שהיו מוכרים לנו.

המורה בבית-הספר המלכתי הפולני, מישה קונצביץ ולצידו מיכלקו נמוך הקומה. שניהם מן העיירה רפאלובקה הישנה. מישה היה מורה למוסיקה ולחינוך גופני ומיכלקו היה מוזיקאי-איכר, שביתו ומשקו נמצאו לא רחוק מדרך העפר המובילה לחורש של פלובסקי, ה"אוגרוד".

היינו מודעים לכך שגם ידידים ושכנים טובים מבין הגויים בגדו במכריהם היהודים, נטלו את נפשם ואת רכושם. במקרה זה של הופעת מישה ומיכלקו, בטחנו במורה קונצביץ, שלא גילה אנטישמיות בעבר כלפי יהודים. השנים קרבו למקום מושבנו, ברכונו לשלום והניחו את הרובים בצד, רמז לכך שאין איום מצידם. הם התיישבו לידינו וסקרו אותנו עם הבעת צער על מצבנו ועל הטרגדיה שפקדה אותנו.

המורה, מישה קונצביץ, גר בבית מרווח ששכן בלב גן מטופח. ביקרתי בביתו, מספר פעמים, יחד עם חברים לכיתה, וזכינו לאירוח וליחס חם. בחג הפורים צוותי ה"פורים שפיל" היו פוקדים גם את ביתו של קונצביץ וזוכים אפילו בתרומה נדיבה.

תחת הכיבוש הנאצי, בקיץ 1941, קיבל המורה מישה מינוי כמפקד המשטרה המקומית מטעם השלטון האוקראיני, שהוקם בחיפזון בעיירה.

עמוק בתוך חלקת היער, הגובלת עם הכוטורים שצוקובי של הכפר סופאצ'וב, ישבנו שם מסביב למדורה, ליד סוכה עלובה עשויה מענפי עצים, חבורת נוודים, כמניין משרידי גטו רפאלובקה, שחוסל שבועיים לפני ראש השנה התש"ב, 1942. עשן היתמר מעל להבות המדורה, ומתחת לגחלים והאפר נאפו תפוחי אדמה, שאריות שאספנו משדות האיכרים בסביבה. אחדים מאיתנו הסירו כותנות וקירבום אל האש, אמצעי להשמדת הכינים שדבקו בבגדינו המרופטים, שנותרו על גופינו כאשר נחלצנו מהגטו וממקומות עבודה מחוץ לגטו.

הגענו לכאן אחרי שנאלצנו לעזוב את חלקת האדמה הטובה בקרחת היער שבביצת הסטובלו, קילומטרים ספורים דרומית מזרחית מהמקום בו נמצאנו כעת. למקום מסתור זמני זה הביא אותנו איכר, ידיד מתושבי הכוטור שצוקובי, אשר תושביו, בדרך כלל, סייעו להודים שנמלטו מגטו רפאלובקה וולדימירץ. אפשר היה לחשוב שכאן בטוח יותר ויכולנו להדליק מדורה, גם אם העשן וריחו חושפים אותנו לסכנות בלתי צפויות. נאלצנו להסתגל למציאות של חיי נוודות ביערות, בשדות, באסמי האיכרים, לרוב מבלי שידעו על כך.

והנה זה בא - משיפולי הגבעה הירוקה שמצפון, הגיחו שתי דמויות שהלכו וקרבו למקום מושבנו. האנשים היו לבושים אזרחית ורובים על כתפיהם. הלם הכה בנו, קפאנו על מקומנו. אין זמן לנוס

התנהל גם שיח על האובדן הצפוי ועל הקשיים בחורף הקרב ובא. לפני שנפרדו ועזבו את המקום הבטיחו לחזור בעוד יום יומיים עם שק מצרכי מזון ופרטים אחרים הדרושים לנו.

כשעזבו, היינו עדיין המומים מהפגישה ושוחחנו בינינו כיצד להתייחס להבטחה של האורחים הלא קרואים. האם להישאר במקום ולהמתין למסייעים או שמא זו מלכודת. ההרגשה שלנו הייתה שהמורה קונצביץ לא יסגיר אותנו ואילו לגבי מיכלקו, היינו בספק.

לא לקחנו סיכון! עוד באותו היום, אחר הצהרים, נטשנו את הסוכה ונדדנו צפונה אל היערות שעל גבול יערות פולסיה. עוד תחנה בנתיב הנדודים בין כפרים, כוטרס, יערות, ביצות, אל הלא נודע.

ואלה שמות האנשים איתם הייתי בחבורה ליד המדורה ביער: אבי, משה אפלבוים, אחי שמואל, בן דודי אריה ידושליב, איציק שירמן, יעקב בריק, יחיאל מלמד, דודי יהושע דקל בויס ויהושע וואווא. חמשת האחרונים נספו במצוד על הבונקר זיימליאנקה, שהקמנו בביצות הסטובלו ב-1.1.1943. בין הנספים במצוד הייתה גם שפרה לייזרוב מרפאלובקה הישנה.

שנים חלפו מאז ולעיתים מגיח לרגע מהזיכרון האירוע ליד המדורה. מה בדיוק הביא אותם אלינו, לתוך הטראומה? מה חשבו על רצח התושבים היהודים, שכניהם זה דורות, ע"י מכריהם ובני עמם האוקראינים, שוטרים ומשתפי פעולה עם הנאצים. האם מישה ומיכלקו מילאו את הבטחתם?

מה הם חשבו על כך שלא האמנו להם, כאשר לא מצאו אותנו במקום בו היינו. כאלה הם שברי הזיכרון.

תחנת המשטרה התמקמה בבית משפחת רוזנפלד, שנאלצה לעבור לגור אצל משפחת יעקב בס.

לא עבר זמן רב וקונצביץ פרש מתפקידו. יש להניח כי מאס בסדר החדש ובעריצות הכובש הנאצי גם כלפי האוכלוסייה האזרחית האוקראינית. אחרי פרישתו מהמשטרה מונה מישה אחראי על היערות באיזור הכפר סופאצ'וב. במקומות אלה מצאו מסתור שרידי ופליטי הגטאות וגאיות ההריגה בסביבה. הוא ורעייתו חיו בצל הסכנה מצד הכנופיות האוקראיניות שהתנכלו לשרידי היהודים ולמושבות הפולניות.

מיכלקו, יש להניח שקיבל את תפקיד היערן עקב מסירותו הלאומנית שגילה כלפי המשטר החדש של אוקראינה העצמאית, תחת חסות גרמניה הנאצית. תושבים מהכפר סופאצ'וב מסרו לנו, כי היערן מיכלקו רצח את סוניה לבית וייסבלט ואת הילד שלה, אחרי ששדד ממנה את שארית כספה. סוניה ומשפחתה נמנו על חמש המשפחות היהודיות, תושבי הכפר סופאצ'וב. הקורבנות הובאו לקבורה ע"י איכרים שהכירו אותם, במקום בו נרצחו, בפאתי היער שלצד הדרך המובילה לכפר השכן פולובה. את זאת ידענו לפני הביקור המוזר ליד המדורה.

מיכלקו לא האריך ימים. חודשים ספורים לאחר הביקור ליד המדורה, הוא חוסל ע"י יחידת פרטיזנים שחדרו לביתו בעיירה שלנו, רפאלובקה הישנה.

יש להניח כי מישה ומיכלקו, בהצעתם לסייע לנו במצוקתנו, ביקשו להכין לעצמם אליבי לחפותם משיתוף פעולה עם הנאצים. וכך, ביושבם ליד המדורה הפגינו מישה ומיכלקו ידידות ודאגה לגורלנו. הם הציעו לעזור לנו ככל שניתן.

פרחה פרה אברהם אפלוים

שבת, תנועה של נותני עצות, לחשים ומעשי כישוף, נכנסים ויוצאים, ביניהם מוזיקים מומחים לאיתור אבידות אך הכל לשווא. הייתה תקווה שהפרה התועה, נאספה על ידי איכר מן הכפר השכן ויחזירה לבעלים, גם זה התבדה.

חלפו ימים ושבועות עם ציפיות שלא התממשו, הרפת נשארה ריקה. החלו להישמע דיבורים על קניית פרה אחרת. הבחירה הייתה קשה ובסופה רכשנו אחת חומה עם קרן שבורה ועם הבטחה לשפע חלב.

הפרה החומה שרתה אותנו כארבע שנים עד לכיבוש הגרמני, כאשר הנאצים החרימו את הבקר והסוסים שהיו בבעלות יהודים. השמועה בעניין זה הגיע למשפחה שלנו בטרם נמסר הצו. בינתיים הצלחנו להעביר את הפרה למשפחת נסטרוב, משפחה אוקראינית מיוחסת, שראשה שימש בתפקיד הדיאקון של הכנסייה הפראבוסלבית המקומית. קיבלנו ממנו מידי יום בקבוק חלב, מצרך מזון חיוני בזמן ההוא.

בעקבות מעשה זה נעצר אבא שלנו ע"י המשטרה האוקראינית שהייתה ממוקמת בבית משפחת רוזנפלד בעיירה. הוא הושם בתא המעצר של המחסן ששימש לפני כן לחנות גדולה. השוטרים האוקראינים חקרו את אבא והכו אותו קשות, וכך פצוע וזב דם שב הביתה:

ו ב ז ה ת ס ע י ד ן ה פ ר ה.....

כמה חודשים לאחר מכן, אחרי חג הפסח העצוב, של שנת תש"ב-1942, גורשנו מן העיירה שלנו, רפאלובקה הישנה, לתוך הגיטו שהוקם ברפאלובקה החדשה. כאן, לא רק שלא היה לנו את מעט החלב, אלא רעבנו לעיתים קרובות לפת לחם.

סופת גשמי זעם, ברד, ברקים ורעמים נחתו בפתאומיות על המרחב כולו. עננים כבדים ומאיימים שייטו בשמים והמטירו את מימיהם בערבוביה עם כדורי ברד. בתי העץ ושמשות החלונות נרעדו מעוצמת הרעמים שהתגלגלו מעל והבזקי הברק התכופים הטילו אימה על כל חי. על אדני החלונות הוצבו כוסות עם מים ומלמולי תפילה נלחשו ע"י זקני הבתים בעיירה, סגולה להרחקת פגעים.

זה קרה בשבת אחר הצהריים של אמצע הקיץ. פתאום ובבת אחת נדם הרעש וגשמי הזעם פסקו. זרמי מים אדירים התנקזו מן הגבעות שהקיפו את העיירה ממזרח וסחפו עימם ערימות חול, אבנים וענפי עצים לכיוון הנהר. העננים נעלמו ושמי התכלת נצבעו בצבעי הקשת, מקצה האופק ועד אין סוף.

הגיעה עת שובו של עדר הפרות מן המרעה, אך העדר לא שב. בעטיין של מהומות השמים נפוץ העדר לכל עבר. כעבור זמן החלו אחדים מראשי הבקר לחזור, הם מצאו בעצמם את דרכם לרפתות של בעלי הבתים. חלק מן העדר הצליחו הרועים לכנס ולהחזירו לעיירה. הפרה שלנו, פרה גזעית, שצבע עורה טלאים שחור לבן, לא שבה לרפת.

באוויר עמד ריח רענן חריף שלאחר הגשם. יצאנו מהבית, אבא, הסבתא פסיה, אני ואחי לייבל, לחפש את הפרה בשדות המרעה שהשתרעו מאחורי הגבעות של העיירה. סרקנו שטחים נרחבים, בוססנו בחולות רטובים ובאדמה בוצית והכל לשווא. אט אט קרני השמש האחרונות נעלמו והחל להחשיך. זמן רב עבר, חזרנו ריקם הביתה עצובים וכואבים, הפרה נעלמה ואיננה. ליל נדודים של מוצאי

נסים בוזיה פינקל

תרגום מיידיש: ציפי קרליץ

בסוף דצמבר 1942, לאחר השחיטה בוורקוביץ, מצאה משפחתי מסתור בביתה של משפחה צ'כית.

היה קר מאוד, אך עדיין לא ירד שלג. יום בהיר אחד הודיעה לנו הצ'כית שעלינו לעזוב. היא גירשה אותנו מביתה, כי נפל עליה פחד שמא היא ובני ביתה יפגעו אם ייודע דבר מחבואנו אצלה.

פחדה היה מובן בהחלט.

לבשנו את מעט הבגדים שהיו לנו ולפני עלות השחר, בחסות החשכה, יצאנו לכיוון היער, שהיה במרחק של כקילומטר וחצי מבית הצ'כית. צעדנו דרך שדות שהיו חשופים לגמרי. הקפדנו לא ללכת יחד בקבוצה, אלא זוגות זוגות.

צעדתי יחד עם אמי ותוך כדי הליכתנו, באפלולית של הבוקר העולה, תעינו בדרכנו ובמקום להגיע אל היער, מצאנו את עצמנו ליד בתים בהם גרו תושבים גרמנים, שהיו גרועים מהאוקראינים. לפתע החלו הכלבים לנבוח. התחלנו לרוץ בפחד גדול שהנה סופנו קרב והאחרים אפילו לא ידעו מה אירע לנו.

אמי הייתה חלשה מאוד, אבל משכתי אותה והיא הצליחה להתקדם יחד איתי. נראה שאם נגזר עליך לחיות קורים ניסים.

ואכן, הכלבים התעייפו, חדלו לנבוח והצלחנו לחמוק מהם.

נחנו מספר דקות, הבוקר החל כבר להאיר, והתחלנו שוב ללכת. הגענו ליער ושם פגשנו את יתר בני המשפחה, שדאגו לנו מאוד. ביער לא יכולנו כמובן להישאר יחד וכל אחד התחבא היכן שרק ניתן היה. אחותי חנה ואני נדחקנו יחד תחת שיח עבות וישבנו שם כפופות, בשקט. לפתע שמענו פסיעות ותזוזות מעברו

האחר של השיח. אין לתאר את הפחד שנפל עלינו. קפאנו במקומנו. לא ידענו מה עלינו לעשות, לברוח או להמשיך לשבת כפופות, בדממה. הבטנו זו בזו, עצרנו את נשימתנו ולא זזנו ממקומנו. לא היה לנו מושג מי מתהלך מעבר לשיח. ישבנו כך מספר שעות עד אשר רגלינו וגופנו כולו התאבנו ולא יכולנו להמשיך לשבת בתנוחה זו. בניד עפעף רמזנו זו לזו והתחלנו לאט לאט לזחול החוצה מתחת לשיח. מעברו האחר של השיח, ששימש לנו מחבוא, ראינו אישה מבוגרת שוכבת, עטופה בסמרטוטים. היא הביטה בנו אחוזת אימה והבנו שהיא ניסתה להתחבא מאיתנו. הבאנו אותה איתנו אל מקום המסתור שמצאו ההורים שלנו והסתבר שהיא מדובנה, מזה יומיים לא בא כל מזון אל פיה והיא הייתה חלושה מאוד. בינתיים החל היום להחשיך. פחדנו מאוד להישאר ביער בשעות הלילה וההורים החליטו שנחזור על עקבותינו אל ביתה של הצ'כית, נתגב לנבוח האסם ושם נשהה למשך הלילה.

התחלנו ללכת ולהתרחק מהיער. כשהגענו לשדה הפתוח, שמענו צעדים. התיישבנו כולנו יחד, לא היה לנו לאן לברוח והיכן להתחבא.

הצעדים הלכו וקרבו וראינו 5-6 שוטרים אוקראינים צועדים ורובים על כתפיהם. אין דרך אחרת להסביר את הנס אשר אירע באותם רגעים, הם כנראה הוכו בסנוורים ופשוט לא ראו אותנו והמשיכו בדרכם בלי להתעכב. שוב נשארנו בחיים.

היה לנו חם אותו לילה באסם ששימש לנו מסתור. היינו רעבים, אך התחושה שנשארו בחיים בזכות הנסים שהתרחשו באותו יום, גברה על הרעב שכרסם בנו.

הבהובי זיכרון חיה וקסלבוים - נען

מתוך אתר האינטרנט של קהילת ט"ל:

<http://bet-tal.com/index.aspx?id=2380>

זה חמישים שנה כמעט מאז עזבתי את הבית, שעמד באמצע העיירה טרוכנברוד, אתת מהעיירות התאומות טרוכנברוד ולוזישט.

לכתוב על עצמי?

הרי זה כאין וכאפס לעומת אלה שעברו את הסוף של טרוכנברוד ולוזישט, כעשר שנים כמעט לאחר שעזבתי את העיירה. מה עברו משפחת מנדל בורק בחבורות הפרטיזנים? מה עברו חיים וגד וחבריהם, שהיו עדים למראות התופת על פני האדמה? שם נספו כולם - כל אלה שהשארתי ב-1933 בחיים - כשהם מלווים אותי עד קצה העיירה, על זקניהם וטפם, באו להיפרד ממני בעלותי ארצה. כל זה הרי נלקח כאילו מעולם דמיוני שאותו לא העליתי בדעתי ושאיש בוודאי לא העלה. איך אוכל להעלות נר לזכר המשפחה שלי - בתוך כל המשפחות היהודיות משתי העיירות שהושמדו ונרצחו בצורה האכזרית ביותר, רק כמה שנים לאחר שעליתי ארצה. הרי מחלב אמי היהודיה ינקתי, עם ילדי השכנים גדלתי, איתם אכלתי מהפת הדלה שהעירה סיפקה לתושביה כולנו גדלנו יחד. תמיד אשא בלב מראות-ילדות של העיירות שלנו שהוקמו ע"י סבים רחימאים שלא רצו לשרת בצבא הצאר והקימו בתוך ביצות ווהלין את טרוכנברוד ולוזישט. שם הקימו משפחות וגידלו ילדים. הם קיבלו על עצמם לבנות חקלאות ולהבנות ממנה. לאחר שנים נשארו תקועים הרחק מישובים עירוניים מפותחים, ממסילת-ברזל, מחשמל וממים. ימי ילדות ספוגי טראומות מלחמת-

העולם הראשונה, שהשאירה צלקות של עוני ורעב ושוד, בסביבה שעברה מרוסים לפולנים, דבר שהותיר להרבה זמן את הרעב שלאחר המהפכה, ואת האכזריות והאנטישמיות של הפולנים. משנות ילדות אלו, כמו מחלום רחוק, עולות דמויות נודדות ושירי-מולדת בפייהם של אלה שהיו שומרים וחלוצים ששרו דרך גבולות "גנובים", מרוסיה דרך פולין ועימהם הגיעו סיפורי-המולדת-הישנה והאבודה, חלום דורות של יהודים, בצר להם.

זכורים לי החדר של שמואליקל, ושל יוסלה המלמד, מקום שילדי טרוכנברוד למדו בשחר ילדותם קריאת האות העברית, ולימים קם גם בית-ספר תרבות, מפרוטות של הורים עניים, שפת לחמם הוציאו בזיעת אפים מאדמת טרוכנברוד וממסחר רוכלים בכפרי האוקראינים שבסביבה, ולא פעם שילמו בחייהם. כשבקיץ מעבדים את שדות תפוחי האדמה, שעועית, כרוב ומכינים את הפת לקראת החורף הארוך והקר של ווהלין, ופולסיה, וחלק מהבנים נוטשים את העיירה ונוסעים לקנות דעת בישיבות רחוקות מהבית, והחלק האחר מחפש מוצא מהמציאות ללא עתיד.

וכשהופיעו השליחים הראשונים מקרן הקיימת וריתקו בסיפוריהם את תושבי העיירה על עליה ועל בניה, על שומרים ומעלליהם, הם הביאו משב-רוח שהגיע מארץ של ספרי הקודש. מארץ אליה נישאו תפילות מדור אל דור - נדלקה שלהבת בלב כולם. מתוך החלומות האלה צמחו תנועות-הנוער החלוץ הצעיר והשומר הצעיר וה"בית"ר ובתנועת הצעירים תמכו הכלל-ציונים של המבוגרים שלא חסכו פרוטות לקופסת הקרן הקיימת. ובשנות העשרים המאוחרות כבר קמו

רק תילי - עפר המצמיחים עשבים על קברי-אחים גדולים, שאיש אינו מבקר, על פני שדות נכר, שהייתה פעם עיירתי, בה גדלתי אצל משפחה שנמחקה עם כולם. יש לילות שאני מחכה שפתאום יופיע הרשל או מתס, איש לא ראה שהם הושמדו, האם זה קרה? "נער הייתי וגם זקנתי", עזבתי אתכם בת תשע-עשרה. הייתי נושאת, אני, על שכמי זיכרונות יהודיה מעיירה נידחת בארץ נכר רחוקה. עיירה שהייתה ושאנינה עוד. משפחה שהייתה ואינה עוד. חיה אני במדינה שלי עם משפחה שהקימותי, ושבני עומדים על משמר המדינה - מדינה שאורבים לה אויבים, בתוך עם שאורבים לו אויבים בעולם כולו. כאז כן עתה עוד הבשורה אינה שלמה לגבי עתיד עמי, ומה? ואיך? לספר? לגבי, הם בתוכי, אך הם נעלמו לגבי ילדינו.

זהו מעט מזעיר הנישא בלבי על שכה אהבתי ואיבדתי. מעבר לכל השקפת-עולם וצורת חיים של כל אחד מאתנו - אני אוהבת את בני עיירתי, ומרגישה אתכם כחלק ממני אנשי ט"ל ותמיד זה יישאר כך.

תנועות יותר חזקות שסחפו עימהם את הנוער כמעט כולו לויכוחים סוערים על יד מנורות הנפט בערבי החורף, וביערות - הסבוכים בימי הקיץ.

ההתדפקות על שערי ארץ סגורה לא נפסקו לרגע, אבל רק מעטים זכו להגיע. ממעט רישיונות העלייה שהמנדט הבריטי הוציא, תחת לחץ של התנועות הגדולות הציוניות ובהתנגדותם בכוח של הערבים, הפרידה מהורים שלא התנגדו לדרך בניהם - הורים שלא יכלו להבטיח עתיד לבניהם בארץ לא להם, נתנו את ברכותיהם, תוך תקווה שהם יגיעו גם כן. והשנים הראשונות בארץ המדברית, ארץ החלומות, החרבה שחיכתה לנו, לא הכזיבה אותנו ולא הכזבנו אותה, שחר עלייתנו - הייתה קשורה עם שחר בנייתה של ארץ-העתיד לעם המתדפק על שעריה, אלה ימים בהם נטענו עצים במדבר החולות, בהם עבדנו בחצץ, לבנות כבישים ולקשר ישובים, בהם במו ידינו סחבנו מלט על פני פיגומים, לבנות בית לבאים, אולי זהו הנר שיכולים אנו להציב לזכר אלה היקרים, שלא הגיעו עד הלום? הרי בלילות הקימונו ישובים, בישוב במצור,

לעם מפוזר, במצור בנכר, הם לא הגיעו, כי השמידו אותם, כי היו יהודים, כי היו חלשים, כי בפניהם העולם היה סגור. לא הייתי עימהם כשהושמדו ע"י צו הצורר, בידי שכניהם האוקראינים והפולנים. את זעקותיהם לא שמעתי בעמדם ע"י בור - קבר. המעטים שניצלו שסוחבים עימהם את זעקת האימים והביאו עימהם את בשורת איוב על משפחתי, ועל כל מה שהיה, וכאילו מעולם לא קרה הדבר הרי, לא נשאר מאומה משתי העיירות.

רשמי מסע בקהילות ווהלין

יום הסיור בקובל

מאת: נילי וינגרטן לבית משפחת צורף מקובל

מתוך: דפי הנצחה ומידע מס' 17, ארגון יוצאי קובל בישראל

וחמניות. ממי ינקו האוקראינים את הרוע כלפי היהודים ועלו באכזריותם על הנאצים, כשהארץ נראית זבת חלב ודבש?

הגענו לקובל. בתי הפרברים הראשונים: בתים צנועים, בתים פרטיים, אבל גם נקיים, צבועים ושמורים והגיונות שמסביבם מלאות כל טוב. הרבה תפוחי אדמה, אמא אהבה תפוחי אדמה, וגידולי ירקות לצרכי המשפחה וביניהם פורחים פרחים צבעוניים שבארצנו היבשה אנו עמלים קשה לגדלם ולרוב בלא הצלחה, וכאן, תוך חודש-חודשיים לאחר החורף הקשה, הכול פורץ מהאדמה הדשנה וצומח בקלות ובטבעיות.

הגענו לשוק שנראה אותנטי, למרות שנבנה אחרי המלחמה. פה הייתה הכיכר המרכזית, כיכר המצעדים בימי הצבא הפולני וכיכר השילוח בתקופת הנאצים, אליה הובלו כשמונה-עשר אלף היהודים לפני שנלקחו לבורות המוות בכוכבה.

מחלון האוטובוס נראה בעיני השוק כלב-ליבה של העיר, שוקק חיים וכמו יצא מספורי שלום-עליכם משנות ה-20 וה-30 של המאה הקודמת. הכפריות עם מטפחות ושמלות-חלוקים צבעוניים, הגברים עם כובעי מצחייה וז'קטים מיושנים ומרופטים. בידי כולם סלי פלסטיק ענקיים. האם מי מהם יודע מה היה מקום זה לפני 65 שנה? הגענו ליער בכוכבה - הנקודה המרגשת

בבוקר התחלנו במסע לקובל - הביקור בעיר בה נולדה אמי ובה נרצחה משפחתה, היא הסיבה להצטרפותנו למסע באוקראינה. יצאנו בבוקר של יום אפור - כמצב רוחנו. אליעזר המדריך מספר לנו ביושב את ההיסטוריה של העיר שנבנתה כעיר מלוכה ובמשך השנים עברה מיד ליד - מהפולנים לרוסים וחוזר חלילה. ואני חושבת על אמי, שרק בשנותיה האחרונות - עם המטפלת הרוסייה - גילינו שהיא יודעת לצד הפולנית גם רוסית.

האוטובוס טס מהר בכביש הטוב, התנועה מאוד דלילה והנוף משני צדדיו - ירוק עשיר ומלא חיים, מלא יערות עבותים של אורנים, אשוחים, עצי לבנה, צפצפות ועוד עצים שלא מוכרים בארצנו - ואני חושבת על הפרטיזנים ושרידי היהודים שמצאו מסתור בתוך היער.

ועוד אני נזכרת בסיפורי אמי על ילדותה, על שהיו שולחים אותה כל קיץ לקייטנות ביערות האורנים, כדי שתבריא ותשמין מעט באווירה הרגועה של הכפר, בצל האורנים הטובים לבריאות, כך הייתה אמא אומרת.

בין העצים צומח דשא טבעי ופרחי בר בשלל צבעיהם: הפרג האדום, העולש בתכלת, צנון הבר הלבן ושלוליות מים ביניהם. אדמה שחורה ופורייה המצמיחה כל דבר בקלות. האם זה בגלל הדם הרווי בה? כשהיערות נגמרים נגלים השדות המעובדים כולם: חיטה, כוסמת, תירס,

שנותרה לפליטה. גוש אבן אפור עם אותיות מטושטשות בעברית! חזרנו לעיר: שמות הרחובות שונו כמה פעמים, גם מיקומם והבתים, רובם ככולם אינם אותם בתים, במקומם בתים חדשים! לא מנקרי עיניים, אבל מטופחים, נקיים ומלאי ירק שמעורר את קינאתי... אין ספק, העיר מתעוררת ובעוד כמה שנים תהיה עיירה "נחמדה". האם העיר מתעוררת ב"זכות" אסוננו ובתינו שהשארנו שם? אי אפשר שלא לחשוב על זה!

ולסיום, אי אפשר שלא להזכיר את הרכבת שממלאת תפקיד חשוב בחיי העיר אז והיום! החיים (האוטובוס שלנו) נעצרים לפני פסי מסילת הברזל לדקות ארוכות. אולי מחליפים כאן עדיין את גלגלי הרכבת בצומת הדרכים החשוב למערב, למזרח, לצפון ולדרום. ושוב המחשבות נודדות על אלפי אלפים של יהודים שעברו כאן לפני 65 שנה בדרכם האחרונה. חזרנו מקובל. חזרנו וכנראה שלא אשוב אליה עוד.

והכואבת עבור כולנו. החברים מוציאים דגלי לאום כחול-לבן מהתיקים, נרות הנשמה נשלפים. צועדים בשביל שנוקה לכבודנו ע"י העירייה ומגיעים לקרחת יער גדולה ובמרכזה, מורמת ונישאת, אנדרטה גדולה ומרשימה. הדגלים הונפו והתנוססו, נרות הנשמה הודלקו, ה"קדיש" נאמר. ה"יזכור" ודף אישי של המשתתפים בטקס הוקראו ולסיום "התקווה" בפי כולם. טקס מכובד ומאופק!! כולנו מאוד נרגשים. אני לא רוצה לדמיין מה מצוי מתחת לרגלינו! שממה, אין עץ אחד בקרחת היער. רק עשב דליל. ומה פשר הבורות הנפערים בקצוות של קרחת היער?

משם נסענו לשריד כמעט יחיד לקהילת היהודים ששקקה במקום לפני 65 שנה, בית הכנסת הגדול, שרק עקבות מגן דוד אחד, גבוה ומטושטש מצוי על קירו האחורי והאותנטי. באדיבות עיריית קובל החדשה משפצים ומשמרים את חיצוניות בית הכנסת לשעבר, היום מתפרה גדולה ומלאה בפועלות חרוצות ובמכונות רועשות. האם העובדים יודעים על הטרגדיה שהייתה בין כתליו? מה הקירות היו מספרים להם אם היו מגרדים בזהירות את שכבות הסיד והטיח המכסים אל קירותיו?

עברנו משם לבית הקברות היהודי "החדש" בו נרצחו מאות רבות של יהודים שארית הפליטה של שני החיסולים שערכו הנאצים. השטח גדול ושומם, ובקצה חלקתו נבנה בית תרבות "חדש". הנוער הממלא את המקום היום אינו מתאר לעצמו על איזו אדמה עקובה מדם נבנה בית התרבות, אינו יודע על גורלם של האנשים שהרסו, בנו והשתכנו בהיכל זה. אינו יודע על מאמצי הכומר המקומי להסיר את הקללה שרבעה שנים על המקום. בקצה השטח השומם, מצוי עץ ומתחתיו בולטת מהאדמה אבן-מצבה

היהודי האחרון באלכסנדריה צבי צמות

פורסם ב: <http://www.haaretz.co.il/literature/1.1003919>

אמרנו במשותף "קדיש". חשבתי לעצמי, עיירה שהיתה כל כך מופלאה בידיעת העברית שלה, ומצבת הזיכרון כתובה בעברית משובשת כל כך.

בצאתנו הגיחה מכונית קטנה. יצא ממנה גבר כבן חמישים, לבוש ז'קט כפרי ועניבה - היחיד שראינו במעיל ובעניבה בעיירה - והציג את עצמו: "מיכאל גורבצ'וק, ראש המועצה". הוא פתח והתגאה: "גידרנו בעצמנו את בית העלמין. למרות שזה עלה לנו כסף רב החלטנו לגדרו". כמעט באותה נשימה הוסיף: "העיירה היום ענייה מאוד. אנו זקוקים לכסף כדי שנמשיך לשמור על הקברים". מצאנו דרך לחמוק מן התכליתיות בדבריו ושאלנו כיצד הגיע לתפקיד ראש המועצה. הוא טען כי התושבים בחרו בו באופן דמוקרטי. אולם אחרי שסיפר כי שירת בצבא הרוסי - כמתורגמן מרוסית לצרפתית ולהפך - הבנו כי מדובר בעסקן ששרד מהתקופה הסובייטית וידע להתאים עצמו לריבונות האוקראינית החדשה.

גורבצ'וק הציע ללוותנו בסיום בעיירה. ביקשנו כי ידריך אותנו לאזורים שעדיין ניתן לראות בהם שרידים יהודיים. הוא חזר וטען: "אין בעיירה אף מבנה יהודי". אבל הסכים ללכת לבתים המצויים בשולי העיירה, שלדבריו היו פעם בתי יהודים. צעדנו יחדיו לכיוון הנהר, בשבילים חרבים ובתוך אשפה. צעדנו לצד בית המרחץ החרב. לצדו היה פעם גם "מקווה". המשכנו ללכת על דרך אבנים. היה ברור לנו: על דרך זו, ממש על אותן האבנים, צעדו גם הורינו. המשכנו לצעוד

"...לפני כשנה הגענו לאוקראינה במסגרת טיול בעקבות הספרות העברית. באחד הימים התפצלנו מהקבוצה ויצאנו מלבוב אל רובנו. בעל המכונית דיבר אך ורק רוסית ואוקראינית, ולאורך כל הדרך - דרך המלך בין שתי ערים גדולות, שאורכה פחות מ-150 קילומטר אבל היא נמשכה כשלוש שעות וחצי - התענגנו על שירי פופ אוקראיניים. מרובנו המשכנו מרחק חצי שעה והגענו לאלכסנדריה. לא הספקנו להעיף מבט וכבר חצינו את ההורין והגענו למרכז העיירה. צלב ענק נבנה באותו מרכז, ממש במקום שקראתי כי היה בו בית המדרש ולצדו חנויות יהודיות ושפע של רוכלים יהודיים שמכרו את מרכולתם. עקפנו סוסים ועגלות, פנינו ימינה ונסענו בכביש הראשי לעבר בניין המועצה.

הבניין עלוב למדי. בחצרו, על הדשא, הסתובבו להן עזים. ראש המועצה לא נמצא. הגענו לבית העלמין היהודי, ששטחו דונם אחד לכל היותר. גדר ברזל צבועה שחור מקיפה אותו. למרות זאת מסתובבים ברווזים ועזים בין המצבות. כל המצבות שכובות ואי אפשר לזהות בהן אף אות אחת כתובה. בפתח בית העלמין ניצבת מצבת שיש שחורה. בראשה בולט ממרחק מגן דוד לבן. עליה נכתב בעברית (וברוסית): "פ"נ מעל 100 יהודים והסביבה (כך, בשיבוש) תושבי אלכסנדריה ונקברו חיים (שוב שיבוש) שנרצחו באכזריות הי"ד הנאצי ועוזריו (שיבוש) ע"י הצורר (1941-1943) ת.נ.צ.ב.ה". הדלקתי נר נשמה שהבאתי מירושלים. אורי ואני

הרחצת הראשי *Se Altschneider* להלן

עד שהגענו לגדת הנהר. על הגדה ובתוך הנהר עדיין היו כלונסאות ישנים, שרידי גשר העץ שנותץ במלחמת העולם.

גורבצ'וק אמר כי עבר הנהר נקרא סטניסלובקה. שם היה בית סבי וסבתי. אני לא הכרתי את השם. הוא סיפר כי באותו צד חיו ליד היהודים גם כמה גרמנים. אבא מעולם לא הזכיר זאת.

ביקשנו לנסוע למקום שנרצחו רוב יהודי העיירה,

שטמונים בו סבתא וסבא, דודים ודודות ובני דודים רבים - שלא הכרנו מעולם. נסענו מערבה, בסך הכל כקילומטר, לעבר יער סוויאט. הגענו למסילת הברזל. בספר העיירה קראנו: הרכבת היתה עוצרת בתחנה כל שעתיים לדקה אחת, ולפעמים לשתי דקות. רבים היו באים במיוחד לחזות בעצירת הרכבת, לחוש בריחו של העולם הגדול. באחרונה נבנה ליד מקום הרצח סנטוריום. כדי להגיע למקום צריך לעבור דרכו. אחורי הסנטוריום, ערימות של טינופת. צריך לעבור גם דרכן.

היום היער צפוף למדי, אינסופי, ירוק, מלא רקב וירוקת. מעל קולות עורבים. והנה מצבת אבן. אף עליה יש ירוקת. גם כאן הכתובת ברוסית ובעברית, "נקברו חיים". אני חושב על העדות המצמררת של פי' ס'. על סידור הנרצחים בחייהם "שכבות, שכבות". ראש המועצה אולי קרא את מחשבותי. הוא אמר: "סיפרו בעיירה כי האדמה נעה עוד ימים אחדים. חלק מהנקברים היו בחיים לפני שכוסו בעפר. הם ניסו לצאת ולא הצליחו". הדלקתי נר זיכרון שני. שוב אמרנו יחד "קדיש". יצאתי וכמעט דרכתי על נחש

קטן שהתפתל לו בין רגלי.

חזרנו לעיירה וביקשנו לראות שרידים יהודים נוספים. לא מצאנו דבר. לטענת ראש המועצה רוב הבתים היו עשויים עץ. הכל עלה באש ובעשן. שאלתי על אחד מבתי הכנסת, שקראתי עליו ב"פנקס אלכסנדריא" כי היה עשוי אבן ובשנות החמישים שימש מחלבה. ראש המועצה הכחיש את הסיפור. הוא הצביע על בית ישן ואמר: "לא מזמן היה כאן יהודי מישראל. שמו גולני. הוא טען כי זה היה בית מרקחת יהודי". כל השאר, כך חזר וקבע, אולי מתוך חשש שנתבע זכויות, היה ואיננו עוד.

הוא הציע כי נלך לבית המועצה, ואמר כי שם יראה לנו כמה מסמכים ישנים שוודאי יעניינו אותנו. הם עניינו מאוד. שאלנו אם נוכל לקבל העתק שלהם. הוא השיב: "מכמה מסמכים יש לי רק עותק אחד. בכל העיירה אין אפילו מכונת צילום, לכן איני יכול לצלמם". בסוף נתן את צילום הדו"ח שכתבו הסובייטים אחרי פתיחת הקברים. המסמך המזעזע כתוב רוסית ומודפס במכונת כתיבה ישנה. להלן תירגומו לעברית, כפי שתירגם ראש "נתיב" לשעבר, השופט דוד ברטוב:

גם בבור זה גופות במצב של ריקבון מלא. כל הגופות בבור הקבר השני היו לבושות. היו ביניהן נשים, ילדים, נערים, נערות וכמה גברים. בסך הכל נמצאו בבור הקבר השני 53 גופות. במרחק של 500 מטר מן הבור-הקבר השני היה בור-קבר שלישי שאורכו ארבעה עד חמישה מטרים... בסך הכל נמצאו בבור זה חמישים גופות. ביניהן היתה אם אחת עם שלושה ילדים קטנים שהיו חבוקים בזרועותיה.

"כך נמצאו בשלושת הבורות-הקברים נמצאו 903 גופות, בעיקר של נשים, ילדים, נערות ונערים... בהסתמך על בדיקותינו אנו יכולים לקבוע כי מ-903 הגופות, 835 אנשים נקברו חיים על ידי מחנק כתוצאה משכבות האדמה שנשפכו עליהם. האשה שנמצאה חובקת בזרועותיה את ילדיה מוכיחה כי האנשים היו בחיים בשעה שקברו אותם. כל העובדות שנקבעו מעידות על שיטה מתוכננת מראש ומאורגנת להשמדת אזרחים חפים מפשע".

רצינו לשוחח עם אחד הזקנים שהיו באלכסנדריה בעת השואה. גורבצ'וק השיבנו: "כולם הגיעו לכאן אחרי המלחמה". התעקשנו. אחר כך התרצה ואמר: "נדמה לי שאולי רוטיסלב קירשטיינר זוכר דבר מה".

שאלנו: "מיהו אותו רוטיסלב קירשטיינר?" והוא השיב: "אוקראיני זקן בן 84 החי היום לבדו, ללא משפחה, בעירה". קלטנו מיד כי "קירשטיינר" איננו שם אוקראיני (פירוש השם: גרעין של דובדבן). נסענו לביתו, ומצאנו אותו עוסק בגיזום עצים בחצר הבית. ממרחק היה נדמה לי כי אני רואה פנים יהודיות. בבת אחת החלטתי לפנות אליו ביידיש: "דו רעדסט יידיש?" אתה מדבר יידיש, שאלתי.

הוא לא היסס והשיב לי באותה שפה "איך רעד", אני מדבר. "אבל", מיד

"דו"ח מהעיירה אלכסנדריה, נפת אלכסנדריה, מחוז רובנו 22/11/44 עד 29/11/44. אנחנו החתומים מטה, הוועדה בהרכב מזכיר המפלגה הקומוניסטית של נפת אלכסנדריה הח' או' צ'לנבייק, יו"ר הוועדה הח' סטיפן פומי, וחברי הוועדה יו"ר המועצה המקומית של אלכסנדריה הח' מיכאיל בן דימיאן בולגאק, התובע של נפת אלכסנדריה הח' גריגורי בן איוואן חלייצקי, איש הכמורה של אלכסנדריה הכומר וסילי ללינקיביץ, מנהל בית החולים הנפתי הרופא קירינצ'נקו (וחברי ועדה נוספים ששמו מובא במסמך) קובעים: לפי עדותם של תושבי אלכסנדריה שבמקרה נותרו בחיים (לתשומת לב: "תושבי אלכסנדריה" ולא "יהודי אלכסנדריה") ושלא נהרגו בעת הכיבוש הזמני של מחוז רובנו לרבות העיירה אלכסנדריה, בוצעה השמדה המונית של אנשים חפים מפשע ביריות ובשיטות אחרות.

"הוועדה קובעת: קילומטר וחצי מערבית לאלכסנדריה, ליד יער סוויאט, במרחק של מאה וחמישים מטר מהנהר הורין, בגבעה המוקפת מצפון וממזרח בצמחייה, נמצאו הבורות-הקברים שבהם נקברו תושבים שלווים על ידי הכובשים הגרמנים הנאצים. אחרי שהורדו שכבות העפר העליונות של הקברים נתגלו רוב הגופות עם הפנים למטה. כל הגופות, למעט מספר קטן, היו עירומות לחלוטין. הגופות היו מסודרות בשורות והיו מונחות האחת על השנייה. כל הגופות היו במצב של ריקבון ואי אפשר היה להבחין ביניהן.

"בסך הכל בבור הקבר הראשון נמצאו 800 גופות. בתוכן נשים, ילדים, נערים, זקנים וגברים. ליד בור הקבר הראשון במרחק של חמישה מטרים מכיוון דרום נמצא בור קבר שני שאורכו ארבעה עד חמישה מטרים. אחרי הורדת שכבת עפר נמצאו

מרחוק בקול רם: "ייבריי, ייבריי". לבסוף ביקשנו לומר לו כי אם הוא יהודי, יכולים המוסדות היהודיים לעזור לו. אבל הוא שב והכחיש בתוקף: "אינני יהודי. רק עבדתי אצל יהודים".

נפרדנו ב"שלום עליכם". הוא השיב: "גוט יום טוב".

אולי אכן היה לו ביקורנו יום של חג, אבל אנחנו הרגשנו כמו בחגא. נראה שהיהודי האחרון באלכסנדריה מסתיר את יהדותו. התחושה היתה קשה מאוד. שילמנו לראש המועצה, והוא שאל לסיום: "איך התרשמתם מאלכסנדריה?"

השבנו לו: "העיירה שלכם נראית כמו שארץ-ישראל נראתה לפני שישים שנה. אותם בורות ברחובות, שלוליות ובעלי עגלות". אחר כך יצאנו מאלכסנדריה, שמצאנו בה רק שרידים עלובים: חורבות, מצבות שחוקות, קברים של מתים וקבר חי אחד."

לכתבה במלואה - הקישו בגוגל "היהודי האחרון באלכסנדריה"

התבונן בראש המועצה והוסיף ברוסית, "אני יודע יידיש כי עבדתי אצל יהודים. הם היו צריכים גויים שידליקו להם אש בשבתות".

שאלנו מה הוא זוכר מן היהודים. הוא השיב: "הם היו הגונים מאוד ונבונים. הם ידעו מצוין מתימטיקה". שאלתי: "מנין לך?" והוא ענה: "למדתי עם יהודים בכיתה אחת. הם תמיד היו התלמידים המצטיינים".

שאלתי: "האם הכרת את בית ספר 'תרבות'?" הגיתי את השם במבטא אשכנזי.

הוא הגיב: "בעברית צריך להגיד 'תרבות', ואמר זאת במלרע, בהגייה ספרדית. חשנו כי מדובר ביהודי יודע ח"ן..."

שאלתי היכן היה במלחמה, והוא לא השיב. היה ברור כי הוא מתחמק מן השאלה. הוא החל לשאול אותנו מאיפה אנחנו.

השבנו: "מירושלים". שאלנו: "מה אתה זוכר מן החגים היהודיים?"

הוא ענה: "פסח. סעודת הפסח". פתאום עיניו ניצנצו והוא אמר: "המצות היו כל כך טעימות". אחר כך עשה בידו תנועות של פריסת הבצק ואמר: "ככה אפו אותן".

שאלנו: "איזה חגים אחרים אתה זוכר?" הוא אמר: "החג שהיו עושים סוכות על הווראנדות". "החג שהיו מדליקים נרות". "יום הכיפורים".

עתה כבר לא היה ספק. שאלנו שוב: "איפה היית במלחמה?" הוא שוב לא השיב ופנה ברוסית לעבר ראש המועצה. שאלתי: "איזה שירים של יהודים אתה יודע?"

הוא התחיל לשיר בעליצות ילדותית: "דוד מלך ישראל, חי חי וקיים". הצטרפנו אליו בהתרגשות מרובה. מחאנו כפיים במשותף. שרנו יחדיו כמעט שלוש דקות. שני הגויים מאחור, שהמשיכו כל העת לגזום, שמעו את הקולות. הם קראו

מסע לרוקיטנה, סרנה והסביבה דפנה נחמיאס, בתו של חיים בראור-סווצ'ניק

שזכיתי לנסוע איתך, עם אמא, עם אורי ואייל ואפילו עם יונתן, הנכד הבכור שלך.

אנחנו גבוה גבוה מעל לעננים, מעל טורקיה, עוד שעה בערך נגיע לאוקראינה, ואז יחל המסע לרוקיטנה - לשם, למקום ההוא, למקום שבאיזשהו אופן גם אני הגעתי ממנו...

ועכשיו אולי אני חוזרת?

מעגלים מעגלים סובבים ומתישהו גם נסגרים.

יפה שם ברוקיטנה? הכל מסביב יפה ופורח?

אולי שממה? אולי עזובה?

כששאלתי את אבא: "כשאומרים לך רוקיטנה איזה צבע עולה לך בראש?" הוא ענה "ירוק".

אז מה, הכל ירוק סביב? אבל הימים שחורים, והזיכרונות קשים, הדברים היו בלתי נסבלים.

ועכשיו אנו טסים מעל הים השחור אבל הוא לגמרי כחול.

אנחנו נרגשים, אנחנו מחכים, אנחנו מצפים, אנחנו מאוד רוצים, אבא, להגיע איתך לרוקיטנה.

נחתנו בשלום, נחתנו בציפייה, נחתנו בקייב.

אוטובוס לבן, שני נהגים, מזגן לא משהו... העמסנו, התיישבנו ומאוד נרגשים מצאנו את עצמנו נוסעים ונוסעים קילומטרים רבים, נהנים מהנוף, נפעמים מהכפרים, נוסעים לרוקיטנה.

כמעט בת 38 וכבר בערך 35 שנה סוחבת איתי סיפורים, אבל לא אגדות ולא מעשיות, אלא סיפורי גבורה, סיפורי אומץ ונחישות, סיפורים קשים ועצובים, שגם היום, במבט לאחור וגם לעתיד, אני לא בטוחה שאני מבינה אותם.

רוקיטנה: רוקיטנה-רוקיטנו?

שם כל כך זר וכל כך מוכר, כל כך גלותי וכל כך שלי-שלך אבא, שלך אמא וגם לאורי ולאייל אחי, השם זר וכל כך מוכר.

רגל אחת כבר כמעט מחוץ לדלת והמזוודות כבר כמעט לגמרי סגורות. ציוד הצילום של מושון בעלי מוכן ומזומן. כבר כמעט 12 בלילה, כמעט מחר כמעט...

רק עוד קצת להיפרד מהסבא והסבתא, עוד נשיקות לילדים שכבר ישנים, הכל כבר כמעט לגמרי מוכן ומזומן לביקור שכל כך חיכינו - לרוקיטנו.

תשמרו על עצמכם ילדים קטנים ומתוקים שלי, גורים קטנים וחמודים. אבא ואני נתגעגע אבל נחזור ממש בעוד שמונה ימים.

אני נוסעת לרוקיטנה, לפגוש, לראות ולגלות שורשים אבודים.

וכבר דיברתי עם אמא והיא אמרה לי שהרי אני יודעת שלא אפגוש שם סבא וסבתא, דודים ודודות, אבל איפה שהוא בתוכו-בתוכו עמוק-עמוק, היא מאמינה וגם אני, שמישהו שם בשמים יודע ורואה שמחפשים אותו, שלא שוכחים אותו ושלעולם גם לא נשכח.

אבאלה יקר שלי, אני שמחה ומאושרת

זאת עוד מאז, מהמסע הקודם של אבא לבית נעוריו. לא ציפינו לראות את הבית ובכל זאת התאכזבנו כשאבא חזר ואמר "לא, הכול כאן חדש". הדבר לא מנע מאיתנו להתרגש ולנסות להרגיש ולדמיין שוב ושוב איך אבא ואחיו שיחקו על האדמה הזאת ממש.

אורי הזיל דמעה ואייל התעקש ובדק כל פרט, אולי הוא שריד מאז וחזר ושאל את אבא "שום דבר פה לא מוכר?" אבל לא עזר שום דבר. הכול נמחק ונעלם, נותרו רק זיכרונות, נותרה רק אדמה ספוגה בדם ודמעות.

ולא רצינו ללכת משם. רצינו עוד ועוד לנשום את אויר נעוריו, לדרוך על אדמת ילדותו, לדמיין מה היה ואיך הם נראו ומה לבשו, ובמה שיחקו, ואיזה טעם היה לאוכל שסבתא שלי הכינה לשבת? משפחה שלמה נספתה, הבית נהרס.

ועמדנו שם כולנו, משפחה חדשה על אותה אדמה ממש ודמם זורם בעורקינו, הם הסבא והסבתא ודודים שלנו שמעולם לא הכרנו ועכשיו אנחנו מנסים בכל זאת ללמוד הכול מחדש.

עברו שמונה ימים ועברו שמונה לילות. הזלנו דמעות ועוד פעם דמעות. הצטמררנו והתרגשנו, בכינו וצחקנו וגם שמחנו, ושוב פעם בכינו. ניסינו ללכת רחוק ככל שניתן, עמוק עמוק בתוך הביצות, מפלסים דרכינו בסבך הצפוף. ישבנו וחשבנו, רצינו כל כך, כמעט הגענו - לא הגענו. הדלקנו

מדורה והיינו קרוב ביחד ככל שניתן ובכינו. ועם התקווה חזרנו ואפילו התחזקנו. המשכנו הלאה, משאירים מאחור עצב וכאב והרבה הרבה דמעות... אבל זכינו לראות ואולי קצת לגעת בך אבא, בכל מה שקרה ונשאר בתוך ליבך- בנשמתך וגם בנשמותינו.

פה ושם נחנו, עצמנו עיניים וגם קצת נרדמנו.

אני לא יודעת איך ולמה פקחתי עיניים ורציתי לשאול את אמא עוד כמה זמן נראה את רוקיטנה. לא רציתי לפספס אפילו סנטימטר אחד. רציתי לבלוע הכול הכול בבית-אחת.

ובאותה שנייה בדיוק אמא הסתובבה ואמרה:

"הגענו לרוקיטנה".

זה היה כל כך לא צפוי ולא הגיוני ששאלתי שוב והפעם את אבא: "זה פה? פה זה רוקיטנה?" הוא הסתכל סביב, הנהן בראשו ואמר לי: "כן".

אבל מה בדיוק הוא ראה באותה שנייה? מה חלף לו בראש? איזה מראות חלפו לנגד עיניו?

כמה חזקה הייתה הפעימה שבלב, זאת לעולם לא נדע.

הוא הגיע גדוש בזיכרונות, חלקם מתוקים, אך רובם קשים.

הוא הגיע מצוייד באשתו - יד ימינו, שלושת ילדיו ונכדו הבכור, הוא חוזר לשם-לכאן שישים וקצת שנים אחרי התופת הנוראה, חזק ומחוזק, בנה את חייו מחדש אבל לרגע אחד לא שכח.

פרקנו חפצינו במלון ושמונו פעמינו לרחוב גרזינסקי-פולסקו, לבית מספר 13 - בית נעוריו.

את הבית לא מצאנו. הוא נהרס וידענו

קשה למצוא את המילים לתאר את החוויה....

טלי טרוסמן

את כל זה ראיתי ובהכל נגעתי ובעיקר הרגשתי והתרגשתי.

למדתי לחבב אפילו כמה אוקראינים נחמדים שעזרו לנו ולמדו לאהוב את חבורת הישראלים שמחייה להם את המקום וחוזרת לרוקיטנה שנה אחרי שנה.

אהבתי את רוקיטנה, הרגשתי שייכת! ואז הבנתי שזהו מסע אבל לא סתם מסע למזרח הרחוק או ערבות פרו, זהו מסע שורשים.

הרגשתי שייכת, הרגשתי בבית! ככל שמדברים ושומעים סיפורים מן העבר מתחילים ממש "להיכנס לעניינים" מתחילים לחיות אותם ואת המקום. הרגשתי קרובה לאנשים בעקבות הסיפורים והידיעה, כי סבי גדל איתם ועבר בחייהם כחוט השני, המריצה אותי עוד יותר לשאול ולהתעניין.

חלה גם התקרבות ודינמיקה מיוחדת בעקבות שיתוף החברים בקבוצה כל אחד וסיפורו, אנשים התעניינו ושיתפו והייתה הרגשת אחריות וקירבה.

כמה אנשים נחרתו בזכרונם ולא אשכח אותם לעולם או את סיפור חייהם: נתן וסוניה (שרה) שוורץ, יענקל'ה נפחן, דנברג שושנה וכמובן כל משפחתי המופלאה בניצוחו של דוד מוישה, שהשתתפה בטיול וניתן לומר שגילינו זו את זו מחדש במהלכו. תודה על החוויה.

קשה למצוא את המילים לתאר את החוויה, אך כשאני מנסה, בכל זאת, הדבר היחיד שעולה במוחי הוא - מסע שורשים!

ללא ספק, מסע וניתן אפילו להוסיף אל הלא נודע. מסע שמתחיל בזעזוע עמוק מתנאי המחיה (תנאים סניטריים בעיקר...), הבנה כי כך אנשים חיים ופה צמחו השורשים.

ובכלל, התחלה של התמקמות מופלאה בעיירה קטנה וקסומה (שלי הזכירה קיבוץ)

רוקיטנה.

תוך יום הרגשתי בבית, נהניתי מהריח של הבוקר, אהבתי את הערפל ואפילו את התרנגולים, אהבתי את הדגמלוח והשמנת עם הקרטושקס, אך יותר מכל ראיתי את העיירה בעיני סבי הילד - הבאר, החצר, עצי הפרי שאהב לקטוף את פירותיהם וכאילו במיוחד כדי שנזכור ולא נשכח עומדות להן בדד שתי המצבות בבית הקברות היהודי של רוקיטנה - המצבות של הוריו-יחיאל ומרים טרוסמן.

ליד פסי הרכבת ברוקיטנה

הייתי גאה להניף את דגל ישראל לזכר הקורבנות

גיורא זוסמן מספר רשמים מ"מסע שורשים" שערכו הוא ואחותו לאוסטרה, עיר הולדתו של אביהם באוקראינה

לעיבוד מוצרי חלב. אולם בסמטה קרובה ניצב כמעט כמו פעם בית סבו של אבי, טובל בים של פרחים ועצי פרי. במהלך שהותנו באוסטרה נערכו לכבודנו קבלות פנים רשמיות, קונצרט, מופע של להקה יהודית ולהקות אחרות בכיכובה של זמרת האופרה הנפלאה מרינה יעקובוביץ'. כן נערך לכבודנו ערב פרידה בבית התרבות העירוני. המרחבים הירוקים שמצאתי באוקראינה הם עצומים, והפרות הרועות משרות אורה פסטורלית. אולם העין משקרת. כאשר יורדים מהאוטוסטרדה ההלם גדול, כשנוכחים שהזמן עצר כאן מלכת לפני מאה שנה והמאה עשרים כאילו טרם הגיעה לכאן. כפריות בלבוס

זכות גדולה נפלה בחלקי כאשר הוזמנתי לקחת חלק במסע זיכרון ושורשים לעיר הולדתו של אבי, אוסטרה שבמערב אוקראינה ליד גבול פולין. עד 1939 הייתה אוסטרה בתחום פולין. בעקבות ההסכם בין בריה"מ לנאצים על חלוקת פולין, לפני פלישת הגרמנים לרוסיה, עברה אוסטרה לבריה"מ ביחד עם חבל גליציה. כשהתמוטטה בריה"מ לפני מספר שנים הפך חבל זה לחלק מאוקראינה. עיר קטנה אוסטרה ומשאביה דלים. אך ככל שדלות התושבים גדולה, כך רחב ליבם וקבלת הפנים החמה לה זכינו הפגיעה את כולנו. אין זה סוד כי פרנסי העיר והמדינה רואים את ישראל כמעצמה ומצפים מאיתנו לעזרה וסיוע. עירית אוסטרה עושה רבות לשמור על שרידי התרבות היהודית שהייתה כאן. בית הכנסת הגדול שוקם חלקית וכן שופצו בית העלמין וקברי הקדושים שנרצחו על ידי הגרמנים בסיוע האוקראינים בתקופת השואה. מידי שנה עורכת עירית אוסטרה אזכרה לנרצחים. הפעם השתתפנו, חברי המשלחת הישראלית, ביחד עם העירייה, בעריכת טקס האזכרה. הייתי גאה לעמוד, שם מניף בידי דגל ישראל, תוך כבוד והוקרה לזכר הקורבנות. בטקס נוסף הוסר הלוט מעל מצבה לזכר הקורבנות, שהוקמה בתרומות יוצאי אוסטרה.

יצאתי עם אחותי לרובע "העיר החדשה" בניסיון לאתר את בית אבינו, שלצערנו לא קיים עוד ובמקומו הוקם מפעל

עתיקים ויפים. העיר טובלת בירק ויער עצום מסביב לה. בולטת העובדה שצי המכוניות הנע ברחובות הוא מיושן. אבל בנות המקום יפהפיות והתושבים אדיבים. אומנם רובם אינם דוברי אנגלית, ולכן מומלץ לבקר שם בחברת אדם הדובר את שפת המקום. המלצות נוספות: לא לטייל בעיר בשעות החשיכה, לא להפגין את רמת החיים שלנו ולא לנסוע באוטובוסים הצפופים. הביקור באוקראינה היה לי חוויה אדירה שרשמיה ילוו אותי זמן רב.

מרושל יושבות על שרפרי עץ וחולבות במו ידיהן את הפרות, כשהחלב ניתז לדליי פח. דליים אלה אגב משמשים באוקראינה לא רק לחליבה, אלא גם לשאיבת מים מהבאר, כסל קניות וככלי קיבול לפירות וירקות. אפילו טרקטור אחד לא נראה בשטח וכל העבודות נעשות בידיים. וכאשר כבר רואים מכוניות חלקן "תקוע" בצידי הדרכים כשבעליהם מתקנים אותן.

קייב שהייתה נקודת המוצא והחזרה שלנו הפתיעה לטובה. עיר נקייה שרוב בניניה

לזכר אברהם

לזכרו של אברהם ביור ז"ל

מאת: בוריס בריק

ביבר אחי ורעי,

אמר המשורר כי האדם הוא תבנית נוף מולדתו. שנינו באנו משם, מווהלין. חיברו בינינו הזיכרונות והרצון להנציח ולספר את הסיפור של חיים ושל אובדן נורא מכל. הקמנו, שארית פליטה, את היכל יהדות ווהלין, לזכר הבתים שהיו לנו שם, לזכר קהילה מפוארת שנכחדה בשואה. הקמנו את האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים בנאצים ועוזריהם האוקראינים, כדי להנציח את רוח ההתנגדות של יהודי ווהלין, את אלה שלחמו ביערות, בביצות ובחזית, כדי למגר וכדי לנקום בצורר הנאצי ועוזריו האוקראינים יימח שמם. עשינו כל זאת כדי שמה שהיה שם לעולם לא ישכח.

אתה ואחותך זיכרונה לברכה, היחידים ששרדתם ממשפחה ענפה. בזמן חיסול הגטו, בתושייה שאפיינה אותך כל חיך, התחבאת בארובה בעליית הגג ושם היית שלושה ימים.

כשיצאת, גילית כי כל יהודי העיירה קמין-קושירסק נרצחו. משפחה אוקראינית אמרה לך להצטרף לאחותך, שהייתה פרטיזנית ביער. כך עשית. לחמת בשורות הפרטיזנים והצטיינת. בגמר המלחמה מיד עלית ארצה, התגייסת לצבא ולחמת במלחמת השחרור.

המשכת עוד הרבה שנים בצבא קבע בחיל האוויר. היית תקופה הסגן של עזר ויצמן.

השתחררת בדרגת סגן אלוף. בזמן שירותך הצבאי למדת באוניברסיטה וסיימת תואר שני. תרמת המון לבניית המדינה ולהנצחה. היית בהנהלה של איגוד הפרטיזנים והלוחמים בנאצים ובהנהלת איגוד יוצאי ווהלין.

מאז הקמת האנדרטה היית הרוח החיה של ההנצחה. כל שנה ארגנת את טקס ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה ליד האנדרטה. כתבת שני ספרים שמספרים את הסיפור של החיים שהיו ואינם, של יהודי ווהלין. המחויבות שלך להנצחה ולשימור הזיכרון של יהדות ווהלין, שכמעט ונכחדה לחלוטין, הייתה תמצית חיך. אפילו ממיטתך בבית החולים שאלת, התעניינת ודאגת לטקס של השנה, עד שאפסו כוחותיך.

אתה שזכית בחיים, אוד מוצל מאש, לקחת על עצמך להיות קול לנספים, לשמר את הזיכרון של חיי קהילות ווהלין, לספר את הסיפור של החיים ושל ההשמדה ושל ההתנגדות על כל צורותיה. השיר של חיים גורי "התנגד", ביטא עבורך יותר מכל את שהיה שם ובמילות השיר אפרד ממך. "התנגד מי ששרד, התנגד מי שלחם עם נשק ביד ברחובה של עיר בהרים וביער..."

רחל חברה יקרה, אני מחזק אותך ומשתתף בצערך ובצער המשפחה. ביבר חברי האהוב, יהיה זיכרך ברוך.

יד לנספים

ספר אוטוביוגרפי
גוניקמן שמעון

יליד העיר אוסטרוג שבווהלין
2012

ספר אוטוביוגרפי
גוניקמן שמעון

יהודי רובנה 1919-1945
חייה וקיצה של קהילה

תקוה פתל-כנעני הוצאת יד ושם 2012

במשך השנים פיתחו יהודי רובנה יכולת עמידה שנועדה לשמור עליהם מבפנים ומבחוץ, הן כקהילה והן כפרטים. מה סייע בכך? האם הייתה זו הסובלנות שבה ניחנה הקהילה, האם היו אלה ריבוי המפלגות שבה, פעילותה החינוכית והתרבותית הענפה, או שמא המנהיגים בעלי שיעור הקומה שהצמיחה? מה קרה לעמידות זו בחודשי הכיבוש הנאצי? והאם יכולים חייה וגורלה של קהילה זו ללמד על תולדותיהן ואורחותיהן של עיירות יהודיות דומות במזרח אירופה? מן המחקר החשוב ושופע המידע הזה מצטיירת תמונת חיים רבת חיוניות של קהילה שגורלה הביאה להיות בין קורבנותיה הראשונים של מכונת ההשמדה הנאצית.

חלילת פתל-כנעני
יהודי רובנה
1945-1919

חייה וקיצה של קהילה

דגם בית הכנסת הגדול בקובל